

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКА АКАДЕМІЯ»
ФАКУЛЬТЕТ ГУМАНІТАРНИХ НАУК
КАФЕДРА КУЛЬТУРОЛОГІЇ

Курсова робота

На тему: **«БРАМА/ДВЕРІ В КОНТЕКСТІ КУЛЬТУ ПРЕДКІВ:
СПРОБА КРОСКУЛЬТУРНОЇ КОМПАРАТИВІСТИКИ»**

Виконала:
студентка ФГН-3,
Спеціальність: 034-Культурологія
Король Дар'я Русланівна
Науковий керівник: Король Д.О.,
доцент

Київ 2020

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. Обґрунтування дослідження ролі порталів/ проходів у стародавніх культурах Сходу, Середземномор'я та Скандинавії.....	9
I.1. Комплексність заявленої проблематики в дослідженнях давньосхідних та скандинавської культур.....	9
I.2. Історіографія та методологія аналітики ролі брами в культурах.....	13
РОЗДІЛ II. Двері/портали у культурах Сходу та Середземномор'я.....	26
II.1. Архітектурний код portalу до світу померлих: від мегалітичних дольменів до Стародавнього Єгипту.....	26
II.2. Концепт порогу, дверей та воріт в культурах предків Далекого Сходу.....	37
II.3. Повноцінні брами в культурах Сходу та Африки.....	49
РОЗДІЛ III. Роль порталів у Скандинавії.....	62
III.1. Компаративістика конструкцій Скандинавії та країн Сходу	62
III.2. Роль брами та дверей у текстовій та поховальній традиції Давньої Скандинавії	67
III.3. Підсумки роботи. Кроскультурна компаративістика	84
ВИСНОВКИ.....	88
БІБЛІОГРАФІЯ.....	93
ДОДАТКИ.....	101

ВСТУП

Чимало вчених-антропологів стверджували, що протягом всього періоду еволюції людини їй було властивим надавати оточуючим предметам антропоморфності та соціальної значущості. Саме це можна зазвичай помітити у релігійних уявленнях, мистецтві, назвах житла та господарчого реманенту тощо. Власне, доволі часто речі з останньої категорії використовувалися в обрядах та ритуалах, аби набути певних мета-значень. Брами, портали та двері – все це є елементом багатоякісних штучних значень, яких вони почали отримувати ще від періоду створення найперших палеолітичних шатрів.

Коли люди вперше почали конструювати намети для побутових, ритуально-апотропеїчних чи захисних цілей, тоді портал, як доволі закритий простір, набув ще більшої значущості і, відповідно, сакралізувався. Аналіз-компаративістика семантики та семіотики житлових конструкцій та поховальних споруд містить цікаву схожість, яку часто підкреслювали у культових спорудах як окремії категорії: ще з початку створення святилищ докерамічного неоліту, через мегалітичну традицію, що поширена ледь не по всіх континентах, і власне до храмів як основних історичних конструкцій.

Дотичний порівняльний аналіз варто далі провести по всім комплексам основних архітектурних елементів, проте наразі ми зупинимось виключно на дверях та брамах як символі сакралізації дуалізму простору, лімінальності, «межі між просторами», «порталів з особливим навантаженням». Найбільш помітна етнокультурна специфіка властива прикладам майже з усього світу, але найбільш структурованими є три регіони: Схід (від Кореї до Індії), Середземномор'я (включно з Балканами, Африкою та Єгипетською цивілізацією) та Скандинавія (І тис. н.е.).

«Двері» та «ворота» є об'єктивно важливим елементом поховальних, релігійних вірувань та обрядів на вищезгаданих культурних ареалах, які не часто досліджувались науковцями, але, розкриваючи зміст сакрального концепту дверей у багатьох вже опрацьованих галузях, з'являється все більше

відкриттів нових значень воріт в багатьох сферах життя згаданих народів. Саме двері/брама є ключовим елементом багатьох символічних сплетінь, що не можуть бути розшифрованими та розтлумаченими без есенціального пояснення сакрального підтексту, закладеного в самі двері.

У світовій науковій думці дослідження символізму дверей/воріт на залишках давньої архітектури (храмів, воріт та брам), могильних стелах, давніх могилах та курганах почалось давно і є добре розвиненим, проте в Україні та більшості пострадянських країн науковці зазвичай оминають та не досліджують цю сферу мистецтва, релігії та культури. До того ж, вивчення символізму воріт/дверей є менш розвиненим та менш популяризованим археологічним дискурсом, що сильно звужує площу для культурологічних досліджень загалом, зокрема в більшості країн Європи та Росії, включаючи і вивчення загальної концепції воріт.

Вивчення значення воріт в скандинавській та далекосхідній культурах дає змогу дослідити уявлення народів тих країн та стан їхніх суспільств, зокрема беручи за основу сфери релігії, міфології та наративні джерела, зроблені ще за часів їхнього проживання. Разом з тим, таке дослідження допоможе виявити вплив символізму воріт на менталітет та вірування тогочасних людей в компаративістиці з жителями тих самих територій, але в більш пізні часи.

Для нас важливо описати історію та різні види методик, підходів дослідження концепту архітектури та символіки воріт для більш точного датування та пояснення причини появи перших воріт та їх символів на мегалітах, курганах періоду вікінгів та могильних стелах, що несли в собі сакральне значення і, власне, використовувались як невід'ємна частина ритуальних практик.

При цьому символіка воріт/брами обрана мною не тільки через архітектурні особливості різних типів воріт на окремих територіях, зображення воріт в мистецтві та їхні згадки в історичних наративах, а й через їхнє різноманітне тлумачення в залежності від країни, регіону, релігійних вірувань та міфічних вподобань людей, частково у зв'язку з бажанням виявити особливі

деталі віри в сакральні релігійні значення. Ворота мали особливий статус як у повсякденному житті мешканців Сходу та скандинавів – для ведення воєн, полювання, релігійних поклоніннь, створення просторових меж в будинках, так і у приватному житті кожної людини: в її сприйнятті світу через міфологію предків, що ми пов'язуємо з суттєвим поширенням зацікавленості вчених країн Європи, Півночі та Росії в цьому дискурсі археологічних досліджень та досліджень наративних джерел. Ми розглядаємо ворота/двері як сакральний матеріальний символ, що в процесі свого створення людиною набував всієї повноти значень.

Саме тому **актуальність** даної роботи полягає у дослідженні семіотики символіки воріт/дверей у далекосхідному, середземноморському та скандинавському обрядовому та образотворчому мистецтві, а також роль воріт у поховальних обрядах. До того ж, важливою частиною дослідження є розгляд та порівняння ролі воріт/дверей в архітектурі на віддалених культурних ареалах згаданих територій. Ця робота пропонує новий погляд на концепт воріт/дверей у далекосхідному та скандинавському суспільстві: його значення та тлумачення крізь призму релігійного світобачення давніх народів та міфологічних уявлень простого народу та вищих ланок суспільств, що недостають глибоко досліджено вченими через нестачу інформації, особливо у сфері досліджень культу предків Далекого Сходу та релігії скандинавів. Таким чином, важливість досліджень цієї сфери архітектури, мистецтва та вірувань жителів Сходу та Скандинавії є очевидною. Ми також зосередимось на виокремленні важливості вивчення цієї сфери архітектури та мистецтва для дослідників даоїзму, а також обміну інформації між вченими дотичної сфери досліджень, аби створити єдину спільну історію кожної культури, що досліджуються в цій роботі. Адже, таким чином, сукупність дослідників, що цікавляться даною тематикою, отримають необхідну інформацію для повного всебічного дослідження культурної концепції символіки та архітектурних особливостей побудови воріт/дверей. Саме тому обрана проблематика дослідження є вельми актуальною на цей момент.

Ступінь наукової розробки. Тематику символіки воріт та дверей в наративних джерел розглядали відомі вчені А.Гуревич, М. Міленіна, Х. Елліс-Девідсон, Б.Гастон, Б.Ліндсі, А.Нордберг. Окремо слід виділити дослідників, що досліджували проблематику ритуалів (поховальних та ін.) за матеріалами археологічних розкопок в Скандинавії - А. Андерс, Дж. Фергюссон, М. Джердс, М. Хем Еріксон, А. Нордберг, що в своїх працях описували та аналізували археологічні пам'ятки на території Скандинавії. Також архітектурні конструкції воріт у країнах Сходу – Китаї, Японії та Кореї – вивчали такі вчені як Л.Бінфорд, С.Атсухару, Д. Чакрабарті, Дж. Дор, Х. Намхью Фан, В.Гадспет, Л. Ліу та ін.. Варто згадати вчених Дж. Ассмана, Н. Інграм Нутера, чий наукові доробки на тему архітектурної символіки та релігійного значення воріт в Давньому Єгипті та країнах Африки найбільші. Велику частину роботи приділено темі мегалітичних порталів та конструкцій: тема найбільше вивчена вченими В.Шемшуком, Т. Ешбі, Т. Замміт, Дж. Деспоттом, А. Боннано, С. Дарсана, Дж. Евансом, П. Джоглекар, Я. Матпалом, Н. Нікхілом, П. Парулом. Народні уявлення про смерть, душу, загробний світ як місце перебування душі після смерті, культ предків як Давнього Сходу, Середземномор'я, так і Скандинавії, ґрунтовно досліджений в роботах Дж.Фленері, Б.Ліндсі, Л.Ло, Н.Нісана, В.Тернера, В. ван Хотума та ін.. Варто згадати вчених, які вивчали особливості реалізації міфологеми смерті в психології та антропології – П. Зигмантовича, А.Бедлі, Т.Баррі, Р.Кьонінхема, Н.Лахірі, З.Лоуренса, Дж.Пітерсона, К.Петтіджона, Г.Радванського, С.Тампліна, Х.Шона. Важливою частиною згаданого вже внеску досліджених тем можна вважати узагальнення народних уявлень про перебування душі після смерті та пов'язаної з цим символіки воріт - досліджувалось О. Сьондквістом, Л. Ксу, К. Левінсоном, Кс. Ху, В. Петрухіним, А. Андерсом, Н. Катлером та ін.. З вчених, що вивчали ворота в релігійній сфері, професіоналами у вивченні концепції воріт у поховальних обрядах жителів Сходу та Скандинавії були

А. Андерс, С.Бурік, Х.Елліс-Девідсон, І.Еркес, Б.Ліндсі, М.Льюїс, Р.Маретт, Х.Шон, Л.Ксу й ін..

Аналіз літератури та доцільного датування архітектурних пам'яток показав недостатній ступінь всебічної вивченості проблеми, що є одним з найбільш вагомих аргументів для підготовки цього дослідження.

Тому **об'єктом** нашого дослідження є концепт дверей/брами у різних сферах культурного, релігійного, політичного та мистецького життя жителів Давнього Сходу, Середземномор'я та Скандинавії.

Предметом нашого дослідження є особливості концепту порталів/дверей/брами та їхньої символіки в різних сферах життя та мистецтва давніх народів Сходу, Середземномор'я та Скандинавії.

Метою дослідження є дослідити варіативність концепту та ролі брами/дверей/порталів в культурах Сходу, Середземномор'я та Скандинавії та провести кроскультурну компаративістику їхньої ролі у космології, архітектурі, мистецтві, релігії. Дослідження також має на меті проаналізувати світоглядні особливості людини того часу через призму виокремлення та сакралізації воріт/брам у мистецтві, архітектурі та обрядовості давніх народів.

Відтак, **завданнями** цього дослідження є:

1. Аналізувати та порівняти відомі знайдені археологічні артефакти (ворота/брами), їхні спільності та відмінності.
2. Виділити головні риси представлення символіки воріт в мистецтві та архітектурі Далекого Сходу, Скандинавії.
3. Визначити достовірність згадок воріт в наративних джерелах, епосі, рукописних джерелах IX-XIX століття.
4. Дослідити текстологічні паралелі використання символізму воріт/брам, їхньої сакралізації у різних народів.
5. Знайти подібність свідчень, аналогічність згадок воріт в наративних джерелах і в матеріальному мистецтві.

6. Описати місця археологічних розкопок та віднайти свідчення практики використання воріт/дверей в ритулах, культах предків, поховальних традиціях.

7. Описати специфічні характеристики зображень, відтворених на монументальних пам'ятках історії та культури Сходу, Середземномор'я та Скандинавії; на архітектурних конструкціях воріт.

8. Охарактеризувати прихований символізм воріт в поховальних практиках, культах предків.

9. Порівняти сакральність концепту символіки дверей/брами у різних країнах.

10. Проявити особливу роль сакральності символу воріт в ментальності скандинавських та далекосхідних народів та перцепції ними навколишнього світу, поділу світу на дві частини: світ живих і світ мертвих через призму символізму дверей/брами.

11. Пояснити зміст, що вкладався давніми народами в ворота/брами та їхнє зображення, архітектурні конструкції.

12. Розкрити та порівняти характеристику концепту дверей/брами в різних вчених.

У дослідженні використані наступні **методи**: порівняльно-типологічний, структурно-семіотичний, компаративне дослідження артефактів; кроскультурна компаративістика; дослідження вербальної та візуальної образності двірної символіки; порівняльно-іконологічний аналіз; семантична компаративістика.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, 3 розділів, кожен розділ поділяється на підрозділи, висновків, бібліографії та додатків. Загальний обсяг курсової роботи становить 115 сторінок, із них 79 сторінок – обсяг основної частини, 8 сторінок – бібліографія, що налічує 100 найменувань.

РОЗДІЛ I. Обґрунтування дослідження ролі порталів/ проходів у стародавніх культурах Сходу, Середземномор'я та Скандинавії

I.1. Комплексність заявленої проблематики в дослідженнях давньосхідних та скандинавської культур

Ворота, або ж портали, як сакральна конструкція, що була важливим місцем для поклоніння богам, принесенням пожертв, виконання різноманітних культів від поховальних до культів ініціації, були детально досліджені та описані в роботах багатьох дослідників Сходу, зокрема такими вченими як Т.Ешбі, Т.Замміт, Д. Чакрабарті, С. Дарсана, П.Джоглекар, Н. Нікхіл Дас, Мокханті, Я.Матпал, Ріверз, С. Сен, Дж. Лакхані, К. Сомпура, В. Хунг, Л. Ксу [12; 20; 23; 26; 27; 38; 56; 84; 86; 95; 96]; дослідників африканських культур, що вивчали переважно матеріальну та духовну культуру країн Східної Африки: вчені Дж. Брейн, Н. Інграм Нутер, Л. Колман [19; 42]. Також варто згадати наукові роботи вчених-археологів Ассмана, Тернера, що вивчали важливість символізму та власне архітектурних конструкцій воріт і загалом порталів у Давньому Єгипті [13;91].

Великою частиною моєї роботи є дослідження ролі дверей і порталів у матеріальній та духовній культурі скандинавів, а тому варто згадати вчених А. Гуревича, М. Міленіну, Х. Елліс-Девідсон, М. Джердс, М. Хем Еріксон, А.Нордберга та К.-Дж. Сйоргена, науковий доробок яких найбільший та містить велику кількість наукової новизни на задану тематику [2; 6; 7; 11; 30; 61; 85].

Для пояснення символізму дверей та порталів як важливої межі між двома світами – світом мертвих і світом живих, як важливого пункту відправлення у неусвідомлений світ, було опрацьовано наукові доробки з психології, філософії та психофізіології дослідників людської підсвідомості, а саме Баріка, що писав про буддистські та синтоїстські бачення світу, переходу людини через «межу» - в даному випадку портал [21]; Гастона, який досліджував саме поняття «простору» [35]; Ху, що досліджував психологічні межі простору в житлах

давнього традиційного Китаю [40]; Кона: його роботи на тему даоїстського способу бачення кордонів та переходу в «інший простір» також були опрацьовані для цієї роботи [45], а також роботи вчених Лоуренса, Пітерсона, Радванського та Піттіджона, що досліджували психологічний вплив межі, лімінальності порталів на світосприйняття людини через портали [45; 61-67].

Поряд з вищезазначеними філософами, для роботи було опрацьовано також роботи німецького філософа Іммануїла Канта, що писав про наявність наївних просторових міркувань, які неминуче засновані на егоцентриці і мають антропоморфну основу [46, с.12].

Він наголошував на, можливо, не повністю достовірному дослідженні «проходів», особливо у вчених з віддалених країн Сходу та Африки, адже багатьом мовам бракує просторових описів, аналогів англійським словам та фразам «спереду, ззаду, зліва та справа»; замість цього дослідники з інших країн використовують в наукових роботах слова-терміни для фіксованих напрямків координат [42; 46]. Такі абсолютні системи доволі незручні з антропологічного погляду з ряду причин. По-перше, абсолютний, довільний фіксований напрямок - це обов'язково соціальний артефакт; на відміну від вертикальної вісі, що проходить в людському тілі чи в навколишньому середовищі: не існує нічого, що б забезпечило точність сталих кутів на горизонтальній поверхні. Правда, такі системи можуть виникати в результаті абстрагування від сезонних рухів сонця, напрямків вітру, нахилів місцевості, але вони є культурно закріпленими абстракціями [46; 90; 98].

По-друге, зрозуміло, що відносні системи контрастують з абсолютними системами, коли ми порівнюємо їхні сильні і слабкі сторони та їхню корисність. Відносні системи гарні для обробки довільних масивів з егоцентричної точки зору, на відміну від абсолютних систем [46; 98].

Відносна ж система відповідає культурі, яка пропагує індивідуальну перспективу, що зайнято порядком, залежним від точки зору, наприклад, як у вітчизняній архітектурі чи системах письма, символіці лівої та правої сторін або у церемоніальних ритуалах. Абсолютна система дозволяє наявність

індивідуальних абстракцій, що дозволяє людям абстрагувати себе з ландшафтом (абсолютні системи дозволяють використовувати його як орієнтир) [46, с.16]. Без сумніву, ці асоціації занадто спрощені, щоб повністю охоплювати використання системи будь-якого типу, але до певного моменту вони, схоже, відповідають характеристикам суспільств, що їх використовують.

Мовна система і її використання, що порівнюється з використанням дверей та/або воріт, добре описані в статті Хавіленда, дослідження якого я також згадую в цій роботі. Він підкреслює егоцентричність використання системи «напрямків» в контексті проходу/порталу, але цілком нормально використовує систему в не егоцентричному плані, що прив'язаний до «неживих» точок або людей [46; 57; 80].

Важливо окремо згадати таких дослідників психології «просторів» як Гавріїл Радванський і Девід Коупленд, що в 2006 році вивчали роботу пам'яті при роботі в віртуальній візуальній реальності [64-69]. В дослідженні на практиці людям потрібно було запам'ятовувати і відтворювати інформацію переходивши через поріг дверей.

І ось що привернуло увагу експериментаторів - виявилось, що люди гірше згадували, якщо переходили з однієї візуальної кімнати в іншу. Якимось чином двірний проріз «вимикав» їхню пам'ять [3]. Найцікавіше, що «ефект двірного отвору» спрацьовує навіть коли людина просто уявляла, що вона проходить через двері [3].

Неординарними були дослідження відомого шведського теософа Еммануеля Сведенборга, що, за свідченням сучасників, здатний був спілкуватися з душами померлих без попереднього проведення жертвоприношення. Подорожуючи на тому світі, він описав будову потойбічного світу, куди потрапляють душі людей після смерті. І це не єдине свідчення, опрацьоване для цієї роботи [7].

Е. Баркер в 1914 році в Лондоні випустила книгу «Листи живого покійного», де в деталях описала інший світ: «Ви тут не побачите нічого, що не мало б фізичних умов відповідності на Землі, але тут також існують і уявні

зображення, мисленнєві образи» [63]. У своїх творах та наукових доробках вони згадали також саму концепцію існування потойбічного світу та можливості його споглядання проходячи через двірний поріг.

В цій роботі були згадані більш давні джерела згадок порталів та їхньої ролі в з'єднанні світу «живих» та «мертвих». Є доволі дивним той факт, що такі давні джерела як тибетська, єгипетська і індійська Книги смерті, описуючи той світ, містять подібну інформацію, що й вчені Кострикін і Сведенборг [3; 7].

Ця наукова робота більшою мірою базувалась на дослідженнях та опрацьованих роботах, як східник науковців, так і європейських представників, саме воріт та порталів в контексті культур Сходу та Скандинавії. Протягом останніх двох століть вчені детально вивчали скандинавське мистецтво у Швеції та Норвегії та мистецтво країн Далекого Сходу – в Японії та Китаї, Середземномор'я - на Сході Африки, аби краще розуміти семіотику зображуваного на місцевих воротах та дверях, зрозуміти зміст та зв'язок між похованнями, що пов'язані з дверями в реальному житті та похованнями, що пов'язані з міфічними та культовими віруваннями в ворота та портали як двері до «світу мертвих».

Частково згадувалась роль конструкцій порталів в кіно та вплив проходів на глядача. Адже, як згадував вчений Ха Намхью Фан, кіно - це поріг розуму та тіла [37, с.10]. Єдина відмінність - це фізичність архітектури та метафізичність кіно. В цьому ключі згадуються також частково роботи Хайдеггера і Дерріди, що писали про «поріг» та визначали його як пошук трансцендентного Буття. Таку саму метафізичну ідею висловлює Ізабель ле Робінет [20, с.514-516].

Символіку воріт вчені-скандинавісти та дослідники Сходу прирівнювали до символу переходу, несвідомості, до стану тіла в «не бутті». Детально проаналізувавши всі згадані в моїй роботі наукові доробки вчених країн Сходу та Скандинавії, можна зрозуміти деталі поховальних обрядів та їх ставлення до смерті як такої, що було поширеним на Півночі особливо у період проживання вікінгів на території сучасних країн Скандинавії та в Китаї – в період панування клану Соланка.

Саме питання семіотики та концепції воріт, порталів та дверей у скандинавів досліджувалось низкою вчених-скандинавістів з країн скандинавського півострова та країн Європи. В країнах Давнього Сходу ворота та портали так само вивчались відомими дослідниками Сходу як зі східних азійських країн, так і вченими з країн Північної та Південної Америки, найбільше в період XIX-XX століть. Окрім того, вірування та «двірні» архітектура в Середземномор'ї, зокрема в африканських країнах, вивчались найбільше в кінці XIX - на початку XX століття. На щастя, згаданий культурний регіон знову став популярним регіоном для досліджень воріт та культових дверей на початку XXI століття.

I.2. Історіографія та методологія аналітики ролі брами в культурах

В дослідженні психологічного впливу «межі», «кордону» між просторами використовується зазвичай ситуаційна модель перспективи (Дж.Джонсон-Лаєрд; Зваан & Г.Радванський)[66-69]. Ситуаційні моделі є розумовими уявленнями, що виступають у ролі розумових симуляцій, які фіксують функціональні відносини між суб'єктами в русі.

Зрозуміло, що люди намагаються зрозуміти все, що відбувається навколо них. Частина цього процесу полягає у відстежуванні змін в просторі, а також того, як ці зміни впливають на наявність інформації про ситуацію в той час. Саме вищезгадані науковці та психологи використовували стратегію сприйняття того, що ми вже знаємо з вивчення ситуаційної моделі, і застосовуємо його до ситуації, в якій людина взаємодіє з віртуальним світом. Схожі класичні висновки щодо ситуаційних моделей та просторової інформації отримували вчені Г. Еленберг, З. Мейер та Л. Ліндема [66; 69].

Певна низка авторитетних вчених стверджують, що люди можуть взагалі не впливати на просторові зрушення, як це було б, наприклад, у випадку віртуального середовища [3; 66; 67; 69]. Зазвичай, це може відбуватись, коли простір людині відносно невідомий. Відсутність ефекту руху в просторі може

виникнути через те, що відстежити просторові зміни доволі складно, люди не можуть пильно стежити за всім, що відбувається. Друга думка полягає в тому, що коли люди насправді знаходяться в навколишньому просторі, де все в легкому доступі, можна доволі просто змінити простір навколо [22; 41].

В останні роки, через методи археологічних розкопок, такі археологи як Дж.Гардела, М. Хайдеггер, Т. Крістоферсен, Б. Мірберг в своїх наукових роботах відзначають різні гомології між інформацією, що була отримана з письмових джерел та археологічними записами, що містять аналогічні згадки інформації, що була виражена через матеріальну культуру століттями раніше. Особливо, важливо звернутись до обговорення гомології зв'язку між дверима як сакрального місця та поховальними практиками, згадки яких можна знайти в багатьох наукових археологічних записах [11; 13; 17; 30; 60; 91].

Важливими в контексті проходів можна вважати дослідження архітектури мегалітичних конструкцій – дольменів [90]. Саме вони містять найперші приклади штучностворених порталів, що могли бути прикладами для наслідування в усіх подальших культурах за часом.

В роботі досліджені переважно об'єкти розкопок та поверхневе дослідження дольменів в Болгарії, що вивчались з XVIII ст. (*Див. Додаток I*); балканські приклади, що вивчались більш глибоко наприкінці XIX та XX століть. Ці пам'ятники також вивчалися з кін. XIX ст. вченими Шкорпілем; Р. Рашевим [26; 27; 32; 37; 90]. Загалом, для дослідження мегалітів більшість вчених використовували порівняльно-типологічний метод, аби виокремити всі потрібні відмінності різних типів дольменів, досліджених в цій роботі.

Мегаліти вивчались протягом довгого часу через їхнє велике значення для вивчення давніх культур. Будучи одною із небагатьох наявних ознак давніх суспільств, кам'яні мегаліти можуть пролити світло на ще незрозумілі питання: 1) незважаючи на невизначеність, метод OSL (оптично стимульована люмінесценція) дає можливість виміряти як довго камінь був закопаний у ґрунт [32; 90]. Ось чому так важливо зберігати камені «in situ».

2) зв'язок з іншими культовими місцями та структурами, які можуть допомогти глибше зрозуміти духовне життя племен. Наприклад, в той час, як мегаліт-святилище в Фракії був пов'язаний з культом Сонця, проходи дольменів були орієнтовані не на нього, а на місця, де були святі споруди (Д. Цонев, Колев і І. Динчев) [90]. У зв'язку з цим варто спростувати думку, що дольмени - лише похоронні споруди, адже вони були місцями для поклоніння, типу каплиць. Знахідки культових артефактів навколо кількох дольменів підтверджують таке пояснення використання дольменів [90].

Одною з найпоширеніших проблем у археологічному досліджуванні менгірів є неточне датування мегалітів [37; 90]. Абсолютно точне датування менгірів (як і будь-якого мегаліту) є досить важким завданням через відсутність мінімальної кількості органічних залишків навколо них.

Іншою проблемою археологічного досліджування мегалітів - їхні розкопи - доволі важкий доступ до них. Можливо, частково саме через це так багато дольменів зникають кожного року. На жаль, навіть після професійно здійснених розкопок ці об'єкти часто залишаються непридатними до повного збереження та з часом піддаються впливу атмосферних явищ та людей [37].

Також, дольмени дуже важко захистити. Аргумент «немає грошей» є актуальним, але він не може виправдати людську бездіяльність щодо мегалітичних споруд. Прикладом є унікальний кромлех біля с. Старо Железаре, відкритий Г. Китовим у 2002 році, що зараз майже зник [90].

Ще одна проблема - «соціалізація» мегалітів у міському середовищі (*Див. Додаток 2*). Приклад з дольменом з Белеврену, експонований біля Бургаського музею, як раз є негативним прикладом цього явища [32; 37]. За пережиті тисячоліття фракійські дольмени в Болгарії вимерли на наших очах, тому між археологами обговорюється необхідність охорони цих об'єктів, а також їх соціалізація та включення в туристичні маршрути.

Так само в роботі частково представлений огляд типології, побудови та сучасного стану балканських мегалітів (менгірів та дольменів) на основі прикладів з Керали, Індія (*Див. Додаток 3*). Масштабний розкоп в Марайорі,

Керала, був проведений у 2012 р. [37, с.167]. Під час перших розвідок, у грудні 2011 р., було позитивно оцінено потенціал отримання археологічних даних.

Першим з дослідників дольменів цих районів був Л. А. Анатакришна Ієр. Він написав пару статей про мегалітичну культуру Керали з особливим акцентом на дольменах, знайдених у районі долини Марайора Анжунад [37].

Наприкінці 1970-х, С. Тампі зробив дослідження декількох дольменів поселення Марайор. Деталі дослідження мегалітичних пам'яток у його дисертації є мізерними, що робить загальну картину незрозумілою. Пізніше, кількома вченими були надані певні наукові огляди (П. Фоучетт; Н. Нікхил Дас; П.Джоглекар; В Курієн) [37, с.168]. Проте жодне дослідження не змогло виявити залишки артефактів з мегалітичної доби в Марайорі. Маючи на увазі всі ці аспекти, нещодавно дослідницька група вирішила провести систематичну розвідку, а згодом і розкопки в регіоні. Головною метою було з'ясувати закономірність поширення культурних рис [90].

Далі варто розглянути методологію вивчення метафізичних воріт, зокрема у філософії та релігії. Даосизм є одним з найголовніших аспектів висвітлення метафізичності воріт. Міркування щодо цього можна знайти як у західних, так і в китайських науковців [21]. Аргументуючи різні підходи, варто згадати ситуаційний характер даосизму і показати як неметафізичний підхід допоможе зрозуміти, що даосизм переймається взаємозв'язком усіх речей. В цьому контексті буде проведено порівняння тлумачення та використання воріт, особливо в розглянутих Дао-Де-Цзін та роботах Чжуан-Цзи, де згадується не трансцендентне дао, що перебуває поза «воротами», а внутрішнє дао, що є визначальним в процесі [21; 29].

Тобто ці документи зосереджують увагу на символічному значенні воріт в поєднанні з їх аналізом в архітектурі [28, с.1]. Наприклад, Чжуан-Цзи говорить про прохід, необхідний для реагування на процеси змін [21, с.506]. Таким чином, знову Дао і ворота мають схожу функцію - вони обидва є путівниками, але тоді як Дао нематеріальний, ворота є реальними [28,с.20].

Частково «ворота» та «двері» торкаються теми релігії в давньосхідних країнах. Такий російський вчений, як Н. Кузьмин, досліджує роль воріт в культурі предків в період Шан за допомогою порівняння культу предків двох періодів [5]. При вивченні культу предків періодів Шан і Чжоу вчені спираються як на дані археологічних знахідок, так і на пам'ятки писемності, що дійшли до наших днів [5; 49]. В контексті культу предків детально розглядаються історичні тексти, такі як «Книга пісень», «Книга історії», що протягом тривалого часу піддавалися багаторазовим змінам і доповненням.

Культ предків досліджувався переважно в політичному контексті та духовному [49], але під час Західного Чжоу (1046-771 до н.е.), культ предків став важливим ще й в соціальному контексті [5, с.389]. Саме цей контекст найбільше висвітлено в роботі.

Зрозуміло, що крім мистецтва та літератури, релігії тощо, «ворота» детально досліджувались в архітектурі. Вони складають визначений, окреслений простір, є майже обов'язковим елементом будь-якої структури. Було досліджено архітектуру як прояв культури, тобто «вень» («слова»). Тоді архітектура може розглядатися як прояв нетлінності слова [28]. Отже, зрозуміло, що символи відіграють важливу роль у китайській культурі, оскільки вони з'єднують одні об'єкти з іншими [28,с.5]. Тут варто згадати французького філософа Ролана Барта, який казав: «Категорія мова/мовлення притаманна усім знаковим системам, навіть коли матеріал не є словесним» [1].

Сама конструкція житла передбачає встановлення взаємозв'язку між людьми і оточуючим середовищем. Отримані дані говорять, що завдяки наявності міжпросторових проблем, у повсякденне життя кожного китайця були включені конфуціанські дискурси та практика [40]. Давня китайська архітектура неминуче стала середовищем, завдяки якому можна виразити конфуціанські концепції в китайському суспільстві.

Архітектурні засоби, що використовуються для створення людського буття у світі - це те, що стосується побудованих форм та організованих просторів [40, с.358]. Переведення конфуціанської ідеології у форму космосу у внутрішньо-

зовнішніх відносинах було основним способом конкретизації мови архітектури у конфуціанській соціальній структурі [40, с.359]. Вчений Рапопорт стверджує, що форма будинків, що представляє цілі і бажання єдиної соціальної чи культурної групи певного середовища, призначена для соціально-культурного символічного вираження [40, с.359].

Важливими для мого дослідження є розгляд та вивчення архітектурних конструкцій воріт в Давній Індії. Наприклад, одними з них можна вважати торани, що розташовуються переважно в Гуджараті (*Див. Додаток 4*). Вчений Ріверз дослідив детально архітектурні особливості цих воріт та їх роль в культурних традиціях за правління клана Соланки X століття н.е. в Гуджараті, коли ці ворота були найбільш поширеною конструкцією [72, с. 86]. Для дослідження торан переважно використовували порівняльний, емпіричний методи.

Вони найбільше досліджувалось вченими - археологами С.Сеном та Дж. Лакхані [83, с. 92]. Згадані вчені досліджували політичні та економічні функції торан, беручи за базу семіотику воріт та символів, переважно з міфології, що представлені на воротах або поряд з ними.

Давньоіндійська священні ворота торани вплинули на архітектуру воріт по всій Азії, особливо там, де був поширений з Індії буддизм. Загалом, китайські проходи Raifang (*Див. Додаток 5*), японські проходи торії (*Див. Додаток 6*), Сан-Чінг Ча в Таїланді (*Див. Додаток 7*) та корейські проходи Hongsalmun (*Див. Додаток 8*) походять в архітектурному та символічному плані від індійської торани (Ловелл) [53, с. 438].

Дослідження вченого-доктора Дхара, яке я обрала як базу для дослідження індійських торан, зосереджується в основному на стилістичній еволюції торан, особливо тих, що належать до індійського ранньосередньовічного періоду, приблизно з VI по XII ст.. н. е., як на півдні, так і на півночі Індії. Автор пов'язує торани, знайдені в храмах цих двох регіонів, з типами торан, згаданих в наративах [62]. Він також включає новаторський виклад впливу торан на архітектуру Південно-Східної Азії. Дхар засновує свої висновки на своїй

унікальній класифікації різних типів торан [62, с. 198]. Він представляє стилістичну еволюцію торан в індійському мистецтві систематично і зрозуміло, організовуючи інформацію в хронології та за регіонами.

Незважаючи на відсутність архітектурних трактатів у Південно-Східній Азії, в своїй книзі вчений також намагається співставити індійський тип торан з різними типами південно-азіатських архітектурних прикладів. Торани також вивчалися М. Беністі (1970; 2003), яка досліджувала мистецькі елементи торан в архітектурі та скульптурі, що є прикладом для наслідування для великої частини доанггорського мистецтва, що говорить про індіанізацію регіону між VIII-VII ст.. [62, с.202; 83]. Отже, книга безумовно є необхідною для досліджень індійської та південно-азіатської архітектури.

Крім того, важливою частиною цієї роботи є дослідження африканських дверей та воріт в Східній Африці (Р. Брентон, Інграм Нутер) (*Див. Додаток 9*) [42, с. 38]. Дослідники початку ХХ століття, що досліджували двірне різьблення в Африці, висловили переконання, що воно мало символічне значення. Цю теорію спочатку висунув Бартон, а пізніше повторили Інграм та Аді. Бартон припускає, що певні візерунки були запозичені з Єгипту або Ассирії під час ранніх контактів, що виникли внаслідок морських торгових відносин [15]. Тим не менш, Бартон запевняє, що мотиви Занзібару мають схожість з конструкціями, що відомі з давніх-давен близькосхідної культури тим, що містили певні специфічні значення [16, с. 28].

Незважаючи на мізерні історичні свідчення різноманітних поглядів щодо походження та значення дверей на Занзібарі, певні висновки можна зробити після огляду наявної на цю тему літератури. Найважливіше твердження полягає в тому, що це безсумнівно африканська традиція, пов'язана переважно з меркантильною зацікавленістю африканців [42, с.96].

Більш того, на основі як вже опублікованих джерел, так і практичного матеріалу, зібраного в районі Улугуру у Східній Танзанії, можна розглядати термін «поклоніння предкам» як те, що містить серед культів поклоніння священним воротам та те, що зустрічається в багатьох африканських

суспільствах, і тим самим, могло посприяти його поширенню в культи предків в інші частини світу. Однак варто зазначити, що наполягання на концептуальній першості поділу між живими та мертвими є етноцентричним викривленням африканського світогляду, що заважає нашому розумінню «поклоніння предків» [19, с.122].

Цілком правильно, зазначають І. Копитоф та Дж. Міддлтон у своїй роботі «Релігія Лутбари», більшість мов народів банту не мають спеціального слова для значення «предків». До того ж, часто можна знайти схожі терміни як «наші старші», «наші дідусі» [19, с.123]. Однак, тут необхідно погодитись з Копитовим, що «поклоніння» – це невідповідне слово для опису культів, що спрямовані на вшанування предків [19].

Варто погодитись, що термін «поклоніння предкам» та «культ предків» є семантично невідповідними. Останній термін, на думку багатьох африканських антропологів, ігнорує наявність «духів предків» [19, с.130]. Отже, частковою перепорою для досліджень різьблень та символіки дверей у Східній Африці є відсутність мовних аналогів в місцевих мовах, обмеженість вчених в межах пояснення написів та символіки.

Також було використано порівняльний метод у компаративістиці ролі воріт та порталів в культурах Давнього Єгипту та Скандинавії. Класичний період Стародавнього Єгипту є лейтмотивом дослідження С. Мозер єгипетської колекції Британського музею від XVIII ст. [58, с.143-157]. Тимчасові межі дослідження С. Мозер беруть до уваги єгиптологію та контрольовані розкопки в Єгипті як науковий предмет [58, с.147]. Основою її книги є експертиза поховальних обрядів, де були використані різні форми дверей та порталів. Також вона досліджує питання міфології: де саме та чому в міфах Єгипту наявний поділ двох світів за наявністю дверей між ними.

Мозер розширює свій аналіз на виокремлюючи питання її предмету, що науковці-сучасники практикують рідко. Підхід С. Мозер надає докази, що є ідеальними для роздумів іншим єгиптологам [58, с.148].

В контексті поховальних обрядів варто згадати дослідження видатного вченого - єгиптолога Я. Ассмана [13, с.135]. Він детально описав єгипетські міфи та поховальні традиції, де використовувались реальні двері або ворота, аби в реальному світі відмежувати два світи: світ мертвих та живих; в метафізичному плані, коли люди просто підсвідомо прагнули вірити в поділ світів за дверями [13, с.145]. Також, описано багато прикладів з культури Давнього Єгипту, де в портал вкладався особливий контекст поділу світу.

В подальших розділах буде представлена компаративістика ролі воріт у вже згаданому Єгипті та Скандинавії, зокрема між їхніми поховальними звичаями. Цікаво, що настільки віддалені культури мали певні схожості в поховальних традиціях, зокрема схожою була наявність сакралізації дверей та воріт в подібних культурах.

Потрібно враховувати, що скандинавські похоронні звичаї є частиною скандинавської ідеології та міфології. Скандинавська міфологія не пропонує очевидних тлумачень ритуалів смерті, а представляє конкретний ідеологічний вимір, який може слугувати фоном для інтерпретацій. Особливою проблемою є те, що найбільш відповідні тексти були написані у межах пізнього християнства, особливо в Ісландії протягом XII – XIII століть, а достовірного їхнього дослідження чи перекладу досі не було зроблено (В. Стейнсланд, Воґт) [11; 30, с.25; 36]. Це наближається до виду гіперкритики, що була поширена в XIX-XX ст. [39, с.194].

В просторовому контексті досліджувалась архітектура воріт у поховальних традиціях. Коли було відоме точне розташування поховальних стел, вони розміщувались переважно у перехідній зоні між двома протилежними територіями [11; 38]. Через цей поділ діаметрально протилежних територій, ймовірно, великі поховальні стели, перш за все, є «дверями», як уже пропонувала науковця Б. Арреніус [11; 40]. Її аргументи ґрунтовані на знайдених прикладах норвезьких дверей церкви Урнеса XI ст. з подібною формою замкової щілини, а також на деяких шведських могилах вікінгів, що містять двірні рами. У її новаторській статті «Tür der Toten» (1970) вона також вказує, що двері - це

звичний архетип для позначення меж і переходів, особливо в контексті водної стихії [11; 41; 39, с.195]. Велика увага була зосереджена на орнаменті каменів, де часто були зображені сцени з норвезької міфології, в тому числі царство смерті.

Андерс вказує що розміщення каменів має велике значення. Каміні зазвичай мали форму дверей і були розміщені в пейзажі [39, с.196]. Відповідне розташування та функції мали і звичайні двері. Недавнє дослідження наводить на думку, що останні язичники Готланду XI століття використовували «кам'яні картини» старших дохристиянських вірувань [39; 81; 82].

Часто робили акцент на осі в похованнях, що дуже поширено в певних районах Скандинавії. Насправді, це важко інтерпретувати (П. Пірсон, Річардс) [22; 81]. Це сфера, де потрібні подальші дослідження. У своїй докторській тезі, Пітер Братт коротко обговорює явище поховання біля південно-західних порталів: в такому похованні мертвих кладуть «на поріг до світу смерті» [39, с.208]. І тут виникло багато дискусій щодо такого твердження, адже було визначено багато різних стратегій забезпечення належної смерті [39, с.207].

Я хочу згадати концепцію ритуалізації, що використовується щодо вивчення двірних прорізів. Теоретичне дослідження ритуалізації Кетрін Белл з'єднує практику і ритуал [39]. Як практик-теоретик, К. Белл підкреслює акт виконання ритуалів, замість того, як саме ритуали можуть бути представлені і пояснені. Точкою відправлення тут можуть бути археологічні записи, що можуть істотно визначити подібні дії в минулому. К. Белл у статті використовує термін «ритуалізовані двері»: справжні або символічні двері, які зроблені для того, аби суттєво відрізнити їх від звичайних дверей. «Двері» трактуються як археологічні особливості. Таким чином, ритуалізовані двері вважаються частиною культурно-специфічної стратегії розмежування з царством мертвих [39, с.190]. Практика допомагає провести ритуалізацію дверей [39, с.191].

Усі вищезгадані дослідження хоча б частково, але переплітались з віруваннями у «сакральність дверей» та загалом з релігією [81, с.163]. Одною з цілей роботи є краще зрозуміти релігійну практику давніх скандинавів та її організацію і структуру, засновану на археологічних знахідках воріт та дверей

[82, с.5]. Так, протягом першої половини XX ст. вчені, які брали за базу «Едду» Сноррі Стурлуссона та «Поетичну Едду», вважали культ богів найважливішим аспектом наявності релігії у скандинавів [81].

Багато дослідників релігії, такі як Г. Спенсер, Е. Дюркгейм і Ф. де Кулянж підкреслили важливість культу предків у релігійних системах [66, с.163]. Е. Біркелі - перша вчена, яка вивчала культ предків, відокремлюючи його від культу богів. Однак, незважаючи на подібні дослідження, є багато основних творів, в яких культ предків досі не описаний як важлива частина норвезької релігії.

Письмові джерела з Ісландії та Скандинавії містять велику кількість посилань на культ предків, але ми повинні враховувати, що всі ці джерела є християнськими і були записані після введення християнства. Однією з причин, чому культ предків був часто згадуваним у цих джерелах - тому, що після офіційного введення християнства віра в різні надприродні істоти зберігалась ще протягом довгого часу після початку християнізації [81, с.164].

Вчені релігії кінця XIX - початку XX століття часто уявляли релігію скандинавів як таку, що зароджувалася в «примітивних» поняттях, які поступово переростали в більш передові релігійні ідеї. Етнографічні та антропологічні дослідження під впливом нової теорії еволюції, таким чином, мали великий вплив на дослідження, що стосувались релігії. Погляд на роль і розвиток релігії з тих пір став набагато складнішим [82, с.6]. Для більшості дослідників релігії стало більш зрозуміло, що релігійні ідеї також по-різному взаємодіють з іншими частинами суспільства, хоча є різниця у сприйнятті ролі, яка повинна приписувати релігійному досвіду [61; 81; 82].

Так само через вплив археології та епістемології, в другій половині XX ст. шведські археологи доволі рідко займалися релігією та віруваннями. У шведській археології, з іншого боку, був великий інтерес до вивчення релігії та есхатології в XX ст. [82]. Прикута увага в останні роки після появи постпроцесуальних потоків думки та формування пізнавальної археології, призвели до того, що інтерпретації ритуалу, символізму та релігії були

інтегровані практично у кожну археологічну роботу, що призвело до знецінення змісту робіт.

Основними перепонами для дослідження давньоскандинавських релігійних вірувань, що пов'язані з «воротами», є часові обмеження та мовний бар'єр, що дозволяє тут використовувати лише літературу написану англійською мовою [82].

Письмові історичні джерела в цій тематиці використовуються вкрай рідко, бо доволі мало джерел посилаються безпосередньо на обрану тему. Письмові джерела часто можуть бути неточними і культурно упередженими, зокрема ідеологією автора. Однак дослідники виявляються більш обізнаними щодо таких проблем, коли звертаються до письмових джерел, ніж тоді, коли наближаються до «нейтрально» археологічних [82, с.7].

Інша частина тієї ж проблеми полягає в тому, що у сучасному світогляді ми схильні розглядати «сакральні» та «не сакральні» значення та функції об'єктів окремо [82, с.8]. Англійський археолог Р. Бредлі критикував таку тенденцію розділення ритуалу та побуту [82]. Вчені розуміють, що ритуалізована поведінка є фундаментальною частиною людської культури. Ритуали, релігійні чи ні, можуть відображати структуру суспільства, яке їх створило, і, таким чином, може нам допомогти краще зрозуміти минуле [85].

Отже, методологія досліджень семіотичного пояснення «воріт» та «дверей» в скандинавському, давньосхідному та середземноморському житті та усіх їхніх соціальних та культурних проявах є доволі різноманітною. Багато вчених намагались і в наш час намагаються віднайти новий спосіб/метод, який раніше взагалі не використовувався в науковій практиці, для знаходження історичної правди, і, таким чином, також, аби знайти підтвердження інформації, що була віднайдена науковцями в даній сфері раніше. Все для того, щоб точно реконструювати всі деталі та особливості історичної, культурної, соціальної та релігійної сторони життя давніх скандинавів та жителів Далекого Сходу.

В кінці ХХ ст. кожен з науковців намагався отримати успіх у вивченні та тлумаченні семіотики воріт, порталів як в літературі, так і в їхніх архітектурних

проявах. Звичайно, через велику кількість перепон, наприклад, проблеми з неточною хронологією, пожежами, які знищили частину матеріальних артефактів, аматорством «археологів» на історичних поселеннях, де раніше була знайдена мегалітична символіка, побудови, архітектурна символіка скандинавів та мешканців країн Давнього Сходу і т.д., не всі змогли знайти істинну інформацію щодо використання воріт або дверей в поховальних обрядах та їхніх конструкцій в будинках, в могилах та на могильних плитах; сенс та пояснення вірувань, що стосуються воріт/дверей.

РОЗДІЛ II. Двері та портали у культурах Сходу та Середземномор'я

II.1. Архітектурний код portalу до світу померлих: від мегалітичних дольменів до Стародавнього Єгипту

Ще з давніх часів, коли люди почали будувати конструкції на кшталт шатрів з проходами для того, аби захистити себе від навколишніх загроз та погодних явищ, тоді портал набув особливого, навіть сакрального значення. З початку створення подібних до святилищ конструкцій докерамічного неоліту, потім і в мегалітичній традиції, що була поширена в багатьох країнах, і власне конструкцій звичайних храмів вчені прагнули провести аналіз, компаративістику семіотики та семантики архітектурних конструкцій, а також поховальних споруд, що може надати цікаву інформацію щодо схожості, що часто присутня в окремій категорії культових споруд.

В цьому розділі я б хотіла провести паралельний порівняльний аналіз комплексу архітектурних елементів, що включає виключно двері, портали та брами. Саме це з часів перших людей містило символізм лімінальності, тобто вони були перепонами між протилежними просторами, сакралізацією дуалізму простору, так само були «порталами з особливим навантаженням». Тут буде розглянута зокрема етнокультурна специфіка, що, звичайно ж, властива віднайденим прикладам з усього світу, але для цього розділу було відібрано три найбільш інформативно та матеріально структуровані регіони: Схід (від Кореї до Індії), Середземномор'я (Африка та Єгипетська цивілізація) та Скандинавія.

Ворота та двері завжди були одним з найголовніших елементів як в релігійних віруваннях та обрядах, так і в поховальних. Особливо варто наголосити на ще не детально висвітлену науковцями на їхню роль в культурах вищезгаданих ареалів, які майже не вивчались науковцями через «неперспективність» отримання нової інформації в цій сфері культури. Проте, якщо досліджувати більш глибоко сакральність концепту брам та дверей у вже опрацьованих галузях, можуть з'явитись набагато більше відкриттів значень

воріт та їхньої новизни для народів вищезазначених культурних територій. Варто наголосити, що двері та брами були обрані для цього дослідження через те, що саме двері/брама були і є основним елементом символічних сплетінь, яких вчені не можуть розшифрувати та пояснити без головного, неминучого пояснення підтексту сакралізації символіки, що закладена в самі двері.

Попри той факт, що у світовій науці вчені вже доволі давно почали вивчати символізм брам та воріт не тільки в наративах, але й власне в архітектурі, зокрема в храмах, воротах та брамах, а також в могильних стелах, курганах та самих могилах, в Україні, Росії та інших пострадянських країнах науковці переважно оминають, тобто майже взагалі не досліджують згадану сферу мистецтва, релігії та культури, що у закордонній науці є доволі добре розвиненим дискурсом сучасної науки. Більш того, вивчення сакральності та загалом символізму воріт або дверей є набагато менш популяризованим археологічним напрямком для досліджень, включаючи сюди і вивчення загальної концепції воріт. Це негативно впливає на дослідження сучасних науковців та помітно звужує варіативність археологічних та культурологічних досліджень загалом особливо в більшості країн Східної Європи, а також Росії.

Першочерговим джерелом, прикладом для наслідування для створення брам, порталів та дверей були мегалітичні споруди, що поширені у більшості культурних ареалах нашої планети. Саме живучи в перших мегалітичних спорудах люди прагнули через важливий архітектурний елемент – портал, двері та брама – відмежувати себе від зовнішнього світу, захистити себе. Можливо, ці елементи ще тоді отримали певну сакральну роль в архітектурній конструкції житла.

Для вчених мегалітичними спорудами є ті, що виконані з відносно великих кам'яних елементів - стел, плит [31; 59; 90; 99]. В основному, мегаліти розміщуються на окремих «територіях» великих регіонів, поширені від Великобританії до Японії [90, с.183].

Доволі гарно були досліджені західноєвропейські мегаліти, що створювались протягом дуже тривалого періоду, від неоліту до бронзового віку,

а також пам'ятки Кавказу, які датуються серединою III – II тис. до н.е.. У будь-якому випадку, приблизно у середині I тис. до н.е. мегалітична будівельна діяльність зникає на більшості культурних ареалів [90, с.183]. Швидше за все, спорудження мегалітів було не природним процесом суспільного розвитку, а скоріше міграцією ідеї. Ця ідея, можливо, мала релігійний характер, пов'язаний з поклонінням кам'яним монолітам, по типу культу предків у давніх народів - ми навряд чи зрозуміємо цю ідеологію. Можливо, протягом III тис. запозичена ідея була змінена місцевими варіаціями та інтерпретаціями [90, с.183].

Найголовнішим є те, що технічний принцип побудови залишився незмінним навіть тоді, коли початкова ідея з давніх-давен з часом була забута. Технічний принцип більшості мегалітів дуже простий: мегаліти - це конструкції, побудовані простим угрупованням чи поєднаннями великих необроблених або грубо оброблених кам'яних блоків, які мають форму стовпів, плит або багатогранників [90, с.183]. У випадку менгірів та кромлехів – мегаліти розташовуються поодинокі, нічим між собою не з'єднані.

Найпоширенішими формами мегалітів є менгіри і дольмени (*Див. Додаток 10*). Мегаліти Балканів зосереджені переважно в східній та південно-східній частині півострова, на території нинішньої Греції, Болгарії та Туреччини. Менгіри найкраще збереглися в Турецькій Фракії, поблизу міста Лалапаша [90]. Залишки полів з менгірами також є у Північно-Східній Болгарії, біля першої столиці Болгарії, Пліски. Саме на території сучасної Болгарії вчені найбільш детально вивчають залишки мегалітів, адже найбільший огляд типології, побудови та сучасного стану балканських мегалітів (менгірів та дольменів) містять переважно приклади з Болгарії (*Див. Додаток 11*).

На болгарській території до теперішнього часу збереглося лише 4-5 одиночних менгірів. Найпопулярніший з них – «Чучул камак» - споруджений біля села Овчарово, Хасковська область. Місцеві мешканці обожнювали менгіри з давніх часів, підлаштовуючи їхні обряди під сучасну ідеологію. Хрест, що висів на одному з них, як раз свідчить про таку практику [90, с.183]. Можливо, культові практики, що включають обожнення проходу в архітектурі та

поклоніння воротам, пішли від мегалітичних структур, що були першими конструкціями в архітектурі, де помітили поєднання порталу та певних культів.

Дольменне поле на горі Сакар є найбільш рівномірним та збереженим на болгарській території та дає хороші приклади для вивчення конструктивних принципів будівництва дольменів (*Див. Додаток 12*) [90, с.185]. Оскільки вони є одними з найперших відомих науковцям прикладів мегалітичних споруд, варто припустити, що саме вони містять приклади порталів, проходів, що поширились з часом по ішим культурним територіям, і призвели до того, що народи віддалених країн почали створювати проходи, вважаючи його важливим конструктивним елементом жител.

Добре помітно з часом еволюцію конструктивних елементів дольменів. У структурі - це перехід від простої однокамерної до двокамерної конструкції з фасадом [89, с.186]. Ця ситуація, здається, відображає діахронічний вигляд численних пам'ятників, а не «лінійну еволюцію» реального історичного процесу - цілком можливо побачити дольмени різної складності, побудовані в один і той же час [90, с.187]. На жаль, тривале використання дольменів заважає нам оцінювати їх час створення за допомогою стандартних археологічних методів.

В цьому контексті цікавими також є дослідження мегалітичних конструкцій в штаті Керала, Індія. Поселення Марайор містить безліч давніх пам'яток від мезолітичного періоду. Саме поселення містить найбільшу концентрацію дольменів, хоча до тільки нещодавно (2011 р.) ця територія привернула увагу археологів [36, с.168].

Незважаючи на те, що в долині Анжунада, де розташовується це поселення, є кілька мегалітичних ділянок, воно досі не досліджувалось систематично. На жаль, ні детальний звіт, ні матеріали зараз не доступні для вивчення. Тампі (1983) розкопав поховання з урною в комплексі Марайор, але ні кісток, ні інших артефактів не було знайдено [36, с.174]. Рік невдалих спроб вчених відкрити дольмени призвели до несистемного відкопування пам'яток та пошкодження багатьох з них.

Поки цих досліджень не достатньо для надання остаточних висновків. Тим не менш, це допомагає отримати, можливо, відносне уявлення про мегалітичні поселення, зокрема їхнє датування у вище згаданих регіонах, а також їхній вплив на створення проходів в усіх хронологічно пізніше побудованих архітектурних конструкціях. Систематичне масштабне розкопування різних типів поховань та наскальних малюнків, а також хронометричні датування різних типів поховань є важливими для подальших досліджень. Саме тому мегалітичні дольмени варті уваги археологів.

Важливу роль архітектура двірних проходів та порталів грала ще в Давньому Єгипті. В ній, знову ж таки, єгиптяни полюбляли виражати поділ, тобто межу між світами (*Див. Додаток 13*). Сама конструкція гробниці була так званим «двором» на межі двох світів, що також могла бути «місцем суду» для мертвих та місцем зібрання для померлих родичів покійного [4, с.156]. Власне сама гробниця символічно була пов'язана з народженням та перетворенням душі померлого, а сприйняття її як місце для відродження душі та, можливо, ініціації, завжди було архетиповим пунктом в свідомості людей [4, с.113].

Взагалі, єгиптяни сильно вірили в міфологему подорожі мертвого в Інший світ, а тому намагались завжди залишати на стінках саркофага іконологічно-текстологічне джерело «Книгу двох шляхів», що була путівником до Світу мертвих [4, с.131]. В «Книзі» представлений образ брами, за якими починається небезпечний шлях, окремі ділянки якого охороняють суворі божества та охоронці.

В цьому контексті вчений В. Ємельянов згадував дуже поширений малюнок жерця Хенемті на стінах порталів гробниць, якого ототожнювали з поняттям «двері», тобто своєрідної «межі» між світами [4, с.35]. Цей міфологічний епізод в іконографії представляє собою комбінацію всіх характеристик посмертного світогляду єгиптян, особливо того, що образ людини, намальований на стінах гробниць є трансцендентними «дверями» між світами.

Окрім значення шляху як просто переходу душі до іншого світу, образами також вважався «шляхом просвітлення» душі. Для цього живі родичі регулярно мали робити підношення мертвому до капличок. В реальності саркофаг спочатку несли на берег річки, звідки його везли на човні до зали, що розташовується на каналах Нілу [4, с.134]. Там тіло піддавалось певним операціям, коли його бальзамували та намащували оліями, а жрець виголошував залинання-очищення. Окрім того, що цей процес був допомогою померлому швидше пристосуватись в Іншому світі, він також був «шляхом», проходом мертвого туди.

В давньоєгипетській міфології, сцени якої часто зображувались на стінах гробниць, відбувався постійний поділ на Підземний світ Дуат, Очеретяний Край на Заході, та зоряне небо та обитель предків на півночі [4, с.104]. Померлий фараон мав сісти у човен та доплисти на ньому підземною рікою на Схід. Це означало своєрідний шлях мертвих з одного світу до іншого. Очеретяний Світ для єгиптян був чимось на зразок місця для перепочинку посередині шляху до Світу мертвих, що зазвичай знаходився в середній течії Нілу, хоча й на Заході Єгипту народ вірив в його розташування на Півночі Неба [4, с.129].

Цікавою була ідея «Благочестивих пристаней», що поширилась з долини Нижнього Нілу. Приклади цих вірувань можна побачити на стінах гробниць з додинастичними похованнями, Зокрема в гробниці T100 [4, с.129]. На цих зображеннях була відображена «земна» подорож померлого в човні по скопійованим «земним» місцям в світі мертвих. Доволі поширеною в Єгипті була практика покладу в гробницю макету човна. Тут можна провести паралелі з міфологічною подорожжю бога Сонця [4].

У формулюваннях про перехід до потойбічного світу в Давньому Єгипті, переважає ідея, де говорять про шлях по якому померлий мусив пройти. Тексти з пірамід, що містять найбільше згадок похоронних звичаїв того часу, містять згадки про віру давніх єгиптян у вічну обитель на північному небі [13, с.135]. Шлях або портал, через який померлий мав подорожувати, щоб дістатися до

цього місця, майже повністю обмежується ідеєю сходження до небес і безліччю способів як можна пройти переправу до Неба. Ця відносно проста схема була згодом надзвичайно ускладнена концепцією, яка спочатку була привілеєм виключно царів, проте раптом стала доступною для всіх.

Оволодіння постійно зростаючим масивом знань про інший світ було головним завданням померлих [13]. Для цього вони мали знайти певні ворота, прохід до живих, аби отримати потрібні знання. Померлий мав знати не лише імена всіх створінь, а й також мав знати та розуміти заклинання, які той мав використати у разі зустрічі з одним з таких створінь [13, с.141]. Все це використовувалось для проходження через портали до живих.

Щоб дійти до місця божественної обителі, отримати вічне життя і богоподібне існування, померлий мав скласти ряд іспитів: мав пробудити поромника і змусити його переправити його через річку. Далі, він мав закріпити переправу і переконати жителів небес в тому, що він один із них [13, с.145]. Всі ці етапи були випробовуваннями, через які йому потрібно було пройти, аби отримати «божественне начало», а тому для проходження кожної наступної сходинки, померлий мав пройти через портал до наступного етапу. Єдиний спосіб успішно витримати ці іспити – мати всі потрібні знання, адже йому ставлять багато дивних запитань.

Ворота в «іншому світі» представлені як найбільш важливий символ переходу. У Книзі мертвих ця ідея систематично розроблена в представленні шляху з 21 воріт, який померлий мав пройти, щоб дістатися до Осіріса [13; 57, с.143-157].

Ворота охоронялись демонами та диференційованими, апотропеїчними богами. Їх іконографія ідентифікує їх як небезпечних та страхітливих істот. Померлим можна спробувати уникнути поразки, якщо вони будуть називати демонів того світу їхніми іменами [58]. Це забезпечить безперешкодний прохід, підтверджуючи «чистоту» новоприбулого [13, с.147].

Характер охоронців дверей і апологічних богів неоднозначний: вони мають стримувати зло. Самі ворота мають захисне огородження навколо

Осіріса, який живе як бог в межах стін, що його ховають [58, с.156-157]. Найбільшим бажанням мертвого є поєднання його долі з Осірісом. Тільки у внутрішньому просторі за воротами померлий буде жити як Осіріс [13, с.148]. Страхотливі істоти біля воріт будуть тоді його власними охоронцями, вони захищатимуть його від усього зла.

У казці про Сетне, Осіріс сидить поважно у одному з семи залів, які померлий мав перетнути, щоб дістатися до місця виправдання. Послідовність семи воріт також є важливим архітектурним принципом у храмі, особливо в пізній період. Це постає як алюзія на пізній тип похоронних стел, де сім замкнутих воріт мають відповідну послідовність кімнат [58, с.143-148]. Відповідно до цієї концепції, підземний світ вважається храмом, в найпотемнішій і найсвятішій частині якого сидить Осіріс [13, с.150].

Метою «проходу» померлого було досягнення «зали подвійних істин», де відбувається суд мертвих. Доступ до цієї зали є останнім із відбіркових іспитів, які він мав пройти для отримання доступу до суду [58, с.143-151]. У ньому кандидат мав назвати окремі частини брами, мусив проінтерпретувати їх відносно божеств. Цей процес мав сакральне значення [13, с.151]. Справжнє випробування було образно сформульоване як зважування серця з «символами істини». Тоді кандидат мав перерахувати 42 гріхи в присутності 42 суддів-поховальників, присягаючи, що він їх не здійснив [13, с.151].

Однак результат судового розгляду має інші аспекти, ніж просто здобуття визнання божественного існування. Перш за все, від цього залежить виживання особистості померлого. Наявність особистої ідентичності є для єгиптян ознакою соціальної інтеграції [13, с.151]. Обґрунтування, викладене у вирoku мертвих, є формулюванням цього соціального схвалення і має на меті забезпечити вічне життя у підземному світі [58, с.153-157].

Таким чином, тут ми маємо справу з ритуальним спуском у підземний світ, який, у цьому випадку візуально та архітектонічно актуалізується спуском у склеп, що всередині прикрашений космографічними зображеннями [13, с.153]. Загалом, поховальні обряди в Давньому Єгипті приймають форму «посвячення в

таємниці підземного світу», тому що вони відображають відповідні обряди та уявлення про культу в світі живих [13].

В Книзі мертвих загалом присутній космологічний поділ світу на світ мертвих та живих. В гробницях на стінах археологи часто знаходили сцени, де були представлені зображення людської душі, часто у вигляді птахів з людськими головами, які простягали руки догори в поклонінні Осірісу, що керував світом мертвих [8, с.68]. Їх ототожнювали з Дуатом, тобто світом мертвих. Там, де він закінчувався, починався кордон, за яким йшов земний світ. Його символізували павіани. Тут, знову ж таки, відбувається поклоніння людей вищому божеству. Вгорі композиції вже представлена сфера неба. Тобто, ця космографія, як і в інших культурах, містить три сфери космосу, своєрідні яруси: небо/земля/потойбічний світ [8]. Це аналог всім відомого світового дерева, що зустрічається в середземноморській, скандинавській та інших культурах давніх періодів.

Окрім того, в Книзі мертвих, сценами якої часто розписували стіни гробниць, часто згадувалось про дуалізм світів. Там згадувалось не тільки про широкопоширений поділ світу на «жіночий» та «чоловічий», що уособлювались відповідно в жіночому «небесному» та чоловічому «земному» началах. Небо, в цьому контексті, ототожнюється з «дахом світу», що символізує в антропоморфному вигляді богиню-матір Нут [8, с.61]. Окрім такого популярного поділу світу на жіночий-чоловічий, небо-землю, що вже каже про приховану роль проходів в гробницях і самих гробниць як «межі» між світами, через яку проходять душі мертвих в інший світ, поширеними є сцени, де світ поділений знаком горизонту на Схід та Захід [8, с.62]. Наприклад, у папірусі Ністі-та-Небет-Тау на верхній частині композиції поміщено Захід замість Сходу. Там його помічено фетишем Абідоса та шакалом з двома кобрами внизу [8, с.62]. За цими прикладами можна помітити автентичність образів та моделей світосприйняття в давньоєгипетському космосі.

Зрозуміло, що через необхідність єгиптян у графічному відтворенні навколишнього світу, їхня космографія стала своєрідним засобом візуальної

передачі інформації, зокрема і в контексті посмертного переходу душі в світ мертвих. У Книзі мертвих душі померлих представлені антропоморфно з головами овнів [8, с. 64]. В цьому контексті варто згадати також сцени з зображенням богині Нут, що пливе по небу на сонячному човні поряд з великим різноманіттям інших сакральних символів [8]. В деяких сценах богиня Нут «народжує» та «поглинає» Сонце, що також кажен нам про прагнення Єгиптян показати несталість світу, його швидкоплинність.

Тут варто згадати віньєтку папірусу Cairo 12, де представлено поділ світу за нічним (тобто підземним) і денним шляхами Сонця [8, с.66]. Сонце пересувається у човні підземним світом – Дуатом у вигляді крилатої людини. В цьому прикладі Сонце часто зображене як те, що виходить зі знаку життя, що, в свою чергу, виростає зі стовпа, що символізує Осіріса та його підземне царство Дуат [8]. Отже, за допомогою сакралізованих символів така композиція передає закладену ідею «проходження кола життя» Сонця в потойбічному світі Осіріса, де він зустрічається з Ра [4].

Безпосереднє відношення до контексту поховань мають сцени єгипетської космографії з поклонінням Хатхор, що йде з поховального пагорба на Заході, що доволі часто зустрічаються на віньєтках 186 розділу Книги Мертвих XVIII–XIX династій [8, с. 67]. Цікаво, що і в культурі скандинавів пагорби також часто були предсталені як межа між світами, а також порталом в світ мертвих.

З цього можна помітити, що власне сама Книга мертвих пішла від ранніх папірусів релігійно-поховального та магічного жанрів. Саме ця книга поєднала обидва жанри. Ще на папірусах Старого Царства присутнє підтвердження використання зображень в поховальних традиціях. Часто вони містили зображення воріт, так званого проходу, по якому йшла душа померлого в інший, Підземний світ, до Осіріса [8]. Популяризація таких віньєток набула особливого поширення в період Середнього Царства (XI–XII династії) разом з популяризацією заупокійних ритуалів.

Саме в цей період в поховальних комплексах, гробницях приватних осіб почали з'являться релігійні заупокійні тексти, що представлені на стінках

дерев'яних саркофагів («Тексти саркофагів») [8; с.66]. Наявність таких текстів на саркофагах підтверджується знахідками саркофагів чиновників Середнього Царства, зокрема в Лишті XII династії [8]. Доволі часто у текстах були присутні магічні вирази, що поєднувались з зображеннями Осіріса та певних магічних істот Підземного Царства. Можливо, таким чином комбінація поховальної символіки та заупокійних текстів створювала метафізичний портал для проходження порталу для душі померлого між світами без перешкод [8].

Фіксація таких текстів почалась задовго до періоду Нового Царства, проте тільки в Середньому Царстві почали з'являтися зображення як візуальний компонент. Найцікавішим прикладом ілюстрованого папірусу є «Рамессійський драматичний папірус», де представлений коронаційний ритуал фараона XII династії Сенусерта I [8, с. 12-13]. Цей ритуал був рольовим відтворенням сюжету міфу про Осіріса, де кожний ритуальний акт має відповідне зображення.

Тут прослідковується схожість таких зображень з зображенням в Книзі мертвих. Однак, в Книзі мертвих зображення відігравали ролі путівника по Загробному світу; можливо, сама Книга часто була інвентарем в поховальних ритуалах [8, с. 16]. В одній зі сцен, наприклад, представлена сцена проходження душі померлого через чотири двері, при тому крізь них можна було тільки проплисти на човні, що каже про царський статус гробниці, де це було зображене, адже такий вид транспорту міг належати тільки царям [8, с.16]. Такі зображення часто були спробою популяризації культу Осіріса, а також його впливу з Підземного царства на життя навіть живих. Він стає центром релігійного життя єгиптян. Після цього з'являється картографія Загробного світу, в центрі якого Осіріс [8].

Отже, саме Книга мертвих в контексті поховань є з'єднувачем архітектури, наративів та релігії в одне ціле. В ній, завдяки міфологічним зображенням, міфології, певним магічним текстам, душі померлого надається допомога безперешкодного переходу до Підземного царства. В більш широкому масштабі, Книга мертвих є явищем духовної культури, що взаємодіє з релігійно-міфологічними явищами світосприйняття та іншими жанрами мистецтва.

Як підсумок, архітектура як така, завжди символізувала максимально освоєний («свій») космос, простір людського. Натомість мегаліти - необроблені та грубі брили - як штучностворена печера: з намаганням не сильно відділяти її від природи. Чим складніше соціальність архітектурної конструкції – тим важливіший акцент переходу зі світу природи до світу культури, що дуже добре демонструє нам традиційна культура Китаю та Давнього Єгипту.

II.2. Концепт порогу, дверей та воріт в культах предків Далекого Сходу

Житло передбачає встановлення взаємозв'язку між людьми і оточуючим середовищем. Через певні фізичні простори люди окреслюють себе та орієнтуються на символічне вираження своєї соціально-культурної поведінки. Отримані дані виявляють, що завдяки зв'язуванню сімейних відносин і просторових проблем, конфуціанські дискурси та практика включались у повсякденне життя кожного мешканця Давнього Сходу. Крім того, це дослідження свідчить про те, що в китайському будинку першочерговим було питання не єдності, а окремоті [40, с.355].

Архітектуру загалом можна вважати системою символів [40]. Це більше, ніж мистецтво, оскільки вона виробляє сфери людського суспільства, проводить розділення внутрішнього та зовнішнього. Вчений Рапопорт стверджує, що архітектурна форма виявляє значення соціально-культурних цілей символічного вираження певного суспільства [40, с.359]. Через ідентифікацію люди володіють світом, а, отже, і своєю ідентичністю.

В китайській архітектурі давно з'явилися ворота [28, с.1]. У стародавні часи китайці прагнули ізолювати себе від зовнішнього нестабільного світу і його нещастя за допомогою огорожень та воріт, завдяки чому їх щастя в житті повністю залежало від внутрішнього простору жител. Внутрішні двори задовольнили цю потребу в приватності, особливо під час воєн [39]. Оскільки китайці були сімейними, а не суспільно налаштованими, в конфуціанському суспільстві не було потреби в муштруванні суспільного духу чи громадянської свідомості.

Тому китайське подвір'я - це «замок, обкладений стіною», де існував найбільший рівень взаємодопомоги, тоді як поза нею була холодна байдужість до інших (*Див. Додаток 14*) [28; 29]. Стіна разом з воротами виступала як межа, що розділяла внутрішній світ співпраці і зовнішній світ байдужості. Чжу наголосив, що стіна є ключовим елементом в формуванні простору в китайській архітектурній концепції [48, с.38-40].

Двір справді був опосередкованим пунктом між людиною та природою, державним та приватним, відкритим та закритим просторами, безпечним та небезпечним. Тобто, тільки через стіни або ворота/двері люди могли переживати перехід від внутрішнього до зовнішнього та навпаки (*Див. Додаток 15*). Наприклад, при вході до двору помешкання, людині потрібно було пройти через прохід, першу «функціональну» споруду в стіні, щоб дістатися до переднього подвір'я та пройти через другі двері, щоб дістатися до головного подвір'я [40, с.360.]

Внаслідок взаємності внутрішніх та зовнішніх просторів у дворі китайці будинки продемонстрували дві наступні основні характеристики:

У будь-якому житловому будинку, навіть якщо він був великим, внутрішній простір був доволі простим та в одному стилі з воротами. Простір, огорожений стіною - двір - був найважливішим місцем китайської оселі [40, с.363]. Сама «стіна» будівлі не використовувалась для підтримки даху - це було сакральним кордоном внутрішнього простору.

«Людська спільність» передбачала, що життя має відбуватись за допомогою відповідної просторової організації. Проблемним явищем в житлових будинках Китаю була відсутність центрального простору. Для західної архітектури, навпаки - центр був основним елементом екзистенційного простору, де завжди відбувались важливі події [40].

Існував діалектичний зв'язок між стінами та їхніми отворами, зокрема дверями та воротами. Стіни розділяли простір на частини, тоді як отвори їх інтегрували (*Див. Додаток 16*). Такі отвори, як двері, пороги та вікна, насправді мали критичний вплив при поєднанні сил з двох сторін стіни. Хоча й отвори

були місцями, де простір поєднувався з переходом людини, вони також були точками, де було посилено контроль і оборону [40, с.363]. Тільки через отвори можна було встановити асиметрію у просторі [29, с.78].

Розташування отворів було дуже контрольованим – узгоджувалось відповідно до покоління, віку і переважаючої статі у сім'ї. Наприклад, кількість отворів у стіні між двома житлами була обмеженою, там можна було розмістити лише одну-дві двері [40, с.365].

Через доволі сильний вплив сегрегації членів родини за статтю, китайські родини були дуже схвильовані, адже високі стіни і дуже мало проходів обмежували доступ до осель неодружених жінок та мінімізували взаємодію між внутрішнім і зовнішнім світами [29]. Іноді навіть могли наймати спецслужбовців для контролю потоку руху людей через проходи.

З цього можна зрозуміти, що в китайському житті головним була окремість: старше покоління мало жити подалі від молодого покоління; сім'ї братів і сестер мали жити окремо, а незаміжні дочки мали бути схованими всередині осель чи дворів (*Див. Додаток 17*)[40, с.367]. Стіни вважалися найкращими частинами простору, за допомогою яких був впроваджений конфуціанський підхід для утворення просторової відокремленості.

Стало зрозуміло, що стіни стали найпопулярнішою структурою в Китаї: кожна сім'я та місто мали свої стіни. Для всієї китайської нації навіть було побудовано Велику Стіну для окреслення ролі «державної стіни» [29]. Без стін не було б жодної китайської цивілізації та культури. Ворота, в свою чергу, були тим, що поєднує два світи – зовнішній та внутрішній, не тільки в архітектурному плані, але й сакральному та лімінальному. Вони, разом з проходами у дворі та будинку, були точкою поєднання культур Інь і Ян.

Ворота в архітектурі відрізняються за структурним типом, їх символічне значення змінюється відповідно. Усі вони є потужним локусом який передає різноманітні повідомлення, з'єднує дві різні сфери [28, с.1]. Тож варто розглянути китайські ворота як важливий символ «розриву потенційності», через

який відбувається «обряд проходження» [28]. Ворота надають кожній людині унікальну можливість внутрішньої трансформації.

В архітектурі прохід демонструє основну думку дослідження: побудоване та написане (тобто архітектура та філософський текст) справді може впливати з однакового ідеалу чи принципу [28, с.3]. Тут варто зазначити: філософія та архітектура мають різні прояви, але однакові ідеї та концепції. Таким чином до воріт не слід ставитися просто як до «архітектурного» або «текстового» символу, але як до того, що представляє обидва терміни одночасно [28, с.4].

При уважному розгляді ролі «воріт», особливо в Дао-Де-Цзін, а також і в роботах Чжуан-Цзи, прохід варто сприймати як метафору, однак не слід вважати його сталим місцем; він зміщується відповідно до ситуації і виводить гармонію, в якій він є поєднанням відмінностей, «щоб вони поєднувалися з взаємною вигодою, не втрачаючи своїх окремих конкретних рис» [21, с.502].

Є фактор, який каже про важливість проходу, що пов'язаний із співвідношенням присутності та відсутності. Присутність настає через відсутність присутності і навпаки. Цей момент між існуючим і ще не існуючим також може розглядатись як проходження через ворота. Якщо ми вважаємо цей момент не метафізичним шляхом, можна сказати так: речі створюються саме через прохід [21, с.507].

Стандартна (метафізична) інтерпретація даосизму передбачає, що проходом/воротами буде саме це місце між «справжнім» дао та штучною мовою, що використовується для його опису. І все-таки важливість полягає в тому, що і мова, і дао утворюють прохід по-різному.

Прохід/ворота - це місце зустрічі людства і дао саме через мову. Принаймні, так варто інтерпретувати останні рядки глави Дао-Де-Цзін: «Ці два - з'являються з одного джерела, але по-різному називаються. Разом вони є проходом для різноманітних таємниць» [21, с.508-509].

Блокування отворів та закриття проходу може бути збереженням сконцентрованості. За словами Чжуан-Цзи, «розділити» означає залишити щось нерозділеним [21, с.516]. Для даоїстів простір «між» тісно пов'язаний з

проходом; тому його можна розглядати як місце, що саме по собі є нічим, але з якого виникає вся різноманітність. У главі 23 ми можемо прочитати, що у дао «немає джерела, немає місця, де воно мешкає, ... немає початку та кінця» [17].

Так, Чжуан-Цзи також говорить про прохід, необхідний для реагування на процес змін. У розділі 33 навіть сказано, що мудрець «зробить небо своїм джерелом, доброчесність своїм корінням, а шлях своїми воротами, виявивши себе через зміни та перетворення» [21, с.506]. Таким чином, Чжуан-Цзи вважає, що речі завжди перебувають у русі і стають чимось іншим. У цьому сенсі процеси утворюють постійно прохід між протилежними силами інь і ян. Ідея цього полягає в тому, щоб дотримуватися постійної рівноваги між ними. В главі 11, «темні та загадкові ворота» - це перехід від ян до інь [21, с.506].

«Поріг» та «двері» так само були важливими в культі предків у Давньому Китаї, що займає важливе місце серед традиційних релігійних культів китайців і до нашого часу. Він бере свій початок з глибокої давнини (період Шань) і в змінній формі дійшов до наших днів [5, с.384]. Незважаючи на проникнення в Китай на початку нашої ери буддизму, де, на відміну від традиційних уявлень, все ж почали визнавати душу, культ предків зберіг своє важливе місце в народних віруваннях і ритуалах.

При вивченні культу предків періодів Шан і Чжоу вчені спираються як на дані археологічних знахідок, так і на пам'ятки писемності, що дійшли до наших днів [5; 48]. Сам культ предків зародився задовго до періоду Шан. Згідно з даними археології, предки китайців в період з V по III тис. до н. е. виконували поховання в спеціально підготовлених гробницях, на яких вирізьблювали богів, що входять до культу предків. Ці гробниці наповнювалися в деяких випадках ритуальними предметами, кістками для воржіння. Вони використовувалися в якості засобів спілкування з духами предків та є основними джерелами при вивченні культу предків дошанського і шанського періодів [5, с.385].

Загалом, поклоніння предкам – це процес ритуальної діяльності що можна реконструювати шляхом аналізу решток ритуальних археологічних матеріалів. У китайській культурі виокремлено чотири типи неолітичних ритуалів, що

пов'язані з культами предків. Перший тип - поховальні «поклоніння групі предків» ранньосередньої фази Баньпо, культура Яншао (бл. 4500-4200 рр. до н. е.), де культ предків проводиться від імені всієї громади та для загальних інтересів [49, с.626]. Другий ритуальний тип поклоніння вказує на виключення жіночих постатей з «груп предків», що було виявлено в декількох багаторазових похованнях фази Шиджі (4300-4000 рр. до н.е.), культура Яншао [49, с.625].

Третій тип практики поклоніння предкам стосувався поселень Яньшань, Цінхай (2500-2300 рр. до н.е.). Він мав ознаку соціально-економічної стратифікації. Хоча економічно нестратифіковані поховання містили могили впливових військових, релігійних осіб, яких шанували як предків, їм постійно влаштовували ритуальні пожертви біля сакральних воріт в каплицях [5].

У четвертому типі поклоніння предкам орієнтація була на окремому індивіді, переплетена з ієрархічними соціальними системами, що і можна було спостерігати в культурі Луншань (3000-1900 рр. до н.е) [49, с.628].

Значна роль ритуалу поклоніння предкам в політичних системах пізнього неоліту вказує на значний ступінь подібності до культу за часів династії Шан, в якій релігійна, політична влада та родинні відносини були нерозривно взаємопов'язані. У династії Шан ритуал поклоніння предкам став інституціоналізованим, держава мала зобов'язання перед предками [49, с.628]. Поклоніння включало піднесення жертв тварин (залишки знайдені у 2000 ям поблизу входів та всередині одинадцяти королівських гробниць у Аньян, кладовище в Xibeigang) [49, с.627]. Подібні поховання з жертвами та ями, що містять людські та обпалені залишки тварин, попіл, деревне вугілля були пов'язані з традиціями поклоніння прабатькам в Сяотунь, Аньян [49]. Такі ритуальні жертви на місцях царських поховань підтверджували традицію поховання ритуалом поклоніння предкам на могилах, що тривав ще з епохи неоліту. Можливо, в цьому контексті могила, як і у скандинавів, була «проходом», сакральним місцем зв'язку зі світом мертвих, світом духів [30].

З віднайдених археологічних матеріалів стає зрозуміло, що шанці приносили в жертву духам предків як тварин, так і людей. Переважно такі

підношення робили у святилищах, в яких були встановлені культові двері, з вирізьбленими поховальними мотивами, а також нефритові скульптурки богів [5, с.387].

Тоді ж ритуальні жертвопринесення стали проводитися по «лінійному принципу». «Лінійний принцип» полягав у тому, що чжоуці при виконанні ритуалів культу предків в першу чергу віддавали перевагу поминання власних «родових», а не «всезагальних» предків.

Предки спостерігали за своїми нащадками зі світу мертвих і могли брати участь в житті живих завдяки наявності метафізичного проходу між двома світами. Для жителів Східного Чжоу на перше місце вийшло поняття Тянь («Небо») – ворота до Небес, навколо яких сформувалася нова система світосприйняття [5,с.389].

Дедалі більше ставало культових обрядів в період Трьох династій. Тоді люди могли поклонятись лише предкам, чий стаж і звання відповідав їхнім [49, с.627]. Поки царі і дворяни мали право будувати храми з сакралізованими воротами, що призначались поклонінню віддаленим предкам, простолюдини могли вшановувати їхніх предків тільки вдома в сімейному колі. У епоху неоліту ритуал змінився від поклоніння «груповому предку» до «індивідуального поклоніння» предкам.

Частково культ предків в Китаї торкається теми релігійних поклонінь. У своєму класичному дослідженні «Релігія в китайському суспільстві» (1961) професор К. Ян згадує «розсіяну» релігію. Саме розсіяна релігія включає в себе поклоніння предкам, культ громадських божеств та етико-політичні культу. Сюди можна включити поклоніння уособленим в сакралізованих дверях духам предків. Іншими словами, поклоніння предкам має всі якості релігії, включаючи віру в душі померлих, їхню силу впливу на життя [52]. Ця думка була нерозривно вплетена в саме поняття традиційної родини.

Загалом, існують різні пояснення обряду поклоніння предкам серед китайців. Для більшості, це був культурний акт, що допомагав виразити синівську побожність, служив інтеграції спільноти і виконував функцію

морального піднесення в суспільстві, способу спілкування з родичами і навіть функцію отримання благословення та уникнення прокльонів [52, с.39].

Отже, в Давньому Китаї поклоніння сакралізованим воротам було одною з найголовніших релігійних церемоній, що стосувались культу предків. Двері є священними і належна повага до них необхідна для отримання успіху і щастя протягом усього життя.

Самі двері належали до предметів найбільшої святості. Буквально все в житті залежало від дверей, яку ретельно відчиняли і зачиняли, і з якою дітям не дозволялось грати [39, с.406]. Їм навіть не дозволяли торкнутися дверей, до яких ті просто намагались підійти. В двері також ніколи не стукали. Поширеною є думка: якщо постукати в двері будинку, то над дітьми, що народилися в цьому будинку, будуть знущатись [39, с.406].

Не було точно визначеної дати та часу для поклоніння дверям. Іноді жертву могли приносити до дверей раз у три роки, а деколи навіть один раз на чотири-пять років, зазвичай після збирання урожаю [39, с.406]. Доволі поширеним було проведення ритуалу з метою ініціації старшого сина.

Голова домашнього господарства був також і священником, що визначав сприятливу дату для скоєння пожертвувань дверям. Коли такий день був визначений, жертва йшла на пагорби, де вона вирізала кілька бамбуків, з яких робили маленькі бамбукові дверцята. Ці маленькі двері виготовлялись спеціально для важливого випадку. Вони прикріплювались бамбуковими смужками до більших дверей. Раніше великі двері також виготовляли з бамбука, але в більш пізній період їх почали виготовляти з дерева [39, с.407].

Міао розташовуються на хуторах від десяти до тридцяти будинків. Коли хотіли принести жертву дверям, про це сповіщали всіх сусідів. Якщо ж чоловік виконував такий урочистий обряд вперше в селі, очікували, що всі родичі з однаковим прізвищем будуть присутніми на події [39, с.408]. В усіх інших випадках, коли та сама людина підносила жертву дверям, були присутніми тільки члени його сім'ї.

Звичайна процесія полягає в тому, щоб спочатку гарно прибрати будинок, в якому буде проходити це дійство. Ввечері двері зачинялись, після чого жодну річ з господарства не можна було виносити на денне світло наступного дня. Виніс чого-небудь через двері міг призвести до чогось жахливого - можливо, навіть до смерті когось з членів родини [39, с.407].

Для ритуалу спеціально відбирали молоду вагітну свиню і тримали поблизу дверей, де їй згодом перерізали горло так, щоб її кров полилась на всі отвори поряд з дверями [39, с.408]. В ямі перед дверима закопували щетину свині, заливали кров, воду, в якій лежала свиня, а також її нутроці. Всі частини свині закопувались. Свиню розрізали на окремі шматки, потім їх поміщали в велику залізну каструлю і варили. При цьому також готували зі свининою просо або гречку [49, с.27-29].

Всі гості приходили в тиші, а якщо вже було темно – світло не розпалювали. На трапезі, під час якої також була сувора тиша, м'ясо брали руками з великого тазу, що стояв в центрі, а гості за допомогою дерев'яних «черпаків» могли діставати просо. Це було насправді схоже на своєрідне святе причастя [39; 49]. Синам власників будинку їсти було дозволено, проте не донькам. Вважалось, що, якщо б вони брали участь в жертвній трапезі, то їхні душі захотіли б прив'язатись до будинку свого народження, тим самим їх шлюби могли вийти невдалими. Тоді, рано чи пізно, їхні чоловіки відвернулися б від них, і вони мали б повернутись додому [39, с.408]. Лише дружині того, хто скоїв жертвоприношення, було дозволено їсти. Діти родичів ніколи не допускались до участі в сакралізованій трапезі [39; 49].

Після трапези гості непомітно вертались додому, але жоден мешканець домогосподарства не мав права виходити на вулицю – це могло б викликати сліпоту (окрім батька). Батько і син чекали до сходу сонця, коли, стоячи біля дверей, батько з'їдав невеликий шматочок вареного м'яса, що зберігався окремо саме для цього моменту [39, с.409]. Після цього, голова домогосподарства в слух повторював кілька слів, які передавались із покоління в покоління. Зазвичай казали так: «Ми поклоняємось вам, о двері. Бережіть нас від хвороб, від наклепу.

Тримайте якомога далі все, що шкодить» [39, с.409]. Другу жертву робили, коли викидали старі двері. Їх ніколи не спалювали і не знищували. Двері могли тільки згнити природнім шляхом.

Загалом, основною причиною принесення жертв дверям є те, що двері мають силу стримувати хвороби, злих духів і ворожі впливи будь-якого типу [39, с.410]. Існує також традиція в деяких китайських культурах, де божественність або дух-охоронець також пов'язаний з дверями [49].

Китайці доволі часто проводили у різноманітних ритуальних культурах поклоніння та пожертвування «дверям» або «воротам», однак вони не мали зображень божественних істот до буддизму. На жаль, ця думка майже не досліджувалась [29, с.4-5].

Потім знову знаходимо у згадках давніх китаців уявлення, пов'язані з ідеалізованими тваринами, яких також шанували як богів рослинності. Спочатку таким був дракон, який сьогодні відіграє помітну роль у релігійних уявленнях китаців [29, с.7]. Саме символ дракону найчастіше знаходили вирізьбленим на воротах до священних сімейних каплиць китаців, в яких проводили поклоніння духам предків, підношення їжі на свята [21].

Нефритові образи драконів, як правило, були більш орнаментальними; вони були декораціями на стовпах вхідних воріт. Можливо, таким чином вони захищали мешканців певного подвір'я від ворогів, зокрема і через те, що у китаців основою була саме відокремленість сімей однієї від інших [29, с.7].

Образ тигра як ідола був так само поширеним, як і символ дракону. Цього звіра також шанували як божество рослинності [29, с.8]. Образ тигра набув вкрай звичайної форми, що демонструє його вигляд, наявний ще в старій китайській традиції на воротах та в скульптурі.

Ці мальовничі уявлення про тварин-богів приводять нас до богів в антропоморфній формі. Форма людини з'явилась в китайській іконографії ще доволі давно. Звичайно там, де людина класифікувалась як божественна істота, особливо в культі мертвих [29, с.8]. Образ міг бути створеним з її форми, яка досі

нагадує людську фігуру, а також з церемонії, яка все ще популярна на півдні Китаю, де ідола освячують, наносячи на нього чотири плями червоною формою, що представляють очі і вуха; ця фарба без сумніву є заміною крові, яку використовували на початку [29].

У згадках Чао-Хюї Сан (III ст.. до н.е.) було сказано, що душа померлого знаходиться в статуї або спеціально створених воротах, зроблених у формі людини [27, с.9]. Кам'яні статуї згадуються ще за часів періоду Хань [29].

У XIV ст., італійський мандрівник Джованні да Кора говорить про статуї, які використовувались у культі предків, і навіть вже в XVII столітті голландець Нойхоф записує прояви такого самого звичаю в провінції Фуйен подає ілюстрацію, на якій зображений родовий вітвар з кам'яними воротами, на яких стояли кам'яні статуї предків [29, с.10]. Давні символи та предмети культів, згадані вище, які представлені як надприродні істоти, можуть розглядатися як попередники живописних зображень і, безумовно, вони були задумані у формі людей та тварин.

Існували також думки щодо того, що культ предків відносився до категорії рослинних культів; це сприяло гуманізації рослинних богів, які були спочатку задумані у формі тварин. Це особливо стосувалось богів-захисників територій, яких часто ототожнювали з історичними особами. Саме їх часто встановлювали на вхідних воротах до помешкань у китайців. Вважалось, що вони можуть захистити хазяїв від загроз, що може принести їм «зовнішній світ», адже вони уособлювали собою духів померлих предків [29, с.10].

У роботах Чу-Лі зазначається, що в династії Чу образи земних богів робились з каменю, але в Хуайнань-Цзи згадується, що кам'яні скульптурки вироблялись ще в династії Іннь, тоді як в період Чу використовували дерево для створення воріт/скульптур для ототожнення богів землі. Існують також деякі натяки на використання статуй в інших формах культу [29, с.1].

Один міститься в роботах Нхі-Лі, де сказано, що «шість напрямків (небо, земля та чотири сторони світу) були представлені у вигляді дерев'яних воріт,

пофарбованих відповідними символічними кольорами» [29, с.11]. Наявні також історичні згадки, де згадуються культи предків, де приносили різноманітні дари у вигляді їжі та благовоній саме до воріт, на яких була вирізьблена Ньюва - богиня народження та шлюбів [2; 15; 29]

Варто згадати в цьому контексті культу предків японські ритуальні культи, що також містять певні згадки про ритуалізоване використання воріт та дверей. Японці, зокрема, завдяки своїм традиційним поховальним ритуалам демонструють ізоляцію людей похилого віку під час смерті, нерівність між померлим та загиблими людьми та ослаблення зв'язків між людьми та буддійськими храмами [14; 20; 86]. Таку ізоляцію на час смерті японці часто виражали у використанні певних перепон, перегородок у вигляді воріт та сакральних проходів, або ж стін. Так само на час смерті члена родини часто декорували двері та входні ворота зображеннями богів родючості та сонця, а фарбували їх в червоний колір [29, с.8].

Варто стверджувати, що трансформація похоронних звичаїв японців - це перехід від поклоніння та поцінювання померлих предків з метою увічнення дому, до меморіалізму особи – святкування особистого життя померлого на основі любові до нього.

Найбільш яскравими ознаками цих культів божеств є їхня «гнучкість» та функціональність. Це ще один спосіб, що виглядає в поведінці як відступи від культурно прописаних ідеальних форм, організованих для поклоніння божеству [76, с.411]. Якщо коротко, то сприйняття походження та «споріднення» як відповідних культурних принципів і родоводів китайців та японців, так і їхнє ідеалізоване вираження, є збідненою моделлю культури.

Отже, зрозуміло, що поклоніння предкам було домінуючою релігійною формою в стародавньому, а також сучасному Китаї [49, с.620]. Предки могли наново утворюватись та трансформуватись, тому культ предків дуже довгий час змінювався. Використовуючи археологічні дані з Китаю, цей розділ спочатку дає змогу побачити ранні прояви та розвиток культу предків з епохи неоліту; по-

друге, демонструє, що родоначальні предки стали головними божествами у китайців в період династії Шан [49, с. 624-627].

II.3. Повноцінні брами в культурах Сходу та Африки

Ворота/прохід – це фізична дорога, по якій рухаються люди і загалом все живе, але вона також може представляти соціальний, політичний та особистий шлях людини [28,с.5]. З вищенаведеної інформації стає зрозуміло: ворота - одна з найвизначніших особливостей китайської архітектури. Ворота вітають вас в імператорських містах; вони стоять біля входу в приватні резиденції чи храми. Вони є обов'язковим елементом майже будь-якої побудованої структури.

Таким чином, архітектура є ідеальною системою, яка є частиною прагнення китайців до гармонії Всесвіту. Навіть на початку династії Хань, вона була ретельно структурована. Коли справа доходила до будівництва мосту, наприклад, у Стародавньому Китаї було немислимим мати місто без оточуючих стін (насправді, слово «місто»(cheng) – це слово для опису слова «стіна»). Стіни (в ширшому значенні, їх ворота) вказували «на остаточне бажання китайців створити і підтримувати порядок, що має відповідати як порядку світу, так і космосу» [28,с.8].

Ворота також є головними точками вісей. Основною і постійною особливістю китайської архітектури є центральна вісь, що проходить через всі конструкції. У багатьох випадках (Заборонене місто) відвідувач гуляє по головному шляху, починаючи з південної (більш публічної) частини «міста» до більш приватних, іноді і сакральних секторів (на північ) (*Див. Додаток 18*). Таким чином, відвідувач переживає процес одкровення під час проходження шляху – одночасно відбувається внутрішньо-зовнішній обмін [28].

Крім того, ворота також були особливим місцем для імператорських ритуалів. Як зазначає Сюй Йонгун: «міські ворота та їхні практичні атрибути представляли отвори, через які здійснювалась робота уряду» [28,с.10]. Ворота

імперських міст служили для нагадування сили влади, символізували порядок і вказували на поріг, що з'єднує і розділяє те, що всередині і те, що ззовні.

Остання функція є важливою в воротах «духовних» шляхів (shendao) - доріг, що ведуть до поховань. Вони були «побудовані не для живих, а для душі, що відходить, яка, як прийнято вважати, подорожувала стежкою від свого старого будинку до нового, перетинаючи ворота - межу між цими двома світами» [28,с.10]. Ворота, які зображають поріг між цими царствами, а також загробне життя, наявні на гробницях династії Хань [28].

Одною з найвідоміших форм воріт – «вежа», але точніше описується як «стовп на воротах», що є символом соціального статусу. «Вежі» воріт були зведені по обидва боки від міських воріт. Вони з'явилися у палацах, на міських воротах, вхідних дверях та надгробках в період Джоу; їх часто зображували в поховальному мистецтві та на надгробних каменях [28,с.12]. В цьому випадку ворота є також місцем, де можна спостерігати згори за навколишнім світом.

Наступний вид воріт - це споруджені на згадку ворота «вдів та синів» в традиційному конфуціанстві. Такі поодинокі меморіальні ворота були побудовані для того, щоб похвалити вдів, які ніколи не одружувалися після смерті їхніх чоловіків або синів, які відзначилися в навчанні (*Див. Додаток 19*) [28,с.13]. Вони також нагадують населенню про необхідність шанування своїх предків протягом багатьох поколінь. Це виключно ритуальна структура - подібні ворота не мають практичної функції. Меморіальна брама, зведена для багатьох поколінь, таким чином, є унікальним символічним нагадуванням конфуціанців про освіту і є символом чеснот, які поважали в китайському соціумі [28,с.13].

Далі, варто перейти до архітектурних форм воріт та дверей в культурах та культах інших країн Сходу, Індії, та Африки. Спочатку варто згадати *торани* – декоративні, іноді арочні ворота для церемоніальних цілей. Це окремий особливий вид храмової архітектури в Гуджараті. Спочатку вони створювались як церемоніальні ворота зі стовпами та поперечними балками, були зазвичай вишукано декоровані та різьблені. Торани, що вціліли, були зроблені з каменю, що було незвичним в період поширення дерев'яної архітектури.

Цей тип художньої споруди був поширений за правління клана Соланки в Х ст. н.е. в Гуджараті [72]. Однак, клан Соланка не обмежувався будівництвом тільки торан або різьблених воріт виключно у храмах, адже це також було поширеним явищем і у спорудах напіврелігійного та громадського характеру, що створювались у різних місцях, як, наприклад, біля громадських колодязів, веж, міських воріт та храмових арок [72, с. 86].

Торани Гуджарату можна віднести до громадської архітектури. У деяких пам'ятках комплекс, відомий як Кірті Торана, обрамлений арковими воротами спереду з двох боків [70, с. 87]. Kīrti Toranas - це форма торани, що виступає як боже благовоління. Однак були деякі торани, які використовувались для церемоніальної мети – виконання карнатичної музики (жанр музики, оснований на стійких звуках, кластерах, нотах) [83, с. 87].

Усі частини, що утворюють Кірті Торану, розроблені за тими ж принципами, що і ті, що використовуються в дизайні храму. Як і у храму, у торан є основна база, головні кронштейни та надбудова скінії, що мають приблизно той самий порядок, проте вони більш прикрашені. Кірті-торани поширені у всій західній Індії, особливо в Гуджараті та Раджастані. Важливо зазначити, що на стінах торан в основному були показані сцени, що містили надзвичайно витончені, навіть романтичні сюжети [82]. Зрозуміло, що торани спочатку мали дерев'яний прототип, оскільки в цій частині Гуджарату торани часто мали чіткі художні відмінності від інших, зокрема горизонтальні ліплення [83, с. 87].

Найважливішим прикладом торан, що існують і в наш час є торана з міста Ваднагар. Ваднагар добре відома на «археологічній» території Гуджарату своїми монументальними торанами періоду правління клану Соланка [83, с. 88]. Зі заходок у Ваднагарі головними є дві кіртіштамби або тріумфальні арки, які колись були пов'язані з великим храмом, від якого зараз нічого не лишилось. Ймовірно, перша торана стояла перед головним або східним входом до храму, а друга на північ від входу. Їх ліплення та декоративні мотиви дуже нагадують раніше знайдені торани в Модеррі.

Іншим важливим для археології прикладом гарно збереженої торани може слугувати торана Пілудра, що знаходиться в одному з невеличких сіл північного Гуджарату. Вона відома завдяки залишкам Сури Мандіри (храму сонця) [83, с. 90]. У селі є важлива архітектурна пам'ятка, що складається з проходу або торани, яка, як вважають, була входом до «храму Сонця», який, на жаль, був давно зруйнований. Власне сама торана теж вже частково зруйнована – залишились тільки два стовпи і арки над ними [81, с. 91].

Поруч із рештками храму, центральна фігура архітрава у верхній частині торани, хоч і помітно спаплюжена, але містить зображення Сури та його емблеми - Лотоса в правій руці. Помітним є той факт, що торана була схожа за кількістю ліплень на торани у Ваднагарі, Сіддхапурі та Кападвань.

Для порівняння потрібно згадати торану з Сіддпуру, що стоїть на північ від Ахемабада [83, с. 95]. Вищезгадана торана побудована на такій самій основі, що і торани у Ваднагара і в Модеррі. Ця торана складається з двох стовпів, що підтримують архітрав, над яким розташовується фронтон у формі трикутної арки, а він в свою чергу спирається на менші колони. Внутрішня напівкругла частина торани колись була яскраво прикрашена. Основа стовпів, порівняно зі звичайними торанами, значно ширша [83].

Очевидно, що торани мали, по-перше, релігійне призначення, адже вони переважно будувались для храмів. За тораною можна точно визначити божество, якому був присвячений храм. Якщо ж, наприклад, згадати клан Соланки, в більшості торан того періоду головним божеством був Шива. Переважна більшість скульптур, які зустрічаються на торанах - це боги або напівбоги. Ще одне велике значення мав вплив індуїстських храмів на архітектуру храмів джайнізму. Джаїнські храми мають високі щільно прикрашені торани на вході в їхню мандапу - в архітектурі Індії так називають відкриті зали з колонами, призначені для ритуальних дійств [83, с. 96].

Окрім релігійного значення, ворота-торани мали також і своєрідне політичне значення. Хоча багато з цих торан першочергово були пов'язані безпосередньо з правителями клану Соланка, але деякі архітектурні побудови

були пов'язані з покровительством міністрів та губернаторів, які були за віросповіданням джайністами, а тому жертвували своє багатство для побудови як архітектури індуїзму, так і джайнізму [83, с. 95]. За законами того періоду, участь в будівництві та пожертвуваннях могли брати не лише правителі, а й міністри та губернатори, що свідчить про релігійну гармонію в суспільстві.

Величезні торани також могли свідчити про могутність і верховенство правителів [83, с. 100]. Масивна основа також могла бути платформою, яка використовувалась як майданчик, де перед народом зачитували царські накази.

Окрім вже згаданих функцій, у торан була й економічна функція. Дуже важливим фактором архітектури клану Соланки було те, що окрім правителя та міністрів, головний внесок надавався всією громадою, адже кожен індивід, від найвищого до нижчого класів, був особисто зацікавлений у побудові воріт, а тому вкладав значну суму грошей в їхню побудову [83, с. 100]. Торани, що мали релігійне значення, були гордістю громади. Обов'язком кожного домогосподарства було утримувати територію біля пам'яток в чистоті. Таким чином, вся громада робила внесок, податок соціального та економічного плану, в технічне обслуговування та охорону прекрасних пам'яток тієї епохи.

До того ж, торана мала також і соціальну значущість: вона не тільки використовувалась як ворота, прохід, але й у святковий період Хіндоли її використовували як «трон» для богів та богинь храму [83, с. 100]. Вся торана прикрашалась різнокольоровими квітами та листям і, знову ж таки, під час святкового сезону або під час звертання до бога, аби отримати певну послугу чи виконання побажання, вона використовувалась як сакральне місце для підношення золота богам.

Отже, торани зустрічаються в різних районах Гуджарату, проте переважають в його північній частині. Вони зазвичай детально прикрашені і цим самим також частково вплинули й на сучасну архітектуру. Їх ототожнюють з символом слави клану Соланки, бо вони є важливим надбанням того періоду [83, с. 101]. Отже, торани - прекрасні доповнення до храмових та релігійних комплексів [83, с. 97].

Давньоіндійська священні ворота торани вплинули на архітектуру воріт по всій Азії, особливо там, де з Індії був поширений буддизм. Загалом, китайські проходи Paifang, японські проходи торії, Сан-Чінг Ча в Таїланді та корейські проходи Hongsalmun походять в архітектурі та символізмі від індійської торани [53, с. 438]. Їхні функції схожі, але вони, як правило, відрізняються в архітектурних стилях.

Важливо окремо згадати китайські ворота Hongsalmun або «китайські червоні ворота зі стрілою». Цей витвір мистецтва є одною з найпомітніших характеристик архітектури Далекого Сходу – в ньому особлива увага приділялась саме підходу у створенні воріт. Корейці загалом вважають важливим не стільки те, що Ви хочете досягти, скільки те, яким чином Ви цього досягаєте [53, с. 440]. Саме практика - це основна річ всюдипроникного церемоніалу в Кореї. Вважають, що цінність предмета найкраще зберігається, якщо на шляху його створення було багато перешкод. Те, що ми бачимо в китайській культурі, є ілюстрацією точно такого ж принципу: створений об'єкт збільшується в ціні пропорційно кількості труднощів, які траплялись на шляху його створення [53].

«Гонг Сал Мун», або «ворота з червоною стрілою» за своїм походженням є релігійною, а точніше, символічною та пов'язаною із забобонами конструкцією: вона відома з найдавніших часів та служила поклонінню духам з давніх міфів, де герой був напівбогом і одночасно царем божественного походження [53, с. 439]. Саме на честь таких героїв і споруждувались ворота як проходи до зовнішнього світу. Бо у вірі давніх корейців, цар є прямим прислужником богів та їх представником і посередником в світі людей. Його слава передавалась і тим, хто виконував його накази – прошарку можновладців, тобто офіційному магістрату. Дослідивши ворота царя, можна помітити, що вони були детально скопійовані і для осель магістрату. Саме тому тепер відмінним знаком вищих класів є ворота з червоною стрілою [53, с. 440]. Це переважно корейська особливість.

Однак, не в Кореї, а в Японії цей тип споруди був спочатку помічений «західним світом», а потім їх популярність зросла у зв'язку з їхнім розташуванням при храмах. В Японії такі ворота відомі під назвою торій, що

дослівно перекладається як «пташиний відпочинок» (Див. Додаток 20) [53, с. 439]. Спочатку ворота цього типу у синтоїстських святинях були запозичені з буддизму, проте зараз їх можна знайти біля входу храмів будь-якої релігії.

Торії повністю відрізняються від вже згаданих Hongsalmun в Кореї у використанні на практиці: останні ніколи не будуються біля буддійських храмів. На перший погляд, причина цього не очевидна, та все ж таке їхнє використання вказує на примітивну ідею, яка в обох випадках є різною на практиці [83].

У Японії в синтоїстській вірі церква та держава - одне ціле. Буддизм, натомість, лише подальше «доповнення» релігійного багатства країни [53, с. 440]. І лише через проведення помилкової аналогії, ця брама, яка, насправді, була абсолютно їм чужою, почала використовуватись і в буддизмі.

У Кореї, натомість, держава – це головне. Замість того, щоб держава зливалася з церквою, церква була поглинена у своїх зовнішніх проявах державою. Тоді, коли буддизм почав поширюватись по країні, не було, як в Японії, обставин, аби надати йому статусу релігії: його продовжували практикувати, як і раніше, виключно як знак царської влади [53, с. 439].

Форма воріт дещо відрізнялась від форми японського аналога. Кореїці прагнули використовувати матеріали, які б від природи мали плавні хвилясті форми. Їм також не вистачало різноманітності матеріалів для будівництва. Вони незмінно створювали ворота з дерева, і те, що привертало увагу відвідувачів, швидше за все – це виключно вигадлива зовнішня гротескність. Два високих стовпи, злегка нахилених один до одного, перетинаються третім і поєднані між собою четвертим над проходом; всі чотири ідеально прямі. З верхньої частини стирчать ряд вертикальних косоподібних балок, що також зроблені з деревини – це і є вже згадані «стріли» [53, с. 440]. Вважається, що така центральна конструкція має символічне значення, а також каже про належність власників воріт до вищого соціального прошарку [53, с. 439].

Як зрозуміло з назви, ворота пофарбовані в яскраво-червоний колір, який у Кореї вважається королівським кольором. Через великий розмір воріт, вони дуже

помітні всім перехожим; ворота, таким чином, спонукають їх поклонитись правителю [53, с. 440]. Вони настільки переконливо виглядають в церемоніальному плані, що ніхто й не подумає про те, щоб просто пройти біля арки без поклоніння імператору. А в Японії, натомість, забобонні люди вважають великою немилістю побачити ворота на шляху до храму чи святині, а тому намагаються їх обходити стороною [53, с. 440].

Загалом, корейські ворота Hongsalmun стоять поодинокі та далеко від інших. Вони можуть стояти як поруч зі святиною чи правительством, до якого вони є входом, або знаходитись далеко – конкретного розташування немає.

Важливо зазначити, що корейські ворота все ж не можна називати повними аналогами японських торій, а останніх перекладати як «пташиний відпочинок». Зокрема, вчений Чемберлен припускає, що торія або торана походить не від торі («птаха») і («бути або відпочивати»), а від торі («пройти крізь») та («бути»), що робить це «місцем проходу» [53, с. 440]. Для наголосу на тому, що така назва як «пташиний відпочинок» є неправдоподібною, особливо щодо корейських воріт, важливим є той факт, що в буддизмі важливим пунктом є саме повага до тварин.

Але, як ми бачимо, у Кореї немає первісного зв'язку між буддизмом і торією, бо «ворота з червоною стрілою» на півострові не мають нічого спільного з буддійськими храмами, назва там просто пояснює їхню будову [53, с. 439]. Отже, зрозуміло, що саме торани першочергово були воротами, що архітектурно вплинули на конструкцію воріт в Японії та Кореї [62, с.197].

Окрім Далекого Сходу, двері та портали відіграють важливу, подекуди сакральну роль в багатьох країнах африканського континенту. Масивні, проте делікатно різьблені дерев'яні двері прикрашають багато старих кам'яних будівель в Занзібарі, що свідчить про те, що там існує багата архітектурна традиція, яка колись процвітала від Сомалі до Мозамбіку [19, с.129-131]. Хоча їхнє поширення сягало сотень кілометрів, через що помітна локальність варіацій в стилі, традиція в основному зосереджена лише в декількох прибережних міста - Ламу та Момбаса в Кенії, Багамойо в Танзанії, в Занзібарі [42, с. 34]. Ця форма мистецтва виникала протягом довгого часу з особливої культури, досягаючи

свого zenіту у Занзібарі аж у ХІХ ст.. Вражаючі пропорції і витончена орнаментация дверей слугує нагадуванням унікальної та неспокійної історії тієї території, де вони були поширені, оскільки вони символізують цінності та багатство амбітних людей, які замовляли їх [16; 19].

Східна Африка була протягом багатьох століть ареалом активної морської торгівлі, що включає країни, які межують з Індійським океаном. З Аравії та Перської затоки купці привозили до східного узбережжя Африки слонову кістку, золото, шкури, а пізніше рабів. Через щорічні мусони мандрівники мушили зупинятися в Африці на декілька місяців. Через це багато з них оселилися, одружились з місцевими жінками та створили там домогосподарства [42, с. 35]. Популяризувавши іслам, вони створили величезні торговельні системи, що стало економічною підтримкою місцевих. У той же час вони багато чого черпали з африканської культури, вивчаючи їхні мови і переймаючи їхні звичаї.

Одразу після того, у період розквіту торгівлі караванами, був помітний ріст і розквіт мистецтва різьблення дверей, хоча традиція існувала вже багато сотень років [42, с. 36]. Саме в цей час Занзібар процвітав: люди, що мали вдосталь багатства і влади, прагнули сповістити всіх про соціальний статус шляхом встановлення різьблених дверей - знак розкоші [19; 42, с. 38]

Тобто так, як двері були важливим показником статусу, житлові двері в старій частині міста Занзібар досягали вражаючих розмірів - були вдвічі більші за людину (*Див. Додаток 21*). Якщо йти далі від старого центру міста, розміри та рівень вишуканості дверей помітно зменшувався [42, с. 35]. У Багамоі, старому торговельному містечку на узбережжі Танзанії, багатовікові зразки традиції різьби на дверях можна бачити і сьогодні, але тут двері менші приблизно на одну третю за розмір їхніх аналогів у Занзібарі і просто різьблені [42, с. 34].

Крім Багамоі, інші прибережні міста також мали важливі приклади різьблених дверей, але знову ж таки, жодна не містила стилістично складної традиції орнаменту, що була досягнута ремісниками Занзібара. Що ж до географічного розповсюдження різьблених дверей, то воно обмежено поширенням в містах по всій Танзанії, де зупинялись каравани [42, с. 36]. Хоча

всі прибережні міста, згадані раніше, були активно залучені у торгівлі слоновою кісткою та рабами, особливо з середини XIX ст., жодне містечко не можна було прирівняти до мистецтва Занзібару за впливом, престижем та процвітанням.

Правдою є і той факт, що двері часто замовляли арабські, індійські послы. В свою чергу майстри, народжені та навчені в Східній Африці, мали вирізьблювати двері за принципами дизайну, властивими тільки місцевій території [18; 41]. Науковці Джеймс де Вере, Аллен припускають, що різьблені двері, знайдені на Аравійському півострові або в районі Перської затоки, ймовірно, були експортовані зі Східної Африки до арабських земель [19].

Досі невідоме справжнє походження східноафриканського різьблення на дверях, але самі двері є свідченням оригінальності корінної культури і цілісності стилю. Двері на Занзібарі відрізняються класичною формою і структурою, складеною з семи основних елементів [42, с. 36]. Двірня рама зроблена переважно з двох масивних вертикальних бічних стовпів, перекритих важкою перемичкою. Обрамлення дверей, підвіска та центральний стовп рясно прикрашались декоративним різьбленням. Можуть бути також додаткові прикраси з металу, що використовувались для закріплення дверей (різні болти та ланцюги, які виготовляються зазвичай з латуні або заліза) [42, с. 36].

Деревина, з якої робились двері, не тільки дуже щільна, що вже було непроникним захисним механізмом для зловмисників та впливу часу, але її тонкість дозволяє надзвичайно вишукано та акуратно виконувати різьблення. Згідно з опитуванням, проведеним науковцем Е. Мартін у 1976 р., в Занзібарі досі стоїть 560 подібних дверей, більш досконалі зроблені з каменю [42, с. 36].

Історично двері мали бути першою частиною будинку, яка була споруджена; така практика і досі поширена на Занзібарі, хоча двері вже не обов'язково мають бути різьбленими. Конструкції дверних рам та їх мотиви різьблення поділяються на два основних типи: старіший стиль з прямими перемичками та дверні рами XIX ст., що містять арки [42, с. 35]. Кожен структурний стиль, як правило, супроводжується своїми конкретними мотивами,

хоча в певних прикладах зустрічаються дві форми. Більш ранній стиль суворіший, більш геометричний.

Кількість мотивів обмежена, переважають шість фігур. Найпоширенішими є зображення лотоса, розетки, ланцюга, ладану, фінікової пальми та риби. Вчений Аллен аргументував, що різьблення таких мотивів були натхненними індоіранськими джерелами, але включені в нову унікальну традицію [19, с.123-125; 42, с. 37]. Як правило, основні мотиви займають конкретні місця на каркасі дверей.

Часто на центральній частині перемички як прямокутної, так і арочної дверей, наносили різьблений арабський напис. Хоча ці тексти зазвичай цитують уривок з Корану, вони також можуть містити й іншу інформацію, наприклад, ім'я або ініціали власника маєтку, дату вироблення дверей [42, с. 37]. Найбільш давніми з усіх знайдених дверей на Занзібарі є двері, що датуються 112 р. н.е..

Вчені початку XX ст. висловили думку, що декоративна різьба має символічне значення. Цю теорію спочатку висунув Бартон, а пізніше повторили Н. Інграм та М. Аді [16; 19; 42]. Бартон припускає, що певні візерунки - лотос і роза, можливо, мотиви ладану та риби - були запозичені з Єгипту або Ассирії під час ранніх контактів - у морських торгових відносинах [16].

Тим не менш, Бартон запевняє, що мотиви, знайдені на дверях Занзібару мають схожість з конструкціями, які були відомі з близькосхідної культури тим, що містили специфічні значення. Він постулює, що риба може, таким чином, представляти сирійську богиню Атаргатіс, яка була захисницею та мала атрибути родючості [16, с. 28]. Лотос асоціювався з репродуктивною силою, а розетку, в свою чергу, можна було розглядати як похідну від лотоса. Вода мала конотацію життя, а фінікова пальма означала достаток. Вчені Аді і Інграм стверджували, що мотив «ланцюга» розглядався як «буття» та означав безпеку: їх висновок безсумнівно виходив з того, що цей мотив, завжди оточував двірний отвір [42, с. 35]. На противагу першим вченим, науковці Гайдан та Аллен вірили що мотив ланцюга, помічений на ранньорізьблених дверях в Східній Африці, безсумнівно, там і бере свій початок [16; 33].

Відомий дослідник дверей М.Аді наводить додаткову символіку щодо самих дверей. Кожні дверцята зазвичай ділились на дві частини. Права панель (при погляді зсередини) прикріплена до важкого центрального стовпа, який, хоч і був вирізаний окремо, але прикріплювався до загальної двері. У суахілі ці двері названі *mlango dume*, або «чоловічі двері», і ліворуч - це *mlango jake*, або «жіночі двері» [42; с. 28].

Пірс, Н. Інграм та М.Аді стверджували, що таке різьблення може бути певним застереженням чи оберегом від бід [42; 53]. Згідно з цим поглядом, різьблені двері використовувались в Індії під час війн як оберег для збереження будинку від нападу слонів. До того ж, з такою метою часто на дверях встановлювались і шипи [42, с. 85]. Така традиція створення шипованих дверей в Занзібарі послужили безкомпромісному символічному нагадуванню про непорушну конфіденційність дому. Однак, дослідник Аллен не погоджуючись з вищезгаданою думкою, пропонує ще одне, більш практичне обґрунтування шипів: їх початкове призначення - не протистояння слонам, а скоріше прикріплення зміцнюючих балок позаду двері [16].

Крім того, Аллен розглядає ймовірну символіку Занзібара доволі скептично, ставлячи під сумнів символічне значення виявлених мотивів та їх передбачуване значення на суахілі. Мотив риби, він вважає – це ніщо інше як неправильно інтерпретований візерунок «пейслі». Якби візерунок справді був рибою, представленою у перегорнутому донизу положенні, для багатьох це було б анатомічною неточністю, яка, як він стверджує, є неприпустимою для ремісників у морській культурі [16].

Незважаючи на мізерні історичні свідчення щодо походження та значення дверей на Занзібарі, певні висновки можна зробити після огляду наявної на дану тему літератури. Перша і найважливіше твердження полягає в тому, що це безсумнівно африканська традиція, а не лише деривація арабської та індійської [19, с.132-133]. Це правда, що арабські та індійські конструкції були джерелами натхнення, але африканські майстри змогли переосмислити ці форми і, додавши свої відмінні риси, створили свій неповторний стиль.

Складнішими є питання значення символізму, оскільки ми маємо мізерні докази того, що символи насправді щось означали. Відомо, що певні мотиви, знайдені на дверях більш давнього занзібарського стилю, схожі на символи, відомі з попередніх культур, з яким предки мали зв'язки.

Наполегливе їхнє використання та рівномірне поширення протягом понад століття передбачає схований сенс, а не лише декоративну цінність. Тому, що самі входи першочергово були індикаторами статусу. Велика традиція різьблення дверей пов'язана переважно з меркантильною зацікавленістю африканців, особливо, з торгівлею [19, с.127-128; 42, с.96]. Безумовно, мистецтво різьби по дереву зберігалось, але в меншому масштабі. Стилi потім почали змінюватись з тенденцією до більш геометричної та менш вишуканої форми [42, с.95]. І нарешті, буквальне вираження символічного добробуту у вирізаних візерунках на дверях XIX ст. - це був чи не найкращий спосіб закликати щастя, багатство та увічнення членів сім'ї.

Отже, підсумовуючи все вищезгадане, варто сказати, що ворота були важливою частиною вірувань не тільки в контексті їх архітектурних конструкцій та побудов (торани, торії, гонг сал мунг і т.д.), але й також в контексті наративних джерел, особливо в культурах Давнього Китаю та Індії, в контексті вірувань та ритуалізованих практик (підношення «культу предків», ініціація когось з молодших членів соціуму, прохання отримання певних магічних знань у мертвих прабатьків і т.д.); в контексті показу економічного стану власника воріт – як показ соціального стану мешканців певного подвір'я, помешкання) [16; 19; 21; 29; 42]. Звичайно, головним чином ворота уособлювали собою поділ, межу між двома просторами, світами, що відділяє внутрішній світ «приватності» від зовнішнього світу хаосу. Це стосується як вище згаданих прикладів у культурах Далекого Сходу, так і прикладів у культурах Африки та Давньої Індії.

РОЗДІЛ III. Роль порталів у Скандинавії

III.1. Компаративістика конструкцій Скандинавії та країн Сходу

Культ предків займає важливе місце серед традиційних релігійних культів китайців [5, с.384]. Незважаючи на проникнення в Китай на початку нашої ери буддизму, де душа і її посмертні трансформації розглядались зовсім по-іншому, ніж в традиційних уявленнях, культ предків зберіг своє важливе місце в народних віруваннях і ритуалах. Зокрема варто відзначити надавання важливості воротам - «межі між світами» - у даоїстів [21, с.512].

На відміну від китайців, у скандинавів культ предків був поширений переважно в поховальному контексті [81]. В компаративістиці з китайським культом предків, у скандинавів культ предків відомий з більш пізніх часів – з дохристиянського періоду, що було визначено за знайденими в похованнях знахідками – кістках, ритуальному підношенні у вигляді їжі та напоїв [81, с.78-80; 82]. В обох випадках, ритуальне поклоніння предкам проводилось з метою отримання певної допомоги, тобто для того, щоб мертві повернулись у світ живих. Отже, культ предків грав дуже важливу роль в проявленні ролі порталів, воріт та брам як сакральних символів, що допомагає провести перехід душі між світами без зайвих перешкод.

Іншими важливими археологічними знахідками були поховання у Скандинавії періоду християнства та дохристиянського періоду, а також неолітичні поховання у Китаї (4500-4200 рр. до н.е.), де проводились ритуали, пов'язані з кльтами предків [49, с.626]. В Скандинавії, на противагу китайським традиціям, культові практики були рідкісними: виклик предків через «двері могили» були персоналізованим явищем, тобто небіжчик викликався поодинокими живими родичами задля отримання персональних благ [39, с.47-58].

В Китаї, так само як і в Скандинавії, немає та не було жодної релігійної церемонії, що мала б більше значення, ніж поклоніння дверям. Двері є

священними і належна повага до них необхідна для отримання успіху і щастя протягом усього життя [49; 82].

Особливо важливою церемонією поклоніння дверям в Китаї є для тих, хто мешкав в будинках продовгуватої форми – міао. Двері розміщувались в будь-якому з кінців будинку. Самі двері належали до предметів найбільшої святості. Буквально все в житті залежало від дверей, до якої всі ставились з великою повагою, навіть діти.

Схожу будову мав аналог міао - скандинавські будинки лонгхаус (*Див. Додаток 22*), що є традиційним типом будинків у скандинавів, де ті переважно ховали померлих родичів у проходах між дверима [39, с.38-41]. Це робилось з метою залишення частинки душі померлого для охорони помешкання та його нащадків.

В Китаї, на відміну від Скандинавії, не існувало чітко регламентованого часу для поклоніння дверям. Час для поклоніння дверям зазвичай був після збирання урожаю [39, с.406]. Доволі поширеною була ситуація, коли урочистий обряд проводився з метою ініціації старшого сина. В Скандинавії саме окремі поклоніння дверям майже не відбувались. Поклоніння схожого типу могли проводитись в контексті культу предків або ж в контексті поховань [39, с.407].

У скандинавів сам процес поклоніння дверям трохи відрізнявся. По-перше, як я згадувала раніше, такі поклоніння відбувались майже виключно в контексті поховань, особливо в контексті поховань в будинку «лонгхаус» [39]. Скандинави підносили певні пожертвування (їжу, особисті предмети небіжчика і т.д.) до дверей та поклонялись ним тільки у випадку, якщо двері призначались для культового використання цього двірнього проходу для поховання когось з родичів.

Зрозуміло, що за наявності певних матеріалів, а також певних технологій, люди можуть побудувати простір, який є сховком не лише фізично, але і психологічно [39]. У давні часи китайці, як і скандинави, прагнули ізолювати себе від зовнішнього світу «хаосу» і його нещасть за допомогою огорожень та воріт, завдяки чому їх щастя в житті повністю залежало від внутрішнього

простору жител. Внутрішні двори задовольнили цю потребу в приватності [39]. Стіна разом з воротами виступала як межа, яка розділяла внутрішній і зовнішній світи. Чжу наголосив, що стіна є ключовим елементом в формуванні простору в Китаї [48, с.38-40].

У Скандинавії, як зазначала вчена Х. Елліс-Девідсон, в період X-XI ст. роль воріт в подвір'ях не була так само важливою як в східних культурах, проте використання воріт було помічено в культах. Особливо це стосується вже раніше згадуваної практики спілкування через ворота служниці з вже померлими господарями та родичами (*Див. Додаток 23*) [30; 39]. Тобто, тільки через стіни або двері люди могли переживати перехід від внутрішнього до зовнішнього.

Проте як в скандинавському суспільстві, так і в суспільствах Сходу, існував діалектичний зв'язок між стінами та їх отворами. Отвори насправді мали критичний вплив на поєднання двох сил [40, с.363]. Вони були ефективними лише в тому випадку, якщо стіна була межею між світами (саме тому, у випадку скандинавських поховань у проходах будинку, небіжчик знаходився рівно в центрі проходу між двома просторами) [30, с. 63-67].

Окрім паралелей між культурами Сходу та Скандинавії, варто провести ще одну – між культурами Скандинавії та Давнього Ізраїлю. Археологічні дані від неоліту кажуть нам про існування різноманітних релігійних практик та досліджень культів, пов'язаних з міськими воротами. Зокрема, стоячі камені (масабот), що представляли духів предків, знайдені у великій кількості в пустелі Негев і спочатку з'являються 10 тис. років до н.е. [33, с. 58]. Так само важливими ворота були у соціальному житті скандинавів: окрім культових дій, біля воріт виконували жертвоприношення богам, зокрема Одіну, виконувались підношення духам предків, аби «витерти межу» між двома світами та отримати доступ до знань мертвих [30; 39].

Артефакти, архітектура та текстові свідчення вказують на різноманіття релігійної практики в стародавньому Леванті. Додатковим розумінням давніми

людьми культових практик є форми соціалізації, що формували культ полоніння «воротам» [33].

Комплекси міських воріт займали важливе місце в архітектурі міста в період від першої хвилі урбанізації до залізного віку. Очевидні функції комплексу воріт полягали як у функції входу/виходу, так і у функції укріплення оборонної системи; речові докази показують, що комплекс воріт був головним центром для громадськості [33, с. 65].

Порівнюючи ворота Давнього Ізраїлю з воротами у країнах Давньої Скандинавії, варто зазначити, що скандинавські міські ворота розташовувались переважно на плерних ділянках, зазвичай це були площі міст та містечок. Самі конструкції біли зроблені майже повністю з дерева, іноді окремі частини воріт – уступи – були зроблені з каменю [39]. Конструкції мали каркасно-балчасту структуру, що робило їх схожими на більшість архітектурних конструкцій воріт на території Китаю, Японії та частково на ворота Давнього Ізраїлю (якщо не враховувати ворота з каменю, що поєднували між собою райони «бідних» та «заможних») [30; 33; 59]

Ворота в Єрусалимі відрізнялись своїми функціями від скандинавських воріт в значенні їхньої важливої ролі в юриспруденції (суди над людьми). До того ж, це було місцем торгівлі та бізнесу, де укладались угоди: не рідко люди продавали та купували земельні ділянки саме перед воротами, аби було багато свідків цього процесу [33, с. 63]. В Скандинавії, навпаки, попри той факт, що ворота завжди були в центрі уваги населення через важливу роль в культах, їх ніколи не використовували як місця для торгівлі [81; 82]

Окрім того, біля воріт часто збирали військові полки перед важливими походами. Також, в самому проході під воротами полюбляли сидіти царі, натякаючи на рівень своєї влади, свій статус [33, с. 67]. Така функція воріт була поширеною як в Давньому Ізраїлі, так і в культурах Китаю, де завдяки воротам та їх червоному кольору виокремлювали місця, куди простому населенню не можна було заходити, а також, власне, в культурах Скандинавії, де доволі часто збирали віче перед походами на сусідні території. Таким чином, скандинави

прагнули отримати певне благословення на похід від померлих предків, відчуті їхню підтримку [30; 39]

В Єрусалимі бамот (бама) розташовувались зазвичай в дуже продуманому місці - при вході в місто, де були міські ворота. Поріг відділяв священне від профанного і набував життєво важливого значення при переході зі світу «дикості» в більш приватний [33, с. 70]. Таким чином, комплекс воріт був лімінальним простором.

На жаль, до нашого часу залишилось не так багато археологічних доказів існування воріт при вході в міста у скандинавів, проте такі вчені як Х. Елліс-Девідсон, К.Сйорген та Дж.Сейнер вірили в можливе використання воріт як оборонної споруди в комплексі оборонних стін міст, тим паче, ті ворота, залишки яких досліджуються навіть сучасними вченими, були доволі міцними, зробленими з заліза або сплаву олова та міді [30; 81; 82].

Таким чином, архітектура є ідеальною системою, яка є частиною китайського, ізраїльського та скандинавського прагнення до гармонії Всесвіту. Коли справа доходила до будівництва, у Стародавньому Китаї стіни і їх ворота вказували «на остаточне бажання китайців створити і підтримувати порядок в суспільстві» [28, с.8]. В такому ж ключі використовували ворота в Давньому Ізраїлі: для оборони міст, для поділу та розмежування двох світів, для окреслення території, призначеної для продажу-купівлі та вчинення правосуддя над неблагочесливими представниками суспільства [33].

В Давній Скандинавії ворота все ж таки найголовнішим чином використовувались в культах, зокрема в культі предків, тим самим люди робили пожертвування померлим родичам, настоятелям, тобто «патронам». Всі ці дії робили з метою отримання власної вигоди: певних секретних знань, що «пішли в могилу» разом з померлими предками, отримання перемоги в майбутній битві, а також для отримання власних благ (багатства і т.п.).

Що ж до порівняння самої архітектурної конструкції воріт у скандинавів та в культурах Давнього Китаю, Японії, Ізраїлю, варто стверджувати, що всі знайдені рештки архітектурних конструкцій воріт доволі схожі за будовою,

особливо знайдені залишки воріт та проходів на території Давньої Скандинавії та Давнього Китаю [33; 73; 81; 82; 93]. Там ворота однаково були зроблені у формі каркасно-балчастої конструкції (рідше зустрічались балчасті конструкції). Тобто самі ворота були зроблені з двох вертикально стоячих стовпів/колон, між якими була перемичка у вигляді третьої колони/стовпа, що лежала згори горизонтально [39; 93].

В порівнянні з таким видом воріт, ворота та проходи в Давньому Ізраїлі могли злегка відрізнитись: окрім воріт такого самого типу, що були зроблені з каменю (в Китаї та Скандинавії ворота робились майже завжди з дерева), там ворота зазвичай створювались схожої форми та конструкції, але вони переважно були побудовані з окремих кам'яних блоків, які ставились один на одний (по типу єгипетських пірамід) [13; 33, с.70].

Отже, ворота були отворами для зв'язку між зовнішнім і внутрішнім, утворюючи суттєвий поріг між двома просторами. Основною і постійною особливістю китайської та скандинавської архітектури є центральна вісь, що проходить через всі конструкції. У багатьох випадках, головна вісь поділена воротами, через які проходить відвідувач [33; 39].

Храмові ворота переміщують людей від нечистих до священних територій, тоді як ворота у мавзолеях означають перехід від цього життя до потойбічного (вони допомагають впевнитись, що мертві точно тримаються якомога далі від живих). Людина, що проходить через ворота, повинна перебувати в унікальному душевному стані. Вона повинна «відпустити» всі психічні впливи, що б дозволити розуму доступ до «вищого» [28, с.14].

III.2. Роль брами та дверей

у текстовій та поховальній традиції Давньої Скандинавії.

Скандинави вірили, якщо перехід в інший світ для людей складний акт, то зворотний перехід померлих в цей світ значно легший [9, с.8]. Поширеними

були навіть випадки повернення мертвих до своїх родичів. Якщо родини не з забобонних і нелякливі, то виникав контакт.

Неможливо обговорювати основні ідеї вікінгів щодо створення дверей, не обговорюючи простір, до якого він веде. Залізний вік був центральною ареною соціалізації у Скандинавії. Будинки взаємно структурували людські явища і часто посиляються на космологію, світогляд та соціальну організацію скандинавів. За Леві-Стросом, форма будинку може представляти собою «справжній мікрокосм, що відображає в його найдрібніших деталях образ Всесвіту та всієї системи суспільних відносин» [39, с.190].

Вчений Стефан Брінк стверджував, що для людей дохристиянської Скандинавії краєвид був метафізично зарядженим. Він порівнював це з релігією греків, де вся природа описувалась як «межа між двома світами», священний ландшафт, створений і населений богами [81, с.180; 82].

Протягом залізного віку неодноразово відбувались просторові нововведення - відповідно ідейні, технічні та соціально-економічні зміни. Зміни традиційного будинку скандинавів - longhouse можуть впливати і евфемізувати асиметричну силу відносин пізнього залізного віку. Особливо нововведення бенкетних залів правителів розглядаються як просторове вираження символічної сили з ритуальним та політичним підтекстом [39].

Не лише вишукані будівлі залу, а й звичайні майданчики епохи вікінгів мали космологічні та ритуальні конотації. Р. Бредлі тісно пов'язує ритуал з побутовими звичаями, що часто згадувались в похованнях. Соціальні, ритуальні та економічні практики були тісно переплетені [39, с.191].

Будинок міг мати кілька входів уздовж довгих стін. Саме входи служили важливими межами та точками контролю доступу. Контроль доступу та входу може бути відкритим способом заявити про свій соціальний статус [39, с.192]. Іноді перформативний процес входу до дверей чи центральної кімнати був вкрай ритуалізованим, виокремленим як у фізичному та соціальному просторі [39].

Інформація про власне конструкцію дверей є обмеженою - деревина майже не збереглась до наших днів. Тому входи найчастіше були ідентифіковані завдяки археологічним записам, про які я згадувала в першому підрозділі.

Серед поховань дуже відомими є так звані «кам'яні стели» (*Див. Додатки 24, 25*). Один з типів «дверей для мертвих» вивчений більш докладно вченою Б. Арреній - це кам'яні стели Готланду [39; 85]. З острова відомо близько 450 конструкцій. Камені, датовані 800–1000 рр., були інтерпретовані як пам'ятні камені на честь загиблих; останні розкопки показали, що їх також могли розміщувати над самою могилою.

Велика увага зосереджувалась на орнаменті каменів, адже ті часто містили сцени з норвезької міфології, в тому числі Царство смерті [39, с.195; 85]. Андерс пише, що розміщення каменів має велике значення. Вони розміщені в перехідних зонах у ландшафті, між присадибними ділянками, що може відповідати космологічним межам за доби вікінгів [39, с.196].

Деякі вчені Скандинавії вважають, що такі камені з «образами героїв і валькірій» були «дверима в інші світи» [39; 81; 82]. Недавнє дослідження наводить на думку, що останні язичники Готланду XI ст. повторно використовували кам'яні стели з зображеннями у могилах, аби натякнути на існування давніх дохристиянських вірувань, ховаючи мертвих, буквально, біля «підніжжя дверей» [39, с.195].

Найпоширенішою архітектонічною формою дохристиянської могили є тип пам'ятника, відомий як «круглий камінь». Цей тип пам'ятки відомий з раннього бронзового віку (12–1100 рр. до н.е.). Географічно цей вид пам'яток засвідчений в «германській» частині Швеції та Норвегії, а також у Данії.

Як знайдені приклади такого типу пам'яток варто згадати два могильники, типу круглого каменю: на полі з могилами в Сільті та на північ від Стокгольма в Швеції [61, с.48]. Обидві могили були споруджені бл. 500 р.н.е. Вони круглі за формою, діаметром близько п'яти метрів [61, с.47].

Могильники, що містили круглий камінь, зазвичай були жіночими похованнями [61, с.47-48]. Оскільки, крім цього в могилі було знайдено жіночий перстень, можна припустити, що дві могили були зведені для жіночих поховань.

Огородження могил камінням відбувалось у напрямку проти годинникової стрілки. Все, що було всередині круглого каменю, покривалось шаром каміння, що вкладалось туди так само проти годинникової стрілки. Це було помічено у багатьох могилах на Сільті, що підтвердило думку про те, що напрямок проти годинникової стрілки був навмисним [61, с.48].

Цей вибір напрямку, протилежного руху Сонця, мав символічний характер. За деякими уявленнями, це було пов'язано зі смертю і світом мертвих, де все було протилежно до світу живих. Подібні мотиви були помічені в Одиссеї та єгипетській Книзі мертвих [60; 81]. Отже, в згаданих випадках, могила була «брамою» до потойбічного світу: всі люди отримували шанс пройти через неї в годину смерті, незалежно від їх соціального статусу в житті [61, с. 47-48].

Не так давно скандинавський вчений Карл Г. Мсінг написав, що могильні плити часто встановлювались в будинках в місцях переходу з одного простору в інший, а також спереду будинків [30, с.38]. Ці місця ототожнювались з поняттям «stavgard», що позначало місце язичницького культу, забороненого в готландському кодексі XIII ст. Залишки кісток тварин навколо деяких таких шматків плит вказують, що цей язичницький культ проводився разом із символічним ритуалом споживання їжі [30].

Потрібно враховувати, що скандинавські похоронні звичаї є частиною скандинавської ідеології та міфології. Скандинавська міфологія не пропонує очевидних тлумачень ритуалів смерті, але представляє конкретний ідеологічний вимір, який може слугувати фоном для інтерпретацій [11; 36].

Поховальні стели (як просто кам'яні стели, так і стели, що нагадують проходи з каменю) могли стояти як в групі стел, так і поодинокі. Коли оригінальне положення воріт збережене точно, вони розміщуються у перехідній зоні між двома територіями (*Див. Додаток 26*) [11; 38]. Цей просторовий поділ

мікрокосму відповідає аналогічному контрасту у міфологічному макрокосмі. Люди і боги жили в «приватному» центрі скандинавського космосу (Мідгарді), оточеному «дикою» периферією (Утгардом). Через цей поділ зі діаметрально протилежними територіями, ймовірним є той факт, що великі поховальні стели, перш за все, представляють собою двері, про що вже згадувала науковця Б. Арреніус [11, с. 37].

При дослідженні метафоричного та матеріального зв'язку між дверима та мертвими, доречно перевірити чи є зв'язки між ними в письмових джерелах. Зв'язок між середньовічним писемним джерелами, що стосуються епохи вікінгів та матеріальними записами того періоду вже деякий час піддаються сумнівам та змінам в академічних підходах. Від некритичного читання ісландських джерел до критичного підходу, що спростовує в джерелах майже всю інформацію.

Варто зазначити: вчені, що досліджують епоху вікінгів, не сприймають сьогодні середньовічні саги та поезії як номінально цінні джерела, ігнорують їх потенціал вшанування пам'яті. Однак, письмові джерела відображають середньовічний світогляд в час, коли усна традиція була важливою і коли суспільство, незважаючи на зміну переконань, все ще згадувало його недавнє дохристиянське минуле [39, с.190].

З наративних джерел дуже відомою вважається розповідь про двері у покійницьку: записаний арабським дипломатом Ібн Фадланом опис, як очевидця, поховання вікінгського корабля на річці Волга в 922 р. [39, с.191]. Ось тут варто зазначити, що в складній послідовності ритуалів спочатку приносили в жертву рабиню, що потім підводило до найважливішої події - корабельного поховання могутнього вождя. Після того, як вона мала певні статеві стосунки з військовими, її вели на плерне підвищення, де стояла конструкція, «що була схожа на каркас дверей» [32, с.193]. Дівчина ставала на руки чоловіків - вони тричі піднімали її над дверима.

Перший раз вона бачила батька та матір, вдруге всіх своїх померлих родичів у царстві смерті. Третій раз вона бачила свого мертвого господаря з

його слугами, що кликав її в інший світ. Зв'язок між мертвими і живими через двері каже про вже завершальний в той час етап похоронного обряду.

Каркас дверей є центральним об'єктом у цьому ритуалі, і він тут тісно пов'язаний з ворожінням: дівчина дивиться у світ мертвих, а мертвий вождь розмовляє з нею. Подібна присутність в наративах живої істоти, здатної спілкуватися з мертвими через двері в поховальному обряді знайдено у двох віршах з «Поетичної Едди» (рукописи XIII-XIV століть) [39, с.192]

Драматургія наративних знахідок підкреслює функцію могили як зв'язку між цим та іншим світом у давньоскандинавському контексті. В першій поемі, Один закликав до себе вольву з її могили. Згідно з поемою, курган розташовувався біля воріт Хель. Один запитав чарівницю «зі світу живих», а та дала йому відповідь вже «зі світу мертвих». Могила своїм існуванням надає зв'язок між цим світом та світом мертвих, тобто є межею між двома світами, іншими словами, порталом [61, с.70-72; 82, с.19; 85]

Другим еддичним віршем зі схожим мотивом є «Гроїні чари». Grógaldr – це незручне для використання джерело, оскільки віднайдена його найбільш рання письмова копія - з *Svipdagsmál*, датується VII ст. Тому у вірші використано багато понять з дохристиянських вірувань. Свіпдагр будить свою матір-чарівницю з могили такими словами: «Бужу тебе, Гроа; Прокинься, мама добра; У дверях мертвих я кличу тебе» [39]. Магічною промовою син встигає розбудити мертву жінку за дверями. Потім вона виходить до проходу і дає йому поради як вижити.

Таким чином обидва вірші розповідають про мертву жінку-чарівницю, що була похована за дверима, і людину, яка використовує гальдр, тобто магію, щоб розбудити мертвого і попросити пророцтва [39, с.193; 83].

У декількох віршах Едди є інші типи дверей поряд з якими згадуються мертві - Вальгрінд, Нагрінд або Хельгрінд – «ворота тих, хто потрапив до царства Хель» [38]. Усі три варто розглядати як портали, що необхідні померлим для проходження до царства смерті. У цьому конкретному контексті двері використовуються не для спілкування (створення зв'язків), а тільки як

межа (створення опозицій), архітектурна конструкція для певних перетворень, яку мертві хотіли перетнути, аби дістатися до іншого світу [81].

Скоріше за все, було надзвичайно важливо, щоб мертві належним чином перейшли через прохід до царства смерті. Літературні джерела рясніють посиланнями на драугрів, загрозливих «живих небіжчиків». *Liklúker*, «двері для небіжчиків» - це поховальні звичаї, описані в сагах (сага Ейрбіджа і сага Егілса Скалла) та особлива архітектурна конструкція, що збереглася в одному з найдавніших будинків в Скандинавії (*Див. Додаток 27*) [39, с.197]. Конструкції дверей збереглися до нашого часу в Данії та Норвегії.

Популярною після смерті було проведення практики закриття очей, ніздрів і рота – тобто «двірних проходів» небіжчика (ці практики згадуються у вище згаданих сагах) [81; 82]. Потім скандинави вирізали отвір у стіні - *liklúke* - і виносили тіло через штучно створений прохід, а не через двері. Метою було обдурити мертвих, щоб тіло не знайшло свого шляху назад – таким чином, відбувалась спроба контролю проходу до внутрішнього приміщення. Однаково важливим було прийняття того факту, що труп більше не належить внутрішньому простору будинку. Транспортування мертвих через стіну замість дверей було особливо важливою практикою в дохристиянські часи у Скандинавії [39, с.193].

Ще одним прикладом розповіді про те, як двері використовувались для відчуження мертвих - це *duradómr* або «двір-двір» із саги Людності Піщаного Берега [81]. В ній йде мова про те, як ісландська ферма зазнавала серйозних атак з боку мертвих, і, щоб позбутися мертвих раз і назавжди, голова фермерського господарства скликав всіх мертвих до головних дверей ферми. В процесі, живих мерців вигнали по черзі, однак через інші двері - не з тих, куди їх було скликано. Факти, що судовий процес над мертвими проводився біля головних дверей і, що мертвих вигнали через інші двері, вказують на ритуальне та судове значення двірного отвору. Обидві концепції підкреслювали амбівалентні стосунки між живими та мертвими [39, с.192].

Археологічним підтвердженням можуть слугувати кілька розкопаних могил XI століття, що мали ознаки запобіжних заходів стосовно мертвих: було знайдено тіла, на яких було розміщено каміння або ж списи, щоб мертві не змогли піднятися з могили [39, с.193; 83].

Окрім вищезгаданих матеріальних прикладів, варто додати, що найдавніші приклади писемних джерел - з періоду середньовіччя або трохи пізнішого часу - включали згадки про ритуалізовані двері, зокрема церковні портали (*Див. Додаток 28*) [39, с.194]. Загалом, письмові свідчення дохристиянського періоду були важливою і повністю інтегрованою частиною дохристиянської релігії у Скандинавії та Ісландії.

Під впливом ідей еволюції, віра в духів і предків була представлена як ранній етап релігії, тоді як релігії, що зосереджувались навколо богів, такі як християнство, розглядалися як більш досконалі. Таким чином, божества, такі як Один, Фрея й інші займали важливу частину норвезької релігії.

Так, протягом першої половини XX століття вчені, які за основу брали «Едду» Сноррі Стурлуссона та «Поетичну Едду», розглядали культ богів як найважливіший аспект релігії. Багато дослідників релігії, такі як Герберт Спенсер, Еміль Дюркгейм і Фустель де Кулянж писали про важливість культу предків у релігійних системах [66, с.163; 82]. Однак, незважаючи на подібні дослідження, є багато основних досліджень, в яких культ предків досі не є важливою частиною норвезької релігії.

Письмові джерела з Ісландії та Скандинавії містять велику кількість посилок до культу предків. Однією з причин, чому культ предків був часто згадуваним у цих джерелах - збереження віри в різні надприродні істоти протягом довгого часу після «офіційного» введення християнства [81, с.164].

Духи в наративних джерелах розглядаються як важливіші за богів створіння, оскільки духи предків відіграють центральну роль в житті скандинавів. А контактують з ними через шаманів, що в цьому випадку вважались засобом переходу душі живої людини до світу мертвих, тобто

«порталом» в потойбічний світ [81; 85, с.128]. До духів предків завжди треба було ставитися з повагою [81, с.165].

Незважаючи на те, що вони мали жити в якомусь віддаленому потойбічному світі, вони продовжували з'являтися серед живих, поблизу могил. Внаслідок цього, смерть стала не чим іншим, як «тимчасовим виключенням із суспільства» [81, с.165].

Культ предків, описаний у скандинавських джерелах, значною мірою пов'язаний із плюралізмом душі. Концепцію обговорювали багато вчених з кінця XIX століття, адже було виявлено велику кількість згадок духів в писемних джерелах: *hugr*, *hamr*, *fylgja* та *hamingjur*. Важливо зазначити, що ці різні духи багато в чому були істотами, що вели своє автономне існування, тому вони самостійно могли переходити «ворота» між світами.

Тут варто згадати функцію некромантії в культі предків. Про пробудження мертвих йдеться у деяких норвезьких рунічних написах - на камені від Eggja, Sogndal і Sogn, що археологічно датуються 650–700 рр. н.е.. Вчений Гронвік вбачав в некромантизмі повну протилежність «традиційному» культу предків, тобто сидінні на могилі предка [82; 83]. Ця практика «сидіти надворі/могили» (*útiseti*) традиційно була пов'язана з культом мертвих [81, с.167]. За словами Фольке Стрьома, сам процес уособлював собою «відкриття воріт до царства мертвих» [81, с.166].

В інших наративних прикладах проходом до «іншого світу» є скеля або гора [60; 80; 81]. Хоча цей епізод розглядається в напівміфічному контексті, його зміст значною мірою можна порівняти фактично з практикою некромантії. Співаючи на могилі або могильному камені, вважалось, можна викликати або налагодити контакт з мертвими. Подібні практики також були у фінів [82, с.78].

Цікавим є приклад вшановування предків поклонінням та «відкриттям дверей» в інший світ з «Книги поселень» (*Landnámabók*). Тут зазначено, що нащадки християнського поселенця Ауда Глибокодумного почали поклонятися пагорбам, де вони молились йому. Нащадки приносили жертви горі, навіть побудували там «храм» з великими воротами. Крім того, сказано, що вони

«вірили, що згодом підуть у пагорби, після смерті господаря» [81, с.178]. Тут вираз «в пагорб» означає входження людей в інший світ – потойбічний. Можливо, пагорб тут є ототожненням «воріт», трансміграції.

У письмових джерелах, обговорених вище, люди, що тісно пов'язані з похованням у дверях, є відображенням девіантних аспектів. Мати похована за дверима в Гругальдрі є чарівницею, як і безіменна *völva*, що похована за східними дверима в описах Больдра [39; 81]. Таким чином, очевидно, що деякі з поховань, про які я вже згадувала в цьому підрозділі, розглядалися як девіантні або поєднані з чаклунством. Можливо, вони були залишені у перехідній фазі між живими та мертвими як покарання мертвим. Можливо, вони могли ворожити та чаклувати, а міжпросторове крозташування дверей дозволяло живим продовжувати спілкуватися з небіжчиками [39, с.208].

Загалом, коли настає смерть, прохід між космічними світами часто розглядається як важка і небезпечна подорож; з цієї причини у багатьох культурах померлим допомагають на цьому шляху певними вже згаданими ритуалами. Наприклад, у похоронних звичаях, що були написані старонорвезькою мовою, було згадано проведення культових театральних постановок, що містили певні міфічні мотиви, де мертві подорожували до «іншого» світу на конях, які вже знали дорогу до нього [61, с.36; 85].

Оскільки багато з цих ритуалів відбувались під час і на місці похорону, могильники можна розглядати як прохід світами. З цієї причини, в поетичних сагах іноді використовуються евфемізми, такі як «двері мертвих» або «ворота Царства смерті» [61, с.37].

У скальдичній поемі «Сонаторрек» 960 року, Егілль Скаллагрімссон назвав могилу батька *paustdýrr*, тобто «двері човна» [82]. В цьому прикладі, «човни» та «двері», ймовірно, відображають деякі суттєві уявлення про подорож до Іншого світу, оскільки мертвих часто ховали в човнах.

З міфічної точки зору могила була «воротами»: мертві повинні були увійти до неї, аби розпочати подорож до «країни мертвих» [61]. Наприклад, у поемі «Заклик Гервор», Гервор, дочка Хейрекр, викликає батька з його могили.

Коли вона виконує цей акт некромантії та раптом каже: «...ворота царства смерті опущені, могили відкриті..» [61, с.39]. Коли вона повертається, вона розуміє, що опинилась «між світами», вогні «світу мертвих» вже палають навколо неї.

Поняття некромантизму можна прослідкувати і в рукописах середнього періоду християнства. Ця інформація також зустрічається у старо-норвезьких текстах і у фольклорі [82; 85]. Загалом, мотиви та старо-норвезькі міфологічні уявлення про смерть та інший світ взагалі мають багато спільностей з іншими релігіями в євразійській та індо-європейській зоні.

Ще не так давно, волхви постійно спілкувалися з померлими, і всі питання народження і смерті були в їх компетенції. Перехід на той світ мав завжди здійснюватися в день смерті, щоб не збити душу з правильного шляху [9, с.20]. Необхідно було підготувати свій організм до смерті, щоб кожна клітина знала, що вона помре, і не противилася цьому.

Отже, метою цього дослідження наративних джерел було дослідження інформації про раніше згадане використання символізму «дверей», «воріт» як межі між двома світами, міжпросторових порталів, порівнюючи віднайдену інформацію з іншими типами джерел, такими як давня поезія, церковні наративи, археологічні матеріали, середньовічні закони. Використовуючи порівняльний метод, який поєднує як критику джерел, так і філологію, були досліджені давні текстові конструкції, які можна ефективно оцінити та інтерпретувати шляхом виокремлення їх у більш широкому контексті [85]. Ці знання потім можна розвивати поряд з іншими знахідками, отриманими за допомогою допоміжних дисциплін, таких як археологія та рунологія.

Як вже згадувалося раніше, сучасна археологічна концепція могил є однією з найпроблематичніших. Особливо, коли зв'язок «могил» та «могильних споруд» вступає в дискусію з ритуалом та культом родючості. Наприклад, Д. Відгольм у своїх роботах про священні місця намагається дослідити можливі причини спорудження пам'яток різної форми в бронзовому та залізному віках у Скандинавії [82, с.13]. На його думку, могили не були тільки місцем для

поховання людей: вони також були вівтарями, святинями, культовими спорудами та просто місцями, де відбувалися релігійні ритуали [82, с.14]. Він також згадує камені в похованнях, вважаючи, що вони містили в собі частину «душі» або «духу» померлих предків та ототожнював самі поховальні монументи з «дверями» в інший світ [82, с.18]. Форма могили та похорону відображає колективну уяву про те, що могло відбуватись після смерті, про особу померлого [81].

Поховальні практики нескінченно змінювались в дохристиянській Скандинавії [29;31]. У прикладах письмових джерел було сказано, що жінок часто піднімали над дверима або двірними проходами, що символізували обмеженість кордонів цього світу, тим самим ті мали змогу бачити мертвих предків, як стверджували вчені Foote, Wilson Steinsland and Vogt [30, с.25]. З цієї точки зору великі стели можна розглядати як посередників між природою і культурою, а також між життям і смертю.

Я стверджувала вище, письмові джерела, що містять мотиви дверей в похованнях, наявні в археологічних записах. Окрім двох міфічних чарівниць, що опинилися за дверима, про які я вже згадувала, є епізод саги, що згадує власне поховання в дверях. Сага про Людність Долини Лосося розповідає історію зловмисника, Граппа, який постійно мучив своїх сусідів. При смерті Грапп каже дружині: «Коли я помру, я хочу бути похованим в проході на кухні. Поставте мене в землю вертикально, щоб я міг пильно стежити за своїм будинком» [81; 82]. Далі кажуть: «Але якщо з ним було важко впоратися, коли він живий, буде ще гірше, коли він помре, бо він безжально буде переслідувати всіх, хто буде на його території». Розділ закінчується тим, що Грапп переїжджає в інше місце, де він нікого вже не турбував [39, с.197].

Дивовижно, що практика поховання людей у дверях все ж таки була поширеною в епоху заліза. Є. Thäte (2007) згадувала домашні поховання в залізного віці у Скандинавії [39]. В першому прикладі поховань, в будинках Storrsheia є дві могили, кожна з яких є похованням в двірному проході. Безпосередньо на захід є вхід до Лонгхауса 1, а також кремаційна могила з

артефактами (веретена, меч) [82]. Тобто тоді в епоху вікінгів, коли будинок було покинуто, жінку поховали біля дверей будинку.

У другому будинку у Storrsheia ситуація була дещо іншою. Будинок мав лише один вхід - на півночі. Вхід був розширений, а в проході була зроблена прямокутна могила з кам'яних плит [39, с.195]. Могила містила невелику кількість кремованих людських кісток. Розміщення могили означає, що мешканці мали проходити повз могилу предка щоразу, як вони входили чи виходили з будинку.

Недалеко від Storrsheia знаходиться селище часів міграції Ульландгауг. Будинки Улландгауга містили кілька недавніх поховань, розміщених всередині старих будинків. У Лонгхаусі 1 над руїнами були розміщені два монументальні корабельні кургани. Один з курганів був розміщений акуратно всередині стін в кінці саду. Другий курган у формі корабля в Лонгхаусі 1 був розміщений на південному сході від входу [39, с.197]. У Лонгхаусі 2 поховання було безпосередньо розміщене всередині вхідного portalу [39, с.196; 81]. Отже, і в цьому випадку двері слугували місцем для поховання.

Окрім поховань біля порогів у південно-західній Норвегії, є надзвичайне поховання з міста Бірки у Швеції. Інгумаційне поховання складається з двох тіл, одне розміщене над іншим. Згори лежав гарно збудований чоловік віком 20–30 років, поміщений на одному боці. Він був похований без будь-яких особистих артефактів і був обезголовлений: його голова була розміщена біля грудей. Чоловік, що був розташований нижче, лежав з зігнутими ногами; він був похований зі зброєю та прикрасами. Можливо, він був професійним воїном [39, с.197].

Ціле поховання, де в жертву було принесено молодшого чоловіка, було результатом незвичайного ритуалу в м. Бірка. Символіка тварин, наявна в похованні, може бути частиною ідеї трансформації людини в тварину після смерті. Однак, найважливішим є той факт, що поховання було знайдено під порогом та відноситься до епохи вікінгів [39]. Існують більш ранні випадки

поховань людей у порогах в скандинавських регіонах. Наприклад, в Орреді, Швеція, де під кам'яним порогом було знайдено череп [39, с.199].

З періоду міграції відоме поховання двох жінок під порогом в Гельго, Швеція. Поховання або зберігання людських останків у проході до будинку було спорадичною практикою [39]. У деяких випадках практика поховання людей при вході до будинку була пов'язана з функцією двірного отвору як точкою зв'язку між світом живих та світом мертвих [39, с.198].

Ще одна можливе використання дверей - як інструмент налагодження контакту із цариною смерті. У статті Б.Арреній 1970 року головною темою було дослідження поселення Гельге, невеликого о-ва на о. Меларен у Швеції, назване торговельно-ремісничим центром «Меровінян» з кількома поселеннями та городищами.

Основна увага Б.Арреній зосереджена на одному з найбільших курганів вікінгів [39, с.198]. Курган, діаметром 12 метрів, відрізнявся від інших незвичністю конструкції. Арреній описує знайдену прямокутну побудову на краю кургану як подібну до порогу. Поріг облямований двома великими заглибленнями з кам'яним фундаментом. Вони були дуже схожими на двірні стовпи в будинках. Арреній припускає, що поріг разом з монументальними стовпами буквально сформував вхідний портал у могилу [39].

У кургані було кілька поховань у верхніх шарах, також знайдено багато кісток жінок, тварин. Знахідки були зосереджені в основному в південно-західній частині кургану, де було основне поховання з великою кількістю спалених людських кісток, черепів та зброї [39, с.200]. Б.Арреній пов'язує поховання Гельго зі стелами Готланда, рунічним камінням та писемними джерелами різних культурних ареалів. Вона відкидає практичне використання порталу і стверджує, що це використовувалось як «поховальний будинок» [39, с.200].

Також був розкопаний інший «похоронний прохід» довікінгського періоду у Швеції. У Ебі, Швеція, було знайдено великий пам'ятник, що розташовувався на південному заході великого городища. Він складався з

чотирьох масивних окремих каменів. У центрі була кремаційна могила (*Див. Додаток 29*) [81].

Таким чином, навіть, незважаючи на те, що портал Ебі є старшим за інші археологічні знахідки, тут також можна прослідкувати схожість у концепціях. Портали Ебі та Гельго мають схожості з конструкцією, згаданою мандрівником Ібн Фадланом [39, с.201; 82]. Безсумнівно, двірна конструкція використовувалась в контексті поховань і була розміщена десь поблизу корабельного поховання.

Паралель між єдиним існуючим описом очевидців давнього поховання вікінгів та археологічними свідченнями з Ебі та Гельго приносять ще більше співвідношень між наративними та археологічними джерелами [39]. Можливо, практика зведення порталів поряд з могилами була більш поширеною, ніж вважали раніше. Контексти поховальних практик натякають на метафору використання дверей для мертвих [39, с.201]. Такі могильні кургани та портали зустрічаються в районі Uppland та Södermanland у Швеції - райони, де розташовані також портали Гельго і Ебі. Ймовірно, це відображає регіональну традицію тогочасного суспільства. Паралельно споруди того періоду можна знайти в інших частинах Скандинавії.

Два входи до кургану епохи вікінгів з Ховету, Норвегія, могли також слугувати дверима для мертвих [81]. Могильний курган має два вузьких, символічних входи, що ведуть у курган з південного заходу і північного сходу. Так само в Каупанге, Норвегія, один із курганів мав інтерпретований вхід на півдні, що орієнтуються на південний захід, тим самим вказуючи на схожість з південно-західними порталами [39; 82].

Акцент на цій «південно-західній» осі в похованнях дуже поширений в певних районах Скандинавії. Це важко інтерпретувати, проте одне пояснення полягає в тому, що воно пов'язане з царством Хель. Інша інтерпретація полягає в тому, що цей напрямок пов'язаний з проходом сонця [39, с.205]. У зовсім іншому контексті Пірсон і Річардс зазначають, що південно-західна орієнтація проходу неолітичної могили у Мешове була зроблена відносно заходу сонця

[81, с.19]. Зрештою, ключовим моментом тут є те, що ритуалізовані двері, як правило, вирівняні по осі південний захід - північний схід. Варто звернути увагу, що, як правило, човни орієнтовані також по осі північний схід – південь [11, с.13].

Отже, щоб отримати якийсь зв'язок між світом живих та світом мертвих, які, можливо, існують у різних просторових і часових площинах, мертвих можна було розмістити в просторі біля дверей, або між ними можна було побудувати ритуалізовані двері [39, с.207]. Однак природа спілкування у дверях, схоже, мала не зовсім повсякденний характер. Письмові джерела свідчать, що мертві володіли таємними знаннями, які могли бути передані живим за допомогою ритуальної практики і некромантії. Одним із таких ритуалів було *útisetá* - сидіння на кургані або під повішеною людиною, щоб отримати пророцтво та езотеричні знання від мертвого [39, с.205; 79].

На тему повішеного, варто коротко зазначити, що шибениця має структуру, подібну до порталу: два стовпи з поперечиною. Шибениця створює перед собою простір, що має кілька осей: по-перше, мертве тіло буде підвішене на мотузці у повітрі, не торкаючись землі чи неба. По-друге, тіло буде вирівняне паралельно з двірною рамою, яка охоплювала і обрамляла кордони тіла, розміщуючи його між собою в горизонтальному положенні. Отже, можливо, шибениця була іншим типом ритуалізованих дверей мертвих [39, с.208]. Ритуалізовані двері створили точку єднання з померлими для набуття езотеричних знань.

Ще одною можливою функцією могили, як стверджувала Anne-Sofie Gräslund, є те, що могили, поширені на території Швеції та Новегії, могли використовуватись як вівтарі для пожертвувань їжі мертвим. Археологічні дані свідчать про те, що над деякими порталами живі в певному сенсі ділились їжею з мертвими [39, с.207]. Перед могилою в Готланді було знайдено рештки ритуальних страв, що були поділені між мертвими та живими [39]. Так само інтерпретувались портали, де на вівтарі відбувалось приношення їжі мертвим.

Жертвоприношення їжі могло створювати спільний тактильний досвід між живими та мертвими [81, с.132].

Тут варто згадати наративні джерела скандинавської міфології, де також наявні численні згадки смерті, що, здавалося б, суперечить уявленням про мертвих, що живуть у могилах. Їх називали *haugbúi*, тобто «мешканцями» [39, с.207]. Можливо, люди залишали їжу та напої біля ритуалізованих дверей, як стверджує Граслунд, тому, що поріг став місцем, де померлі могли спілкуватись з живими [39].

Ритуалізовані двері демонструють як двірний проріз міг кваліфікувати простори всередині та ззовні, що відповідає твердженню Белла про ритуалізацію навколишнього середовища та його розрізнення [39; 81]. Простір кургану інтуїтивно переживається по-різному через розмежування кургану і ритуалізацію дверей, яка фізично відокремлює протилежні простори.

Побудова ритуалізованих дверей може бути частиною самого поховального ритуалу. Я вважаю, що портали в Гельго та Ебі могли використовуватися під час обрядів поховання, де через портал переносили трупи. Ритуальна практика перенесення тіла через могильний поріг може становити фундаментальну гіпотезу щодо матеріалізації обряду проходження – перенесення індивіду від однієї країни до іншої [39, с.205]. Певні вчені вважають, що вікінги споруджували аматорські версії проходів до Хель для полеглих, щоб полегшити мертвим проходження до царства смерті [11; 81].

Варто також згадати поширену гіпотезу щодо того, що мертві не належати жодному зі світів. Деякі практики поховань, обговорені в цій роботі, можна інтерпретувати як спробу розміщення мертвих у лімінальних просторах. Як було сказано раніше, це, наприклад, стояння у дверях, між проходами або зовнішніми простами. Примітно, що фольклорні вірування, зафіксовані у Швеції, стверджують, що не можна стояти у дверях, що підтримують каркас будинку, оскільки це «принесе смерть у дім» [39, с.207].

Підсумки: спроби крос-культурної компаративістики

В різних культурних традиціях люди прагнули отримати контакт із померлими в потойбічному світі як в матеріальному плані, так і в метафоричному. Двері та пороги є майже універсальними виразами соціальної трансформації та певної обмеженості. Тут варто згадати про практику побудови дверей у скандинавів, особливо в період морських походів вікінгів (750–1050 рр.н.е.), та у Давньому Єгипті [39, с.187]. Використовування ритуальних дверей в контексті смерті можна розуміти як одну з декількох ритуальних стратегій в суспільстві з різноманітними традиціями та культами [39, с.187].

Двері та пороги – це глибокі метафоричні символи майже у всіх культурах та мовах світу. Перефразовуючи вчених Лакоффа і Джонсон, вони складають загальні метафори, якими ми живемо [39, с.188]. Універсальне метафоричне значення дверей мабуть розвинулось на початку людської історії через важливу роль дверей як межі між внутрішнім та зовнішнім просторами життя. Але двері також є архітектурним елементом, що дозволяє перехід від одного простору до іншого. Переступити поріг означає відмовитися від одного простору та увійти в інший, адже тілесна практика означає також перехід від однієї ролі в соціумі до іншої [39, с.188].

Це не означає, що кожен перехід через поріг є лімінальним ритуалом - це втілений повсякденний досвід, що призводить до численних соціальних наслідків. За словами філософа архітектури Саймона Унвіна, двірний прохід - один з найефективніших інструментів, доступних для архітекторів; він здатний впливати на сприйняття та рух. Ціковою думкою про двірний прохід є те, що він є одночасно «місцем» і «не місцем» [39].

Двері мають багато функцій. Перш за все, двері створюють вісь. Двері створені за формою людини. Великі проходи, які часто використовувались в сакральній архітектурі, можуть давати нам почуття побоювання, адже тіло є

зовсім невеликим порівняно з двірним проходом [39, с.189]. Таким чином, двері створюють постійний осьовий зв'язок між двома просторами.

По-друге, одночасно двері як створюють певне з'єднання між просторами, так само створюють і опозицію [39, с.188]. Вони є фундаментальним проявом протилежностей.

По-третє, при створенні осей і протилежностей, двері і пороги також мають простір посередині. Стоячи в проході, людина є між просторами або поза космосом. Якщо коротко, то сила двірного проходу полягає в його здатності впливати на наш чуттєвий досвід простору та відносин [39, с.188].

Тут варто провести міжкультурну компаративістику ролі та символізму дверей/брами як «межі» між світами та символу акту «переходу душі» в Скандинавії та Давньому Єгипті. В Скандинавії загалом всі будинки, вважалось, взаємно структурували людські явища і часто посилялись на космологію та світогляд скандинавів через призму міфології. Там форма будинку представляла собою справжній мікрокосм, що відображає образ Всесвіту та всю систему суспільних відносин [39, с.190].

Могила або ж курган був частиною ландшафту, що був метафізично зарядженим [81, с.180; 82]. Тут можна прослідкувати схожість з побудовою гробниць в Давньому Єгипті на певних місцях в ландшафті, де народ вірив в існування невидимої межі між світами. Тільки там мертвий міг перейти зі світу живих до світу мертвих. В обох випадках ландшафт відіграє визначну роль в окресленні певної лімінальності шляху померлого [13; 81; 82].

В Скандинавії в цьому контексті «переходу душі» варто згадати традиційні конструкції жител – Лонгхаус. Популярні поховання в самих будинках, зокрема в одному з проходів будинку, каже про просторове вираження символічної сили покійного з ритуальним та політичним підтекстом [39]. Через це перформативний процес входу до дверей чи центральної кімнати був вкрай ритуалізованим, виокремленим як у фізичному та соціальному просторі [39, с.189]. Пишність поховального процесу одночасно поєднувалась з певною сакральністю акту переходу душі.

Схожість символізму проходу можна помітити в давньоєгипетських поховальних гробницях, де було поширеним конструювання довгого коридору, своєрідного portalу для проходження всіх стадій переходу душі померлого до світу Осіріса [8, с.63]. Сам прохід з усіх сторін був декорований сценами з Книги мервих та «Книги двох шляхів», що зображали перехідні стадії переходу душі та її очищення [4]. Одним з найвідоміших прикладів такої гробниці може слугувати гробниця Рамзеса II, коридор якої веде від входу прямо до поховальної кімнати з саркофагом. Сам коридор містить величезну кількість зображень поховального характеру разом зі сценами переходу душі та судом над нею в зоні «між» двома світами [8]. Отже, тут сама гробниця постає як метафізичний портал для переходу душі, так само як і будинок традиційний будинок Лонгхаус у скандинавів.

Отже, метою цього підрозділу є дослідження поховальної практики вікінгів із використанням ритуалізованих дверей в архітектурі, проходів та поховальних стел на могилах. Ритуалізація передбачає втілений досвід всередині символічно структурованого середовища. У цьому випадку у нас є метафоричне значення дверей/проходів/порталів як граничного, фізичного вираження лімінальності. Цей вираз обмеженості відчули і використовували вікінги з метою створення точок доступу між світами живих і світів мертвих [39, с.206]. В археологічних записах згадуються різноманітні практики, що натякають на зв'язок між дверима та мертвими: зведення дверей з камінням у «прикордонних» просторах; традиції поховання мертвих у проходах; зведення порталів і порогів, що ведуть у кургани. Варто згадати отвори і канали, що розташовані уздовж південного заходу - північного сходу, створюючи ритуалізовані простори мертвих [11; 39; 81].

Через силу дверей як того, що утворює певні вісі, опозиції, було висловлено припущення, що двері охоплюють одночасно сфери інтимних стосунків та протиставлення живого і мертвого світів. Схожу конотацію дверей або воріт до мертвих можна помітити у культурі Давнього Єгипту, а також в їхніх наративних джерелах, зокрема в Книзі мертвих [58]. Це було зазначено у

проведеній компаративістиці двох культур, а точніше поховальних культурах Давньої Скандинавії та Давнього Єгипту, звідки можна винести помітну схожість у віруваннях та ритуалах двох культур.

ВИСНОВКИ

1. Було проаналізовано та порівняно відомі знайдені археологічні артефакти воріт та брам, їх спільності та відмінності. Зокрема, в компаративістиці були співставлені китайські ворота пайфанг, японські ворота торії та мон, корейські ворота ільйумун та хонг сал мун, та ворота сан-чінг ча в Тайланді. Поряд з цим, була проведена компаративістика з кам'яними воротами в Старому Єрусалимі та дверями в Східній Африці, аби виокремити їхні спільності та відмінності у щоденному та ритуальному використанні.
2. Чітко виділено головні специфічні риси представлення символіки воріт в мистецтві та архітектурі Далекого Сходу, Скандинавії, Східної Африки, зокрема в їхньому ритуальному призначенні, використанні в культі предків та в релігійно-поховальному контексті. Також, у використанні в сфері політики, релігії, воєнних діях, соціальній стратифікації населення, культах та ритуалах, пов'язаних з поклонінням предкам.
3. Виокремлено достовірність згадок воріт в наративних джерелах, епосах, рукописних джерелах IX-XIX століття. Вивчивши та проаналізувавши семіотику символіки воріт/дверей в далекосхідній, африканській та скандинавській культурах та мистецтві, можна зрозуміти та виокремити стан їхніх суспільств в ті часи, зокрема беручи за основу релігійні вірування, міфологію та помірну кількість літературних джерел (записки мандрівників, едди, саги, міфологічні згадки в старих рукописах) X-XIX століть, зроблених ще в період розквіту поширення символіки воріт/порталу та розповсюдження погляду на космологію через призму символіки воріт.
4. Було досліджено та проаналізовано текстологічні паралелі використання символізму воріт/брам, їхньої сакралізації у різних народів. Було опрацьовано скандинавський літературний епос: Молодшу та Старшу Едди, проаналізовано їх зміст та виокремлено семіотичний зміст символізму воріт, а також їх роль у міфології як межі для переходу між світами мертвих та

живих. Також опрацьовано єгипетську Книгу мертвих, китайські філософські трактати Дао Де Цзін, твори Чжуан Цзи і ін.. для виокремлення ролі воріт в міфологічному та філософському контекстах.

5. Успішно знайдено свідчення зв'язку літератури, де були згадані ворота, з матеріальним мистецтвом з символікою воріт. В мистецтві та архітектурі Індії, Далекого Сходу, Скандинавії на воротах, дверях та храмах були знайдені вирізьблені сцени з міфологічних сюжетів, разом із зображеннями воріт, порталів та символікою дверей у епосі та міфології (іноді були представлені зображення дверей як межі, через які можна було перейти зі світу живих у світ мертвих).
6. Описано місця археологічних розкопок та віднайдено свідчення практики використання воріт/дверей в ритуалах, культух предків, поховальних традиціях Сходу, Скандинавії, Африки та Індії. За початок дослідження було обрано пам'ятки-мегаліти, які є першоприкладами для архітектурного наслідування проходів країнам Китаю, Африки та Скандинавії.
7. Описано характеристики зображень, відтворених на монументальних пам'ятках історії та культури Сходу, Середземномор'я та Скандинавії; на архітектурних конструкціях воріт. Наприклад, у похованнях Швеції та Норвегії; предметах культу предків у Давньому Китаї, Індії, Африці, Єгипті. Двері як символ та архітектурний елемент завжди користувались великою популярністю серед археологів у плані того, як саме вони могли вказати на статус небіжчика, період захоронення, умови, за яких померла людина, ритуали та вірування родичів померлого і т. д., будучи частиною самого поховального процесу.
8. Охарактеризовано прихований символізм воріт в поховальних практиках, культух предків китайців, японців та скандинавів. Зображення символіки воріт на могильних стелах, у могилах у скандинавів та мешканців Сходу грало дуже важливу сакральну роль. Зокрема, роль переходу мертвих до іншого світу, межі між світами. В XVII-XIX століттях багато знахідок, що містили символ «воріт», трактувались як розповіді про життя мертвих в

іншому світі та мали роль «історичної» пам'яті, аби нащадки про них не забули, а також роль шляху за знаннями, яке могли отримати від мертвих живі родичі. Це також є важливим джерелом знаходження інформації про роди давніх народів Сходу та Скандинавії, Східної Африки, які панували в ті часи.

9. Проведено компаративістику сакральності концепту символікита архітектурних консрукцій дверей/брам в різних сферах життя у країнах Скандинавії, Азії, Середземномор'я. На загаданих територіях, вважалось, що двері є одними з найбільш ключових елементів поєднання та протиставлення двох світів, єдиною можливістю доступу до мертвих. Разом з тим, таке дослідження частково виявило вплив семіотичного значення символіки воріт на різні сфери життя давніх людей Скандинавії та їхню культуру так само як був поширений вплив символіки та архітектури воріт на життя народів Азії та Середземномор'я. Концепт брами був визначений як те, що певним чином, впливаючи на людей, корегувало їхнє світосприйняття через культуру, міфологію, релігію та історію. Даний концепт у вищезгаданих народів в більшості випадків був виокремлений ключовим елементом багатьох символічних сплетінь, поховальних пратик, культів та обрядів, що не може бути поясненим без її космологічного та сакрального не проявленого значення, закладеного в саму браму.
10. Було виявлено особливу роль сакральності символу воріт в ментальності скандинавських та далекосхідних народів та перцепції навколишнього світу, поділу світу на дві частини: світ живих і світ мертвих через призму символізму дверей/брами. Проаналізувавши специфіку та особливості концепту воріт в різноманітних осередках життя давніх народів, розглянувши та порівнявши особливу сакральну роль даної символіки у різних регіонах країн, що розглядаються в цій роботі, можна зробити висновок, що власне сама брама та її символіка відображають певні світоглядні космологічні моделі у людей в період від епохи вікінгів до XIX століття, а саме роль брами як засобу переходу між двома світами, точка для створення зв'язку з

мертвими для отримання цінної інформації, а також її роль як «космосу» для поєднання меж двох світів, тобто живих людей та померлих.

11. Пояснено зміст, що вкладався давніми народами в ворота/брами та їхнє зображення, архітектурні конструкції, через які вони прагнули спілкуватись з потойбічним світом та вказували свій статус в соціумі; розтлумачено символізм переплетіння різних символів. Переплетінням символів воріт, антропоморфних створінь та солярних елементів зображувалось поклоніння силам природи. Окрім сонячних символів поряд з кораблем можна було помітити й символи з рослинними орнаментами та зображеннями людей. Можливо, всі орнаментальні елементи вказували на їхнє запозичення з інших культур сусідніх чи віддалених держав, що візуально розвивались та ставали більш деталізованими. Відповіді на це питання остаточно ми вже не знайдемо. Але в будь-якому випадку, символ воріт відігравав роль сакрального елемента в досягненні світової гармонії. Саме він був одним з центральних частин китайської, африканської та скандинавської космологій.
12. Розкрито та проведено характеристику різних вчених щодо концепту дверей/брами. Виокремлено різні підходи вивчення вченими давнього мистецтва та архітектури, обрядовості, артефактів з розкопок, а також наративних джерел Х-XX століть. На жаль, попри достатню кількість літератури у цій галузі, а також неточне датування архітектурних знахідок (особливо мегаліти), багато питань ще не достатньо досліджені, через проблеми з виокремленням хронології, обміном дослідженої інформації між науковцями-колегами в даній галузі наукових досліджень, а також частковим знищенням матеріальних артефактів, для того, щоб повністю згодом створити «загальний пазл» культурної семіотики воріт та їхньої ролі у космологічному Всесвіті народів Сходу, Середземномор'я та Скандинавії. Однак зі збільшенням кількості наукових досліджень даної сфери культури та мистецтва, а також з популяризацією цієї важливої проблеми, найближчим часом дане питання може бути повністю детально проаналізованим та дослідженим.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Барт Р. Основы семиологии // Структурализм “за” и “против”. М.: Прогресс, 1975. – с.122
2. Гуревич А. Я. Диалектика судьбы у германцев и древних скандинавов // Понятие судьбы в контексте разных культур. М.: Наука, 1994. - С. 148–156.
3. Зыгмантович П. Почему двери опасны для памяти?- 2019. - [Електронний ресурс]:
https://zygmantovich.com/?p=19145&fbclid=IwAR18fzkCs_QPiB2eBKR3nZ24fwrwZ_UDT9GGycTpui0qn8RvedHGsQsZRik.
4. Король Д. О. Вступ до історичної танатології : навч. посіб. – К. : НаУКМА, 2015. – С. 54-60, 83-89, 113-116, 133-135, 146-147, 180-186, 200-203, 211-213.
5. Кузьмин Н.А. Культ предков в древнем Китае (период Шан и Чжоу). Гейдельберг, Германия: Institute of Chinese Studies, University of Heidelberg, 2016.- P.384-389.
6. Міленіна М. Динаміка давньоскандинавського поховального обряду. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка, 2010.- С.55-58.
7. Петрухин В. Я. К характеристике представлений о загробном мире у скандинавов эпохи викингов (IX–XI вв.) // Советская этнография. - 1975. № 1. – С. 44–54.
8. Тарасенко М. О. Моделі просторового світосприйняття у давньоєгипетській космографії // Сх. світ. – 2004. – № 3. – С. 61-75.
9. Шемшук В. Культ предков // В поисках сокровенного. Пермь: Уральский фонд Рерихов "За возрождение славянской культуры". Издательство "Веды", 1998. – 22 с.
10. An Illustrated Guide to Korean Culture - 233 traditional key words. Seoul: Nakgojae Publishing Co. 2002.- 488 p.

11. Anders A. Doors to other worlds. Scandinavian death rituals in Gothlandic perspectives. Sweden: Institute of Archaeology, *Journal of European Archaeology*, 1992. - 24 p.
12. Ashby, T., Żammit, T., Despott, G. Excavations in Malta in 1914, in Man, 1916. The Royal Anthropological Institute, London, 1916.
13. Assmann J. Death and initiation in the funerary religion of Ancient Egypt. *K.Simpson (Hrsg.), Religion and Philosophy in Ancient Egypt, Yale Egyptological Studies 3*, 1989. – P. 135-159.
14. Atsuharu, S. Japan in a Nutshell: Religion, culture, popular practices.-1949. P. 6.
15. Baddley, A. *Working memory*. New York: Oxford University Press, 1986.
16. Barrie, Th. Spiritual path, sacred place: myth, ritual, and meaning in architecture. Shambala Press. Boston, 1996.
17. Binford, L. Mortuary practices: their study and their potentials. In J. A. Brown (ed.), *Approaches to the Social Dimensions of Mortuary Practices*, 6-29. *Memoirs of the Society for American Archaeology* 25, 1971.
18. Bonanno, A. Malta, an Archaeological paradise, Malta, 1990.
19. Brain J.L. Ancestors as Elders in Africa. Further Thoughts. Cambridge University Press: *Journal of the International African Institute, Vol. 43, No. 2*, 1973. - P.122-133.
20. Buntrock, D. Materials and meaning in contemporary Japan architecture: tradition and today . Routledge. Milton Park, Abingdon, Oxon; New York, 2010.
21. Burik, St. Thinking of the edge: Heidegger, Derrida, and the daoist gateway (Men). University of Hawai'i Press: *Philosophy East and West*, Vol. 60, No. 4, 2010. - P. 499-516.
22. Carson, T. L. Seven: Betwixt and Between, Worship and Liminal Reality. *Transforming Worship*. St. Louis, MO: Chalice, 2003.
23. Chakrabarti, Dilip K. India—an Archaeological History. Delhi: Oxford University Press, 1999.

24. Coningham, R. A. E. The archaeology of Buddhism. Durham University, 2001. – 219 p.
25. Cutler, N. Consider Our Vow: Translation of Tiruppāvai and Tiruvempāvai Into English, 1979.
26. Darsana, S.B.. History of Archaeology in Kerala, in Archaeology in India Individuals, Ideas and Institutions (Gautam Sengupta and Kaushik Gangopadhyay Eds.). New Delhi: Munshiram Manoharlal Publishers and CASTEI, 2009. - P.163-196.
27. Darsana, S.B. Megalithic Burials of Iron Age-Early Historic Kerala: An Overview, Man and Environment XXXV, 2009. – P. 98-117.
28. Dor G. The Chinese Gate: A Unique Void for Inner Transformation. *Journal of Daoist Studies* 6, 2013. – P.1-28.
29. Erkes, E. Idols in Pre-Buddhist China. Artibus Asiae Publishers: Artibus Asiae, Vol. 3, No. 1, 1928. - P. 4-12.
30. Ellis, H. R. The Road to Hel: a Study of the Conception of the Dead in Old Norse Literature. - New York: Greenwood Publishers, 1968. – 214 p.
31. Evans, J.D. The Prehistoric Antiquities of the Maltese Islands, London, 1971.
32. Fergusson, J. Rude stone monuments, John Murray Publ., London, 1872.
33. Flanary G.D. Cultic practices in the city gates. Lubbock, Texas: Lubbock Christian University, 2015. – P. 58-79.
34. Franklin, M. Doeringer. The Gate in the Circle: A Paradigmatic Symbol in Early Chinese Cosmology. University of Hawai'i Press: Philosophy East and West, Vol. 32, No. 3, 1982. - P. 309-324.
35. Gaston, B. The Poetics of Space. Boston: Beacon Press, 1969.
36. Gerds M. Scandinavian burial rites on the Southern Baltic Coast.- Sweden: Nordic academic Press, 2006.- P.9-412.
37. Joglekar, P.P., Nikhil Das, N., Mohanty, R.K., Jose, C., C. Sekhar, Paul, V. A preliminary report on the excavation at Marayoor, Idukki District, Kerala (2011-12). Kerala: Society for Archaeological Research and Cultural Heritage (SEARCH), Bulletin of the Deccan College 72-73, 2012-2013. – P.167-182.

38. Ha Namhieu Phan, M. Otherworldly Thresholds in Architecture and Cinema (Based on a study of Shinto shrines). Faculty of the Graduate School of the University at Buffalo, State University of New York in partial fulfillment of the requirements for the degree of Master of Architecture And Master of Fine Arts, 2018.
39. Hem Eriksen M. Doors to the dead. The power of doorways and thresholds in Viking Age Scandinavia . - Archaeological Dialogues / Volume 20 / Issue 02, 2013. – P. 187 - 214.
40. Hu, X. Boundaries and openings: spatial strategies in the Chinese dwelling. J Hous and the Built Environ, 2008. - P. 355-366.
41. Hudspeth W. H. The Cult of the Door amongst the Miao South-West China. University of Sussex Library: *Folklore*, 1922. – P. 406-410.
42. Ingram Nooter, N. James S. Coleman African Studies Center: African Arts, Vol. 17, No. 4, 1984. - P. 34-39, 96.
43. Kohn, L. Daoist Mystical Philosophy: The Scripture of Western Ascension. Albany: SUNY Press, 1991 .
44. Lahiri, N. Bodh-Gaya: An Ancient Buddhist Shrine and its Modern History 1891–1901. In Insoll, T. (ed.), Case Studies in Archaeology and World Religion. The Proceedings of the Cambridge Conference. BAR S755. Oxford: Archaeopress, 1999. - P. 33–43.
45. Lawrence, Z. & Peterson, D. Mentally walking through doorways causes forgetting: The location updating effect and imagination. *Memory Journal, Volume 24*, 2016.
46. Levinson, C. S. Studying Spatial Conceptualization across Cultures: Anthropology and Cognitive Science. Blackwell Publishing on behalf of the American Anthropological Association: *Ethos*, Vol. 26, No. 1, Language, Space, and Culture, 1998. - P. 7-24. Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/640692>
44. Linzie B. Investigating the Afterlife Concepts of the Norse Heathen: a Reconstructionist's Approach. 20.12.2005 // [URL]: <http://www.angelfire.com/nm/seidhman/gravemound.pdf>.
48. Liu, L.G. Chinese architecture. London: Academy Editions, 1989.

49. Liu, L.G. Who were the ancestors? The origins of Chinese ancestral cult and racial myths. Australia: Department of Archaeology, La Trobe University, Bundoora VIC 3083. *ANTIQUITY*, 1999. - P.602-613.
50. Liu, D. Chinese architectural history (Zhongguo Jianzhu Shi). Beijing: Chinese Architecture & Building Press, 2000.
51. Lewis, M.E. The Construction of Space in Early China. Albany: SUNY Press, 2005.
52. Lo L.-K. The Nature of the Issue of Ancestral Worship among Chinese Christians. Ancestral Worship among Chinese Christians. China: *STUDIES IN WORLD CHRISTIANITY*, 1998.- P. 30-41.
53. Lowell, P. The Hong Sal Mun, or the Red Arrow Gate. American Association for the Advancement of Science: Science, Vol. 5, No. 121, 1885. - P. 438-440.
54. Majumdar, A. K. Chaulukyas of Gujarat, Bhartiya Vidya Bhavan, Bombay, 1956.
55. Marett, R.R. The Threshold of Religion. London: Methuen, 1909.
56. Mathpal, Y. Rock Art in Kerala. New Delhi: Aryan Books International, 1998.
57. Micallef, P.I. Mnajdra Prehistoric Temple a Calendar in Stone, Malta, 1990.
58. Moser S. Wondrous Curiosities. Ancient Egypt at the British Museum. Chicago: University of Chicago Press, 2006. – P.143-157.
59. Nikhil, N. and Joglekar, P.P. Recent Megalithic Finds in Palaghat, Idukki and Kottayam Districts, Kerala, Bulletin of the Deccan College PostGraduate and Research Institute 70-71, 2010-2011.- P. 45-52.
60. Nisan, N. The communication complexity of threshold gates. Jerusalem: Dept. of CS, Hebrew University, 1994. – 17 p.
61. Nordberg, A. The Grave as a Doorway to the Other World: Architectural Religious Symbolism in Iron Age Graves in Scandinavia. Stockholm University: Temenos Vol. 45 No. 1, 2009. – P. 35–63.
62. Parul, P. D. The Torana in the Indian and Southeast Asian Architecture. New Delhi, D. K. Printworld, 2010. - 295 p.

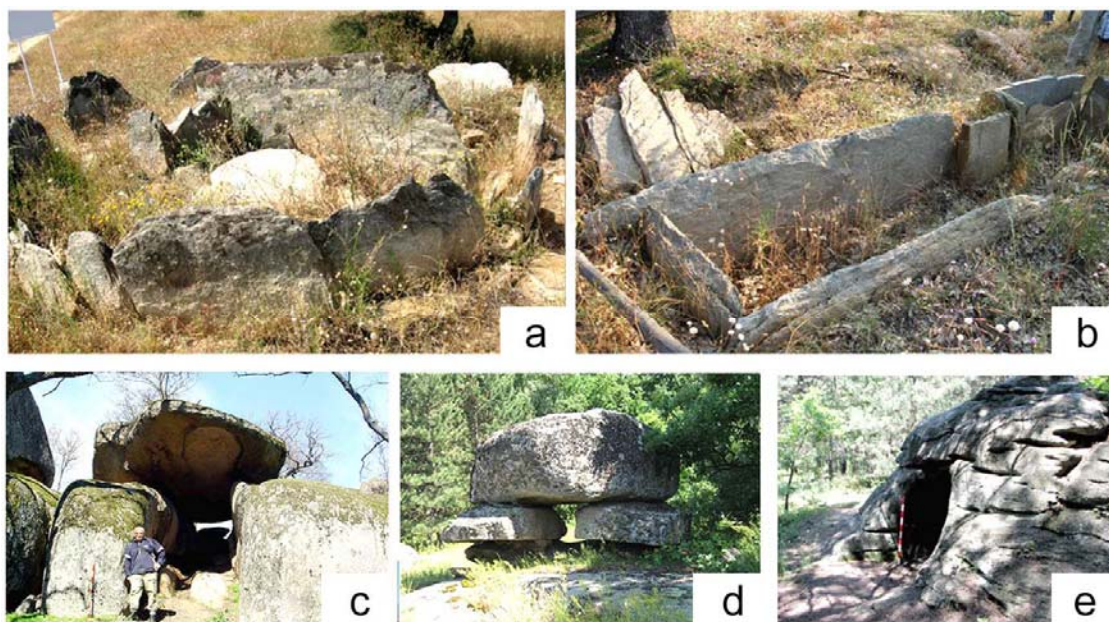
63. Pettijohn K.A. Walking through doorways causes forgetting: recall. Situation models and experienced space. *Memory & Cognition*, 34(5), 2006.- 1156 p.
64. Pettijohn, K. A., & Radvansky, G. A. Walking through doorways causes forgetting: Environmental effects. *Journal of Cognitive Psychology*, 28(3), 2016. – P. 329–340.
65. Pettijohn, K. A., & Radvansky, G. A. Walking through doorways causes forgetting: Event structure or updating disruption? *Quarterly Journal of Experimental Psychology*, 69(11), 2016.- P. 2119–2129.
66. Radvansky, G. A., & Copeland, D. E. Walking through doorways causes forgetting: Situation models and experienced space. *Memory & Cognition*, 34(5), 2006.- P.1150–1156.
67. Radvansky, G. A., Krawietz, S. A., & Tamplin, A. K. Walking through doorways causes forgetting: Further explorations. *The Quarterly Journal of Experimental Psychology*, 64(8), 2011.- P. 1632–1645.
68. Radvansky, G. A., Pettijohn, K. A., & Kim, J. Walking through doorways causes forgetting: Younger and older adults. *Psychology and Aging*, 30(2), 2015.- P. 259–265.
69. Radvansky, G. A., Tamplin, A. K., & Krawietz, S. A. Walking through doorways causes forgetting: Environmental integration. *Psychonomic Bulletin & Review*, 17(6), 2010. – P. 900–904.
70. Rajan, K., N. Athiyaman and V.P. Yathees Kumar. Further Excavations at Thandikudi, Tamil Nadu, Man and Environment XXXIII (2), 2008. – P. 60-70.
71. Ricoeur, P. The Symbolism of Evil. Boston: Beacon Press, 1969.- 349 p.
72. Rivers, Victoria Z.. The torans of Gujarat and Rajasthan: meanings and origins. *Marg, A Magazine of the Arts*, 2014.- P.78–80.
73. Ronald G. Knapp. China's old dwellings. University of Hawaii Press, 2000.- 85 p.
74. Roosevelt C.H. Symbolic Door Stelae and Graveside Monuments in Western Anatolia. Archaeological Institute of America: American Journal of Archaeology, Vol. 110, No. 1, 2006. - P. 65-91.

75. Scientific Journal Virtus, June # 7, 2016. – P. 13-20.
76. Sangren P.S. Traditional Chinese Corporations: Beyond Kinship. Association for Asian Studies: *The Journal of Asian Studies*, Vol. 43, No. 3, 1984. - P. 391- 415.
77. Sanmark A. Living on: ancestors and the soul. In M. Carver, A. Sanmark, & S. Semple (Eds.), *Signals of Belief in Early England: Anglo-Saxon Paganism Revisited*. Oxford: Oxbow, 2010. – P. 162-164.
78. Scheid, B. Religion in Japan. Torii (in German). University of Vienna, 2010.
79. Schone, H. Spatial Orientation. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1984.
80. Schulz, C. N. The concepts of dwelling—on the way to figurative architecture. New York: Rizzoli International Publications, 1985.
81. Sjögren, K.- G. Mortuary Practices, Bodies and Persons in Northern Europe. - Oxford: Oxford Handbooks Online, 2014. – 13 p.
82. Šeiner J. Sacred Places, Sacred Persons: Religion, Death and Leadership in Roman Iron Age Scandinavia. *Ústav religionistiky a Ústav archeologie a muzeologie, Sacra*, vol. 7, iss. 2, 2009.- P. 5-29
83. Sen S. & Lakhani J. S. Toran Architecture of Gujarat. Department of Archaeology & Ancient History, Faculty of Arts, The M.S. University of Baroda, Vadodara, 2009.
84. Sompura, K.F.. The Structural Temples of Gujarat (upto 1699 A.D.), Gujarat University, Ahemdabad, 1968.
85. Sundqvist, O. The Pre-Christian Cult of Dead Royalty in Old Norse Sources Medieval Speculations or Ancient Traditions?.*Islandica*, 2015. – P. 177-212.
86. Suzuki H. Japanese death rituals in transit: From household ancestors to beloved antecedents, *Journal of Contemporary Religion*, 1998. – P.171-188.
87. Thampi, S.P. Prehistoric Archaeology of South Central Kerala with Special Reference to the Valley of Anjunad, Ph.D. Thesis. Pune: University of Poona, 1983.
88. Trevithick, A. British Archaeologists, Hindu Abbots, and Burmese Buddhists: the Mahabodhi Temple at Bodh Gaya, 1811–1877. *Modern Asian Studies* 33:635–56, 1999.

89. Trump, D., Cilia, D. Malta: Prehistory and Temples, Midsea Books Ltd., Malta, 2002.
90. Tsonev, L.V., Kolev, D.Z., Dinchev Y.D. Thracian Megalithics: Typology, Construction, State. Plovdiv University „Paisii Hilendarski”, Department of Economics and Social Sciences, Tsar Asen Str. 24, 4000 Plovdiv, 2012. – P. 182-193.
91. Turner, V. Betwixt and Between: The Liminal Period in Rites de Passage. The Forest of Symbols. Ithaca, NY: Cornell University Press, 1967.
92. Tylor, E.B. Primitive Culture: Researches into the Development of Mythology, Philosophy, Religion, Art, and Custom. Two volumes. London: John Murray, 1871.
93. Upendra, Th. Some Aspects of Asian History and Culture. Abhinav, 1986 - P. 27–28.
94. Van Houtum, H. & Strüver A. Borders, Strangers, Doors and Bridges. Space & Polity, Vol. 6, No. 2, 141–146, 2002. – P. 141-146.
95. Wu Hung. Monumentality In early Chinese art and architecture. Stanford University Press, 1995.
96. Xu, L. Basic concepts of chinese complex space. Journal of Architect (Jianzhu Shi), 39, 1990.- P.70–81.
97. Xu, Y. The Chinese City in Space and Time. Honolulu: University of Hawai'i Press, 2000.
98. Yusa, M. Japanese Religious Traditions. Prentice Hall. Upper Saddle River, 2002.
99. Żammit, Sir T. The Western Group of Megalithic Remains in Malta, Malta, 1931.
100. Żammit, Sir T., Mayrhofer K. The Prehistoric Temples of Malta and Gozo, Malta, 1995.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК 1. Приклади незвичайних дольменів в Болгарії. Східні Родопи: дольмени з крепідами у формі кола безпосередньо контактуючі з вертикальними кам'яними плитами поблизу Железіно (а); так звані «довгі дольмени» поблизу Плевун (б). Гора Странджа: Дольменська величезна споруда поблизу Приморсько (с). Гора Сакар: протокольмен (г) та скеляста дольменська печера (е) поблизу с. Хлябово. Фотографії: А. Дичев (2011).

ДОДАТОК 2. Приклади: розкопаних та «покинутих» дольменів (а, б - ділянка Мангара, Сакар; с, d - ділянка Бакара, поблизу Євренозово, г. Странджа); неправильно «соціалізовані» дольмени з Белеврену, Странджа, поблизу Музею м. Бургас (е, f). Фотографії: Л. Цонев.

ДОДАТОК 3. Скелясті конструкції у штаті Керала, Індія. Фотографія: P. Joglekar, Bulletin of the Deccan College.

ДОДАТОК 4. Доанггорська стовпчаста торана, що відповідає індійській двора-торані. Фотографія: P. Parul.

ДОДАТОК 5. Декоровані сакральні ворота Пайфанг в Шанхаї. Фотографія: Creative Commons Attribution-Share Alike 3.0 License.

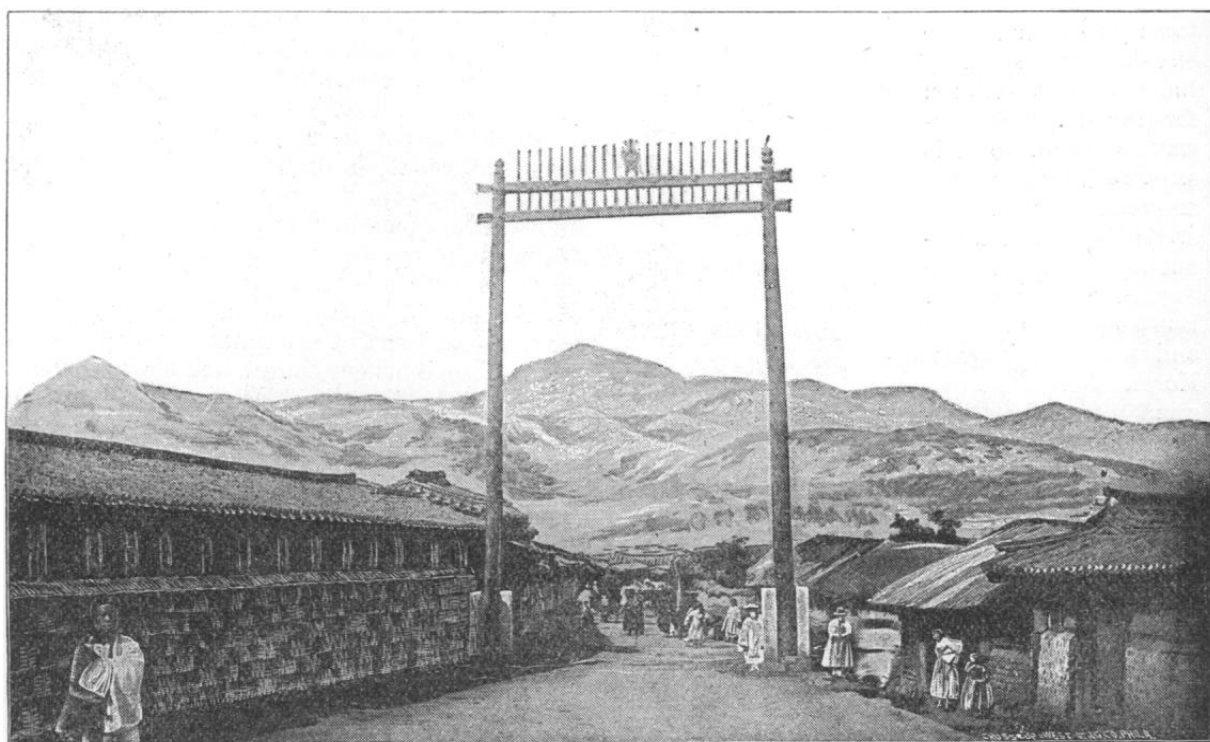
ДОДАТОК 6. Священні ворота Сан-Чін Ча в Таїланді. Джерело: <https://vasuan.com/354-san-chin-cha-gigantskie-kacheli-u-vat-suthat-v-bangkoke.html>.

ДОДАТОК 7. Тороани Незу, Баньйо, Токіо, Японія. Оригінальна конструкція невідома. Поточна структура близько 1705 р.. Фотографія: M. Phan.

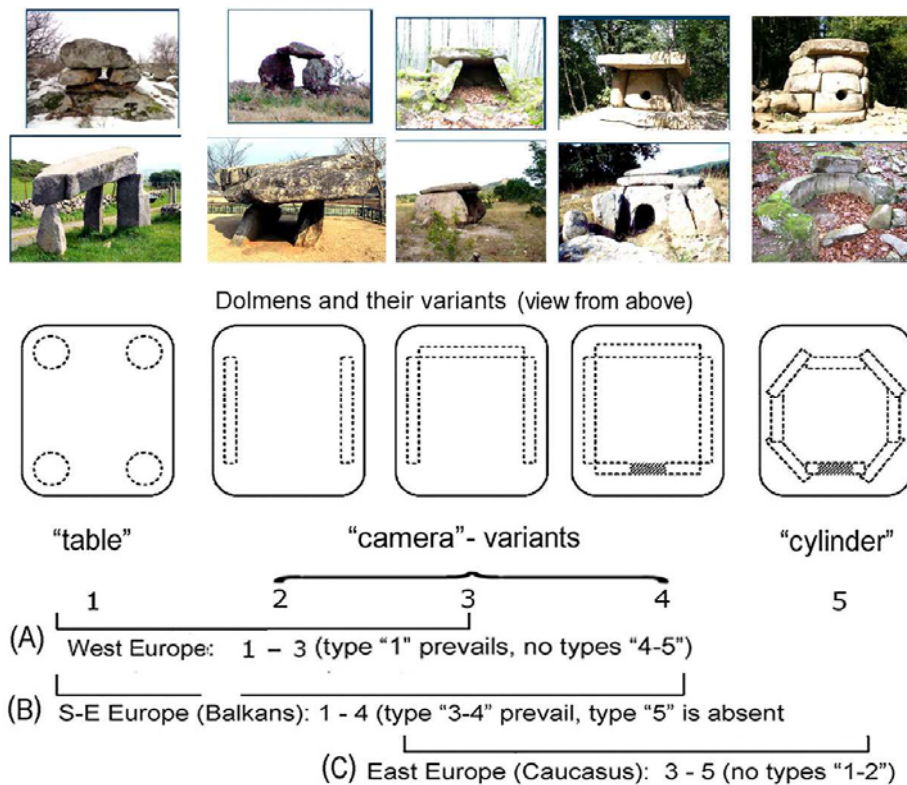
ДОДАТОК 8. Ворота з «червоною стрілою» Хонг Сал Мун в Кореї. Ілюстрація: Р. Lowell.

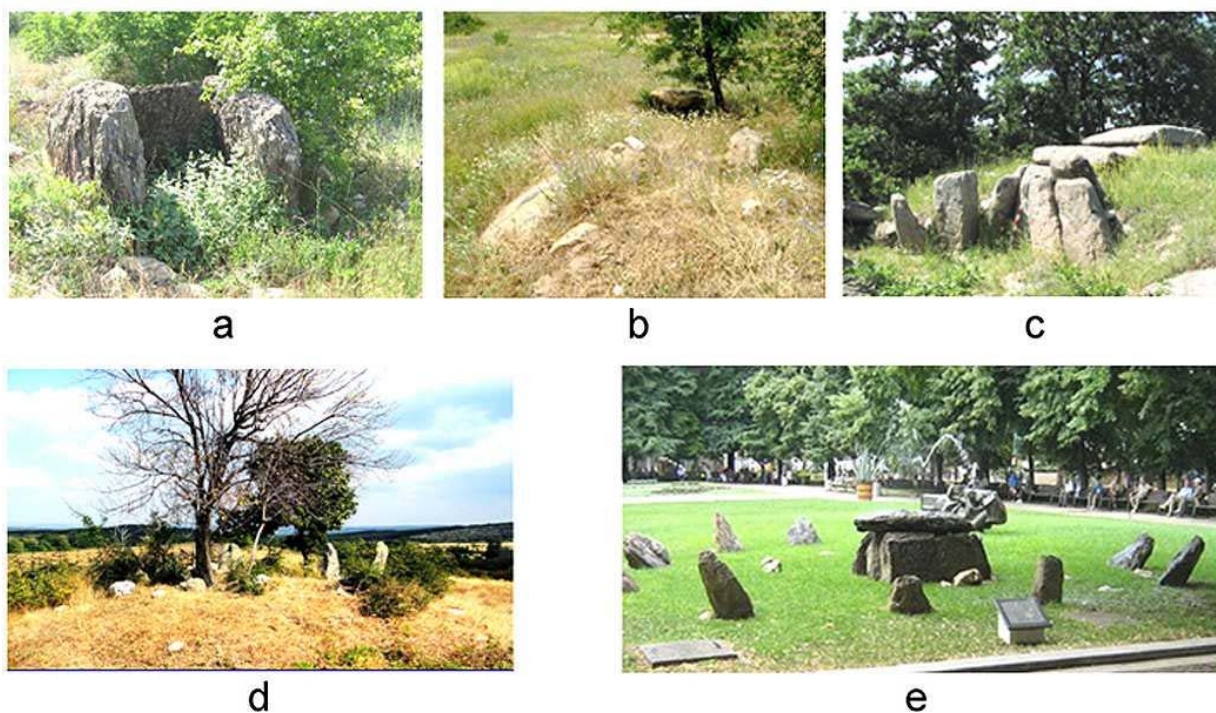
ДОДАТОК 9. Приклади різьблених дверей в Занзібарі в ранній класичний період різьблення. Фотографії: N. I. Nooter.

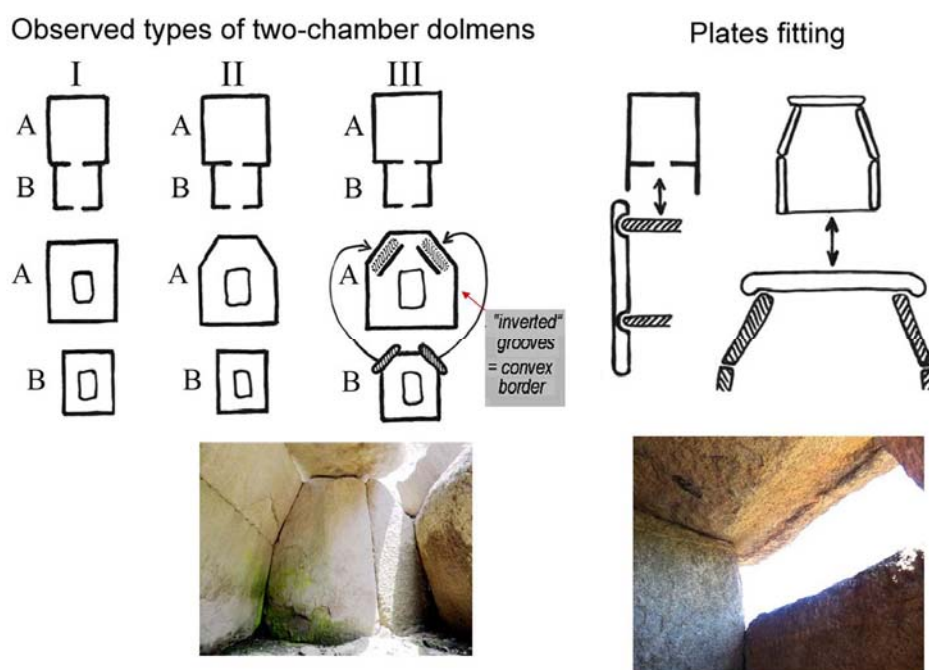
ДОДАТОК 10. Типи та зовнішній вигляд дольменів. Схема: А. Дичев (2011).

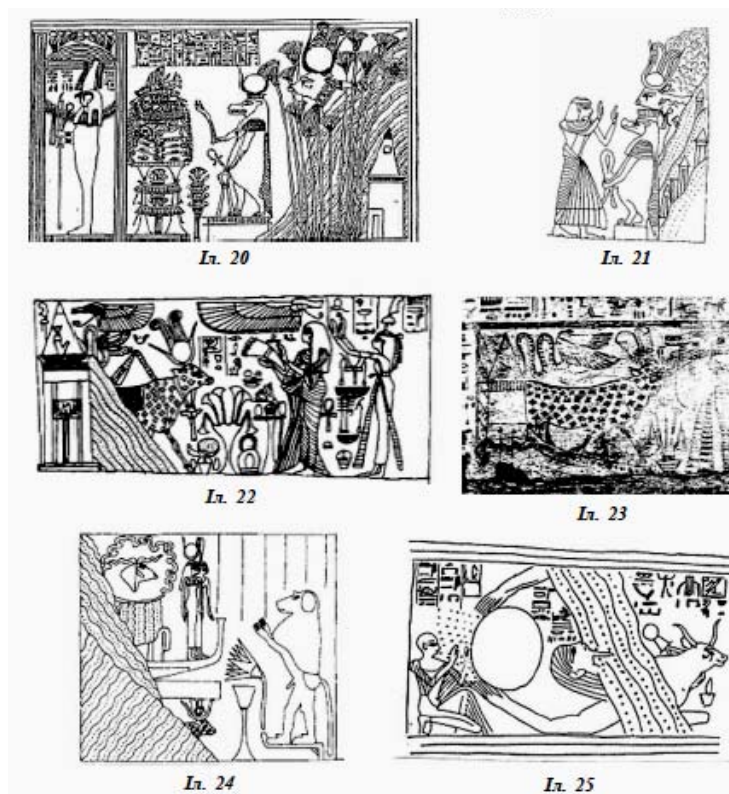
ДОДАТОК 11. Приклади фракійських дольменів з Пд. Сакару: однокамерний (а) та під невеликим тумулусом (б); великі двокамерні дольмени в Бялаті-трєві, поблизу с. Хлябово, Пн. Сакар (с); дольмени з кромлєхами з Планіново (г) та з Оряхово, тепер зросташовані перед музеєм Хасково (е). Фотографії: А. Дичев (2011)

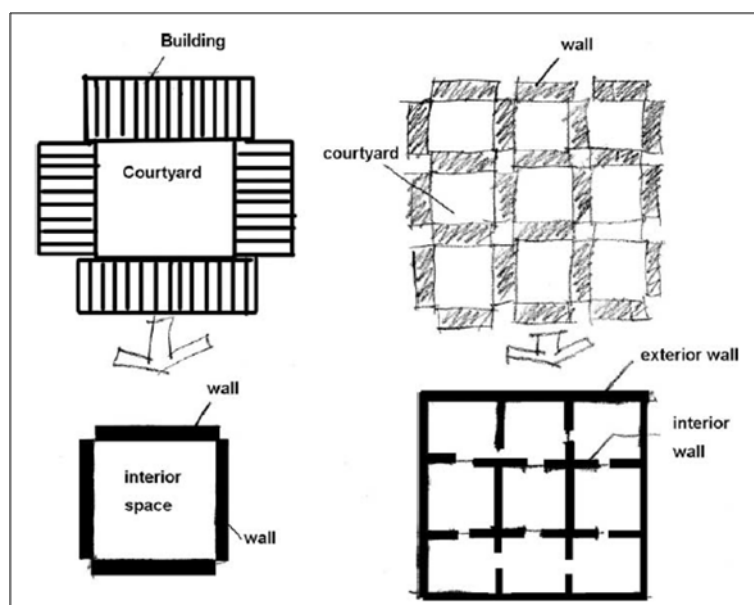
ДОДАТОК 12. Досліджені особливі риси конструкцій групи Сакарських дольменів. Схема: А. Дичев (2011).

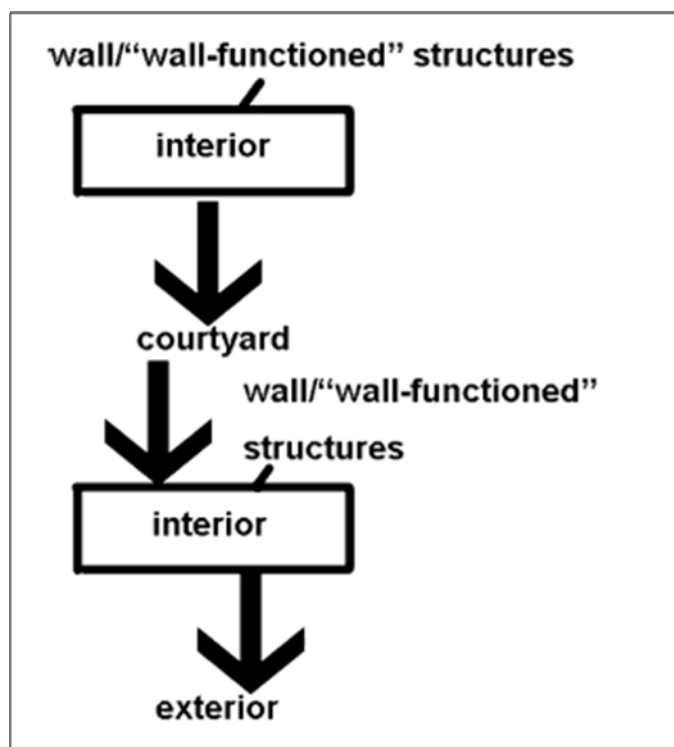
ДОДАТОК 13. Зображення на стінах єгипетських гробниць, де наявні сцени переходу душі мертвого зі світу живих до світу мертвих. На ілюстраціях 20, 21, 24, 25 наявний поділ світів за метафізичним кордоном між ними. Джерело: Тарасенко М. О. Моделі просторового світосприйняття у давньоєгипетській космографії // Сх. світ. – 2004.

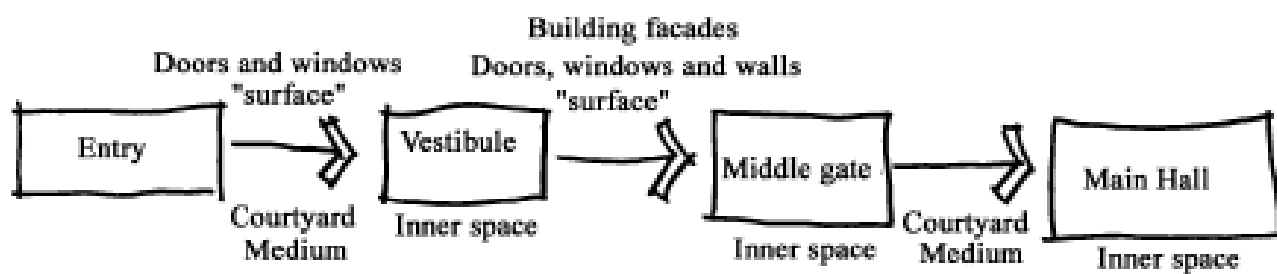
ДОДАТОК 14. Схема композиції китайського подвір'я, що є прикладом просторового об'єднання, що створювалось завдяки стінам та подвір'ям, що розділені стінами. Ілюстрація: Л. Ліу (2000).

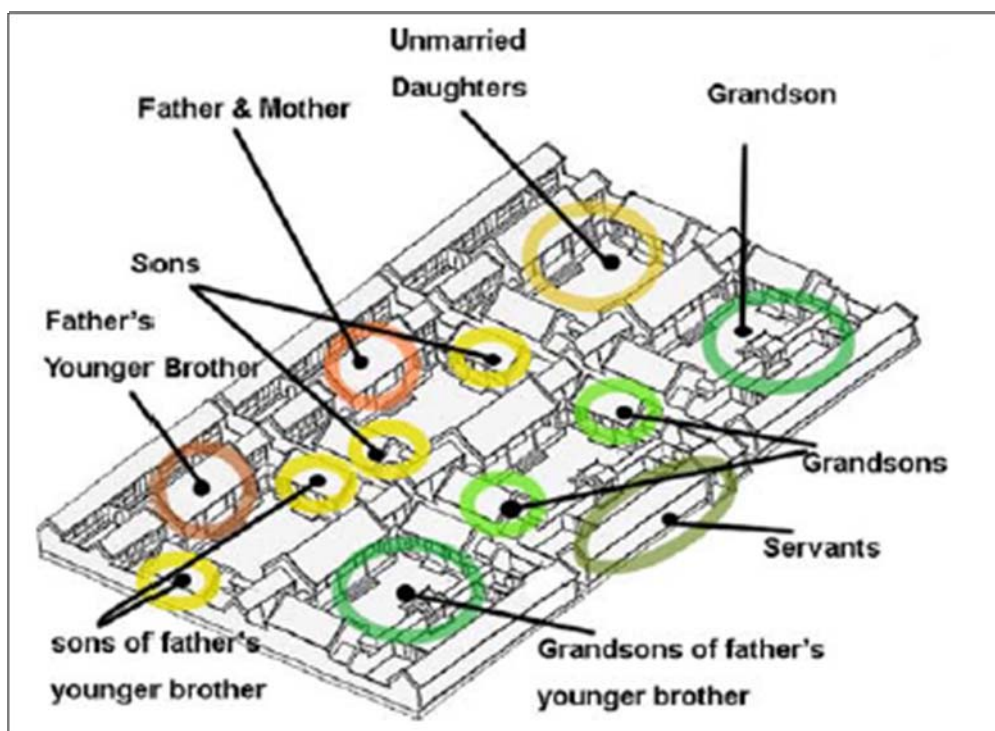
ДОДАТОК 15. Прямі просторові зміни можуть траплятись виключно всередині композиції подвір'я. Кожна зміна в просторі може відбуватись тільки через подвір'я житла. Подвір'я було місцем «між» просторами. Ілюстрація: Л. Ліу (2000).

ДОДАТОК 16. Головна послідовність просторів від зовнішніх до внутрішніх. Ілюстрація: Л. Ліу (2000).

ДОДАТОК 17. Головна послідовність розташування мешканців в композиції подвір'я. Ілюстрація: Л. Ліу (2000).

ДОДАТОК 18. Заборонене Місто з висоти пташиного польоту. Білі стрілки вказують на розташовані вздовж головної осі ворота. Джерело: Dor G. The Chinese Gate: A Unique Void for Inner Transformation. Journal of Daoist Studies 6, 2013.

ДОДАТОК 19. Меморіальні ворота, Хубей. Прохід можливий як в центрі, так і по сторонам. Джерело: Dor G. The Chinese Gate: A Unique Void for Inner Transformation. Journal of Daoist Studies 6, 2013.

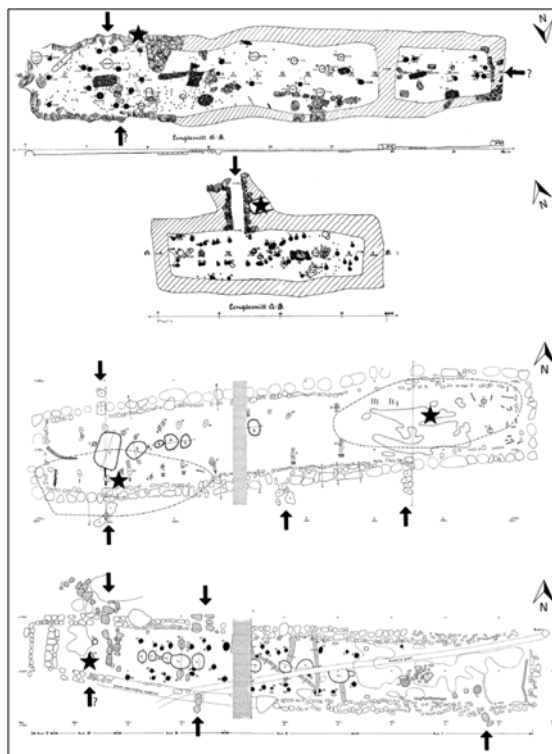
ДОДАТОК 20. Йойогікамізоночо, Шибуя, Токіо, Японія. Оригінальна конструкція торії – бл. 1920 р. н.е. Реконструйована 1958 р. Фотографія: М. Phan.

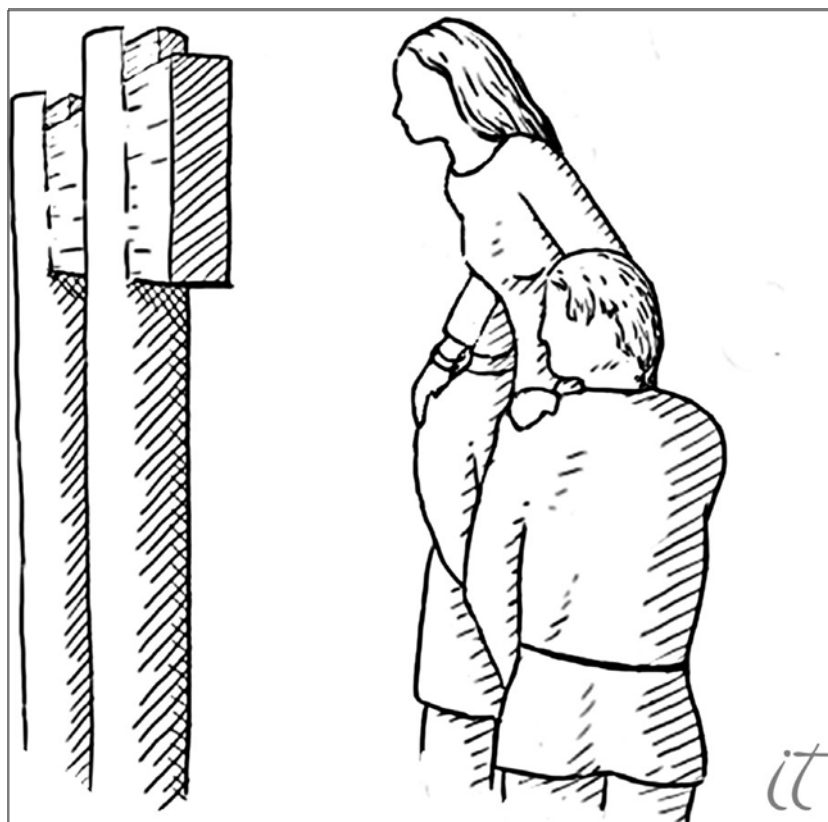
ДОДАТОК 21. Двері митного будинку в м. Занзібар, що датуються 1860 роком. Фотографії: N. I. Nooter.

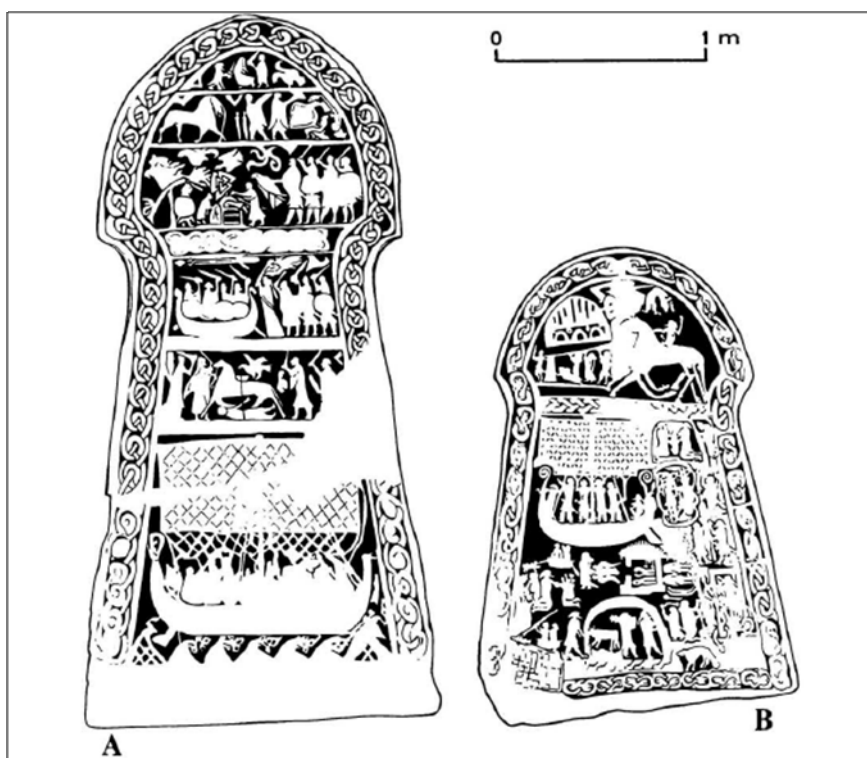
ДОДАТОК 22. Приклади Лонгхаус з Рогаланда, з похованнями в, над або поблизу двірних проходів. Згори: Storrsheia 1, Storrsheia 2, Ullandhaug 1 та Ullandhaug 3. Стрілки вказують на входи, а зірки – на розташування могил. Креслення NB не мають масштабу. Ілюстрація: Petersen (1933), Інститут порівняльних досліджень людської культури.

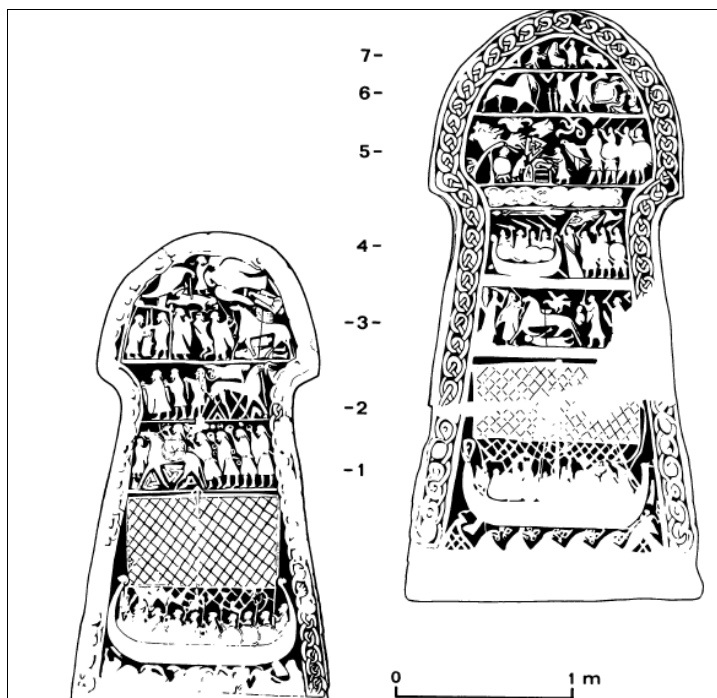
ДОДАТОК 23. Візуалізація сцени зі звіту «Рісале» ібн Фадлана. Дівчину підіймають тричі над двірними воротами, що вона могла по спілкуватись з мертвими. Рисунок: Маріанна Хем Еріксон.

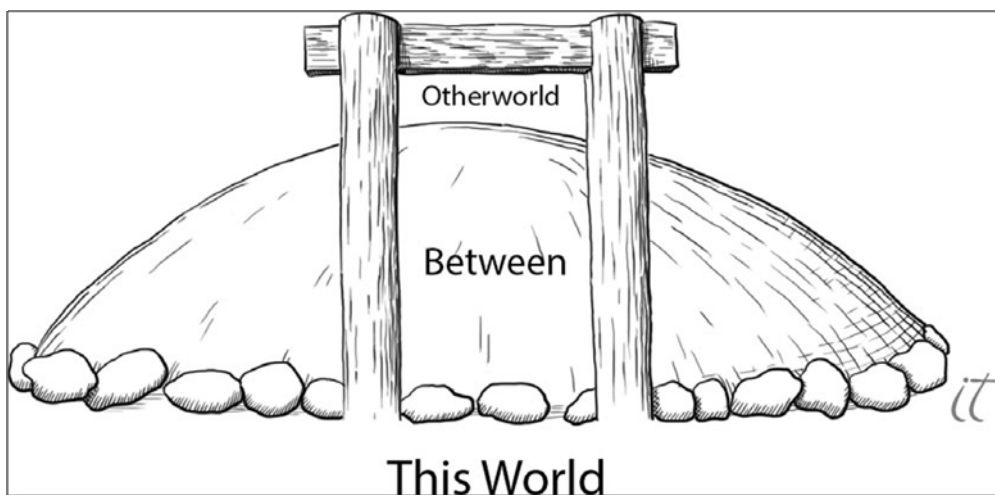
ДОДАТОК 24. Приклади сцен «кам'яних картин» (А) Пн. Готланду (*Stora Hammars I*) та (В) Пд. Готланду (*Ardre VIII*). Фотографія: А. Andren, Institute of Archeology, Lund, Sweden.

ДОДАТОК 25. Іконографічна інтерпретація двох «кам'яних картин» з окремими сценами, що поєднані між собою. *Stora Hammars*, Пн. Готланд. Фотографія: А. Andren, Institute of Archeology, Lund, Sweden.

ДОДАТОК 26. Стилiстична вiзуалiзацiя того, як можуть виглядати портали на краях курганiв, та асоцiацiї, якi вони могли викликати. Iлюстрацiя каже про те, як дверi можуть одночасно означати зв'язок, протиставлення та зону «мiж» ними. Iлюстрацiя: Ingvild Tinglum, Marianne Hem Eriksen.

ДОДАТОК 27. Фотографiя lĩklũke, «дверi небiжчикiв», що використовувались для транспортування мертвих з будинку. З пiзнiосередньовiчного Otnemstova, Сал'с; зараз реконструйований у музеї пiд вiдкритим небом в Нордфiордi. Фотографiя: Ole-Marius Kildedal.

ДОДАТОК 28. Голландські «кам'яні картини» є символічними дверима, частково містять схожість з порталом церкви Урнеса. Ліворуч: «кам'яна картина» Fröjel Bottarve, приклад типового каменю типу С, повторно використаного на кладовищі в гавані Фрехель, Готланд. Фотографія: Гелени Андрієф та Олександра Андрієва. Праворуч: портал до церкви Урнес із Согн, Норвегія. Фото: Micha L Rieser.

ДОДАТОК 29. Запропонована реконструкція порталу Ебі. Ілюстрація: Lloyd-Smith (2002), Arkeologikonsult.

